

Міністерство освіти і науки України
Херсонський державний університет
Кафедра ботаніки

**СТАРОВИННІ ЗАБУТІ ПАРКИ
ХЕРСОНЩИНИ**

**ANCIENT FORGOTTEN PARKS
OF KHERSON REGION**

Херсон
Видавничий Дім «Гельветика»
2019

УДК 712; 582.29+361.99+32
С77

Рекомендовано до друку Вченою радою
Херсонського державного університету Міністерства освіти і науки України
(протокол № 5 від 27.12.2018 р.)

Рецензенти:

доктор біологічних наук, професор Кондратюк Сергій Якович
доктор біологічних наук, старший науковий співробітник Куземко Анна Аркадіївна

Дослідження та видання монографії було здійснено за кошти шведсько-українського проекту «Як був переможений Схід: на шляху до екологічної історії Євразійських степів» (2013–2019 рр.)

The investigation and print of the monography were sponsored by Swedish-Ukrainian project «How the East was Won: Towards an environmental history of the Eurasian Steppe» (2013–2019).

Ходосовцев О.Є., Мойсієнко І.І., Бойко М.Ф., Кунц Б., Мельник Р.П., Загороднюк Н.В.,
С77 Дармостук В.В., Захарова М.Я., Клименко В.М., Дайнеко П.М., Малюга Н. Г. Старовинні
забуті парки Херсонщини. Херсон: Видавничий Дім «Гельветика», 2019. 300 с.

Khodosovtsev A.Ye., Moysiienko I.I., Boiko M. F., Kuntz B., Melnyk R.P., Zagorodnyuk N.V.,
Darmostuk V.V., Zaharova V.Ya., Klymenko V.M., Dayneko P.M., Malyuga N.G. Ancient
forgotten parks of Kherson region. Kherson: Publishing House: Helvetica, 2019. 300 p.

ISBN 978-966-916-751-4

У книзі йдеться про історію та сучасність старовинних парків, створених у XVIII–XX століттях і які залишилися до наших часів. Вперше показано видовий склад дендрофлори та трав'янистих рослин, епіфітних мохоподібних та лишайників стародавніх парків та лісопарків Херсонщини, розташованих у Бехтерах, Преображенці, Старій Збур'ївці, Новочорномор'ї, Олексіївці, Хорлах, Роздольному, Чкаловому, Новоолександрівці, Нововоронцовці, Садовому, Херсоні (Казенний Сад) та Оджиголі, Архангельському лісі, Недогірському лісі, Оджигольському лісі, Іванівському лісі, Новодмитрівському лісі, Новочорноморському лісі, Олешківському сосновому борі, Реймерському лісі. В книзі наводиться історія деяких вікових та меморіальних дерев Херсонщини.

The monograph opens the history and the present of parks created in the XVIII–XX centuries that remained until our times. For the first time, the complete species lists of the vascular plants (dendroflora and herbaceous plants), epiphytic mosses and lichens of the ancient parks of the Kherson region in the Bekhtery, Novovorontsovka, Novooleksandrivka, Odzhyhol, Oleksiivka, Preobrazhenka, Rozdolne, Stara Zburivka, Chkalove, Chornomorske, Kherson (Kazennyi Sad), Khorly, Arkhangelskyi Forest, Nedogirskyi Forest, Odzhyholskyi Forest, Ivanivskyi Forest, Novodmytrivskyi Forest, Novochornomorskyi Forest, Oleshkiivskyi Pine Forest, Reimerskyi Forest. The story of the old and memorial trees and their conservation are given.

УДК 712; 582.29+361.99+32

ISBN 978-966-916-751-4

© Ходосовцев О.Є., Мойсієнко І.І., Бойко М.Ф., Кунц Б.,
Мельник Р.П., Загороднюк Н.В., Дармостук В.В., Захарова М.Я.,
Клименко В.М., Дайнеко П.М., Малюга Н.Г., 2019

***Dedicated to Baron
Eduard Alexander von Falz-Fein
(14 September 1912 – 17 November 2018)***

ПЕРЕДМОВА

Як освоювали степ? Відповіді на це запитання багатогранні. Одна з них пов'язана із намаганням людей створити у безкрайніх Херсонських степах комфортні умови для життя. Разом із економічними успіхами та збільшенням мережі поселень (економії) мешканці південних степів намагалися насаджувати дерева та створювати парки біля своїх маєтків. Зазвичай висаджували єдине дерево-солітер на галявині неподалік панської садиби. На військово-топографічних картах (*Шуберт, 1846–1863*) середини XIX століття прямокутниками позначені сади та парки у межах сучасної Херсонщини. Як правило, це були недовговічні фруктові сади, які не збереглися до наших часів. На місці деяких з них, за традицією природокористування, послідовники намагалися відновлювати зелені зони. І лише невелика частка парків, з живими свідками подій 200-річної давнини, залишилася нам у спадок. А чи багато ми знаємо про них?

Дискутуючи на кафедрі ботаніки Херсонського державного університету про минуле та сучасне у природокористуванні на півдні

України, ми підняли тему старих парків, які розбудовували німецькі, французькі, українські, російські поселенці у безкрайніх Причорноморських степах. Пригадувалася лише історія формування дендропарку біосферного заповідника Асканія-Нова імені Ф.Е. Фальц-Фейна, який із напівзабутого у радянські часи перетворився у перлину та взірець паркобудівництва в Україні. Його історія була відновлена, а справа та ім'я Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна золотими літерами вписані у світову спадщину ЮНЕСКО. Ще маємо виписану історію Шевченківського (він же у свій час Денисівський, Олександрівський, Міський, імені Леніна) парку у місті Херсон, відомого багатьом поколінням містян. Щодо інших парків, то на думку приходили лише назви сіл та селищ або заповідних об'єктів, де вони могли ймовірно існувати.

Майже усе наукове товариство кафедри долучилося до вивчення сучасного стану забутих парків, і на початку літа 2017 року ми вирушили у путь. На жаль, деякі парки, як у Преображенці (у радянські часи Червоний Чабан), Красному (на мапах позаминуло століття Второчорномор'є) назавжди зникли з лиця Землі, не переживши революційних подій другої декади ХХ століття. Проте ми були приємно здивовані тим, що в інших місцях Херсонщини нам відкривалися паркові ландшафти із старовинними деревами, що перетнули межі принаймні двох століть. Усі наші враження та результати наукових досліджень стали основою цієї книги. Сподіваємось, що вона дасть можливість по новому осмислити історію нашого краю та перевідкрити рекреаційні ресурси нашої сонячної Херсонщини. Значну увагу ми приділяли старим деревам Херсонщини, якими, на жаль, на півдні недостатньо опікуються. Заново відтворили історію деяких найдавніших дубів міста Херсон. Вчені-біологи зможуть знайти у цьому виданні цінну інформацію щодо поширення 459 видів судинних рослин, 135 видів лишайників та ліхенофільних грибів, 39 видів мохоподібних у 21 старовинному парку та лісопарку Херсонщини.

Старовинні парки мають високу природоохоронну цінність. Загалом на території досліджених парків та лісопарків відмічено зростання

39 видів, що охороняються, в тому числі 25 видів судинних рослин, 11 видів лишайників та 3 види мохоподібних. Серед них: 1 вид судинних рослин занесений до Світового та Європейського Червоного Списків – житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*); 11 видів судинних рослин внесених до Червоної книги України – береза дніпровська (*Betula borysthenica*), бурачок савранський (*Alyssum savranicum*), волошка короткоголова (*Centaurea breviceps*), кендир венетійський (*Trachomitum venetum*), кермек чурюцький (*Limonium czurjukiense*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), ковила дніпровська (*Stipa borysthenica*), ряска Буше (*Ornithogalum boucheanum*), солодка гола (*Glycerhiza glabra*), тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum*) та цибуля Регеля (*Allium regelianum*) та 27 видів внесених до Червоного списку Херсонської області: 13 видів судинних рослин – вільха клейка (*Alnus glutinosa*), волошка волосисто-голова (*Centaurea trichoscephala*), дуб звичайний (*Quercus robur*), кермек плосколистий (*Limonium platyphyllum*), конвалія травнева (*Convallaria majalis*), лисонасінник оманоподібний (*Phalacrachena inuloides*), оман високий (*Inula helenium*), пирій подовий (*Elytrigia pseudocaesia*), півники солелюбиві (*Iris halophila*), рясст ущільнений (*Coridalis solida*), ряска Фішера (*Ornithogalum fischerianum*), смовдь руська (*Peucedanum ruthenicum*), ясен високий (*Fraxinus excelsior*); 11 видів лишайників анаптихія війчаста (*Anaptychia ciliaris*), бріорія переплетена (*Bryoria implexa*), канделярія однобарвна (*Candelaria concolor*), хенотека волосиста (*Chaenotheca trichialis*), флавопармелія козяча (*Flavoparmelia caperata*), леканія ефедри (*Lecania ephedrae*), леканія бурувата (*Lecania fuscella*), пармелія липова (*Parmelina tiliacea*), телокарпон лаурері (*Thelocarpon laureri*), уснея жорстковолосиста (*Usnea hirta*), ксантопармелія покорні (*Xanthoparmelia pokornyi*) та 3 види мохоподібних – фруланія розширена (*Frullania dilatata*), шкребниця сплющена (*Radula complanata*) та аридниця сосочкова (*Syntrichia papillosa*).

Ми не могли створити це видання без всебічної підтримки з боку наших колег та друзів. Автори книги безмежно вдячні за допомогу під час проведення досліджень, обговоренні та наданні необхідних

інформаційних джерел Віктору Маруняку (Стара Збур'ївка), Анні Усовій (Олексіївка), Ніні Гавриленко (Асканія-Нова), Віктору Гавриленку (Асканія-Нова), Михайлу Бідному (Нововоронцовка), Миколі Кузьо (Новоолександрівка), Марині Тарасовій (Херсон), Михайлу Рябусі (Херсон), Михайлу Підгайному (Херсон), Валентині Тартиці (Нововоронцовка), Олександрю Шумею (Херсон), Пітеру Сліму (Вагенін, Нідерланди), Матсу Відгрєну (Стокгольм, Швеція), Валентині Бойко (Херсон), Ігорю Пилипенку (Херсон), Юрію Москаленку (Гола Пристань), Миколі Гоманюку (Херсон), Ганні Наумович (Херсон), Любові Гавриленко (Херсон), Олександрю Пилипенку (Високопілля), Валерію та Людмилі Юрченкам (Мала Олександрівка), Вікторії Сломинській (Херсон), Юлії та Євгенію Ходосовцевим (Херсон), Сергію Дяченку (Херсон), Денису Винокурову (Київ), Віктору Шаповалу (Асканія-Нова), Михайлу Галайку (Лісове), Ганні Ніколаєвій (Дніпро), Надії Харечко (Херсон). У книзі, крім авторських фотографій, були використані фотографії Ганни Наумович (в розділі «Бехтери») та Юлії Ходосовцевої (в розділах «Реймерський ліс» та «Оджиголь»). Сучасні межі парків були зроблені, використовуючи сервіс «Google maps» (<https://www.google.com.ua/maps/>).

В листопаді 2018 року, коли ми вносили в рукопис останні правки, з Ліхтенштейну прийшла сумна новина про трагічну загибель барона, мецената Едуарда Олександровича Фальц-Фейна. Він усього п'ять років прожив на Херсонщині, однак усе своє життя намагався потрапити до неї знов, і за роки незалежної України йому не один раз, вже у поважному віці, вдалося відвідати Асканію-Нову, Преображенку, Хорли, Новоолександрівку. В останні десятиріччя Едуард Олександрович усіляко допомагав відновленню біосферного заповідника «Асканія-Нова», яке носить ім'я його дядька Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна. Було сподівання, що він потримає нашу скромну роботу в руках, однак цього вже не станеться. Цю невеличку книгу ми присвячуємо цій Великій Людині, яка є прикладом безмежної та самовідданої любові до своєї Батьківщини.

ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС РОЗБУДОВИ ПАРКІВ ХЕРСОНЩИНИ

Перед тим, як перейти до викладення матеріалу після наших експедиційних та архівних досліджень, треба зупинитися на деяких визначеннях, якими ми користуємося у цьому виданні. У книзі ми розглядаємо *старовинні* парки, які входять разом із меморіальними до категорії історичних парків (Попович та ін., 2011). До старовинних парків зараховують парки, вік яких складає 100 і більше років, по суті це парки Херсонщини, створені до початку ХХ століття. Проте у деяких випадках від такого парку може залишитися лише одне або кілька старих дерев, а основний деревостан парку досаджений пізніше, протягом різних періодів минулого століття. З іншого боку, місця існування стародавніх парків були частково або повністю винищені під час першої та другої світових війн, але на цих територіях знову розбудовувалися молоді парки. Чи вважати такі парки старовинними?

На нашу думку, якщо хоча б одне дерево залишилося в оновленому парку, то його слід відносити до групи *старовинних*. Парки, які були знищені за різних обставин, але відновлюються на тому ж самому місці у теперішні часи, ми віднесли до категорії *ревіталізованих*. У літературних джерелах, які описують парки лісової та лісостепової зон України, часто згадуються *лісопарки*, створені на основі лісових ландшафтів і перетворені у культурні лісопарки. На півдні степової зони більшість подібних штучних ландшафтів створена на місці відкритого степу, де ніколи не було природної лісової рослинності. Визначення «лісопарк» відносно такого ландшафту на плакорі в економії Іванівка Фальц-Фейнів використовував Йосип Пачоський (1917). Функція таких специфічних лісопарків мала кілька завдань. По-перше, це забезпечення місцевого населення деревиною для побутових потреб; по-друге, деякі з них спеціально створювалися для захисту тварин; по-третє, це були місця для відпочинку селян, які працювали у відкритому степу. Одна з цих функцій з часом стає важливішою за інші. Так, Іванівський ліс біля села Максима Горького сьогодні є джерелом деревини для мешканців наближених до нього сіл. Розбудований ще на початку XIX століття Недогірський ліс сьогодні більше використовується як рекреаційний ландшафт, хоча і відноситься до категорії об'єктів природно-заповідного фонду як заповідне урочище. Ми не вважаємо за потрібне захаращувати новою термінологією науковий лексикон, хоча ці штучні ландшафти претендують на окремий термін, а лише розширимо поняття *лісопарку*. Отже, до *лісопарку* відносяться *штучні ландшафти, які звичайно створені на місці лісових, лісостепових або степових природних ландшафтів, розташовані звичайно за межами населених пунктів та виконують як рекреаційну, так і інші господарські функції*.

Найпершим серед парків сучасної Херсонщини є Казенний Сад, створений у 1783 році на південно-західній околиці Херсона. Через два роки офіційно висаджуються дерева в Денисівському парку,

який сьогодні розташований в історичній частині міста. Розбудова парків пов'язана із ім'ям англійського садівника Мофета, який працював за контрактом із міською владою. Кілька найстаріших дерев дуба звичайного (*Quercus robur*), що є пам'ятками природи у місті Херсон, ймовірно були висаджені в останні роки XVIII століття. У першій половині XIX століття паркобудівництво в місті Херсон вийшло з моди, а створені парки були занедбані, дерева у більшості випадків вирубані. За межами міста звичайно закладалися недовговічні фруктові сади.

Однак мода на посадку поодиноких нефруктових дерев, особливо дубів-солітерів, збереглася. Тому часто під час заснування поселень у Дніпровському та Херсонському повітах біля панських садиб висаджувалися дерева. Деякі живі свідки заснування сіл у 20-40-х роках XIX століття у межах сучасної Херсонщини «спостерігають» за нами сьогодні. Один з найтовщих дубів на Херсонщині (541 см в обхваті, 185 років) знаходиться біля села Новодмитрівка Великоолександрівського району. Два велетенських дуби – Іванівський (419 см в обхваті) та Марійкин (415 см в обхваті), що зростають у селі Іванівка Голопристанського району, мають вік 166 років і оберігаються жителями і сьогодні. Недогірський дуб (454 см в обхваті, вік 164 роки), посаджений біля панської садиби у Великій Олександрівці (зараз це територія Недогірського лісу), є місцевою атракцією. Дуб Олександра Фальц-Фейна (обхват 334 см, вік 148 років) посадили в Гаврилівській економії раніше, ніж був побудований палац і спроектований парк. Ясен у північній частині Роздольного (414 см в обхваті, вік 154 роки) був скоріше всього висаджений біля кінського заводу на кілька десятків років раніше, ніж основні дерева парку.

На початку XIX століття розпочалися перші спроби паркового та лісопаркового будівництва у межах сучасної Херсонщини. У 20-30-х роках у меандрах середньої течії Інгульця почали висаджувати ліси (лісопарки) з дуба та ясена. Над створенням цих лісів у

так званих «лісових казармах» працювали мешканці Великої, Малої Олександрівки, Архангельського, Заградівки тощо, які переселилися до Херсонської губернії переважно з Полтавщини та Чернігівщини. Внаслідок їх кропіткої роботи ми у спадщину отримали Недогірський, Архангельський та Новодмитрівський ліси, які сьогодні охороняються державою і мають статус заповідних урочищ. Треба відмітити, що розбудова цих лісопаркових масивів продовжувалася майже два століття. Наприкінці XIX століття до створення лісосмуг та лісопарків підключилися заградівські німці-меноніти, які з 80-х років XIX століття до 30-х років XX століття заліснили біля 10 тисяч га (Козаков, 2016). На жаль, у Заградівському лісництві старих дерев не залишилося, однак поруч у Лісовому лісництві Миколаївської області (раніше частина Володимирського лісництва), що межує з Херсонщиною, залишилися свідки минулих епох. У штучному лісовому масиві площею близько 2500 га заступник головного лісничого показав нам три старовинні дуби, що ймовірно були висаджені наприкінці XIX століття. Ці дуби зростають на плакорі із значним дефіцитом вологи. Нижні гілки сухі, і самі дуби виглядають коренастими велетнями серед інших дерев, що їх оточили. Взятий керн з одного дуба показав їх вік – 120 років, що цілком узгоджується із часом активності німців-менонітів у розбудові лісів на півночі Херсонщини. За радянських часів лісництва продовжували працювати, вирубувалися старі ліси, хоча і насаджувалися нові. Так лісові та лісопаркові масиви «Інгулець» та «Летючі піски», що мають статус заповідних урочищ, вже не містять старовинних дерев.

У 30–60-х роках позаминулого століття сплеск розбудови парків та лісопарків прийшовся на Бехтерську волость Дніпровського повіту Таврійської губернії. Після поразки французів у війні 1812 року частина французьких переселенців, що володіли землею у межах Бехтерської волості Дніпровського повіту, продали свої землі. Одними з покупців земель на півдні сучасної Херсонщини були родини німців-менонітів Реймерів та Кассенів. Скуповуючи території вздовж річки Молочної,

Розташування парків та лісопарків в Бехтерській волості Дніпровського повіту на початку ХХ століття: 1 - Бехтери, 2 - Новочорномор'я, 3 - Олексіївка, 4 - Садове, 5 - Чорноморське, 6 - Реймерський ліс, 7 - Вербовий Сарай, 8 - Оджиголь, 9 - Стара Збур'ївка, 10 - Кларівка, 11 - Новоолексіївка, 12 - Ново-Завітна Классена

Пітер Реймер викупив кілька хуторів у південно-західному куточку Бехтерської волості. Замість пацифістських уподобань, царським урядом на німців-менонітів було покладено завдання щодо заліснення безкрайніх степів південного степу. У ці часи з'явилися перші лісові масиви не тільки у долині Молочної, але й у Дніпровському повіті. Принаймні дубовий лісопарк біля Пам'ятного та парк у селі Привольє (сучасне Садове) вже мали свої контури на військово-топографічних картах (*Шуберт*, 1846–1863). Пізніше нащадки Реймера продовжували розбудову не тільки цих парків. Завдяки їх кропіткій роботі з'явилися тополеві насадження, які оточують Збур'ївську арену з півдня при Вербовому Сараї (Оджигольські хутори). Слід констатувати, що ці дві назви зникли з карт майже століття тому, однак дерева ще «пам'ятають» руки тих, хто їх садив. На жаль, частина менонітських парків та лісопарків (біля хуторів Ново-Завітне, Давідфельд тощо) були знищені під час громадянської війни.

Не так багато прізвищ постатей, які залишили паркове надбання, дійшло до наших часів. Серед них на повагу наших поколінь заслуговує Олексій Неструєв, який був біля витоків розбудови парку у селі Стара Збур'ївка з 1837 року. Його родина підтримувала парк майже до революції 1917 року. В їх родинній економії Оджиголь, розташованій північніше однойменного озера, був розбудований парк, залишки якого можна бачити і сьогодні.

У 70–90-х роках XIX століття на арену паркобудівництва виходить родина Фальц-Фейнів. Крім дендропарку в Асканії-Новій, вони розбудували парки та лісопарки майже у всіх своїх економіях: в Дорнбурзі (Чкалове), у Дофіно (Роздольне), Гаврилівці, Преображенці, Новочорномор'ї, Іванівці (Максима Горького). На щастя, більшість з них залишилася і дотепер. Основними породами, які склали основу цих парків, були дуб звичайний (*Quercus robur*) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Ознакою Фальц-Фейнівських парків були штучні водойми. Навіть після варварського винищення всього, що

пов'язано з цією родиною, водні артефакти можна спостерігати на супутникових знімках. Так, лише дві водойми у формі букви «F» – це все, що залишилось від величі економії Олександра Фальц-Фейна в Новочорномор'ї. У ці роки були засновані могутні парки у селі Олексіївка за сприяння пана Короводина. Наприкінці століття були з'єднані Бехтерський парк Овсяніко-Куліковських та Новочорноморський парк Фальц-Фейнів чотирьохкілометровим лісовим «тунелем». Завдяки меценатській діяльності Фальц-Фейнів та розбудові сільськогосподарського училища друге життя отримав Казенний Сад у Херсоні. Саме у ці часи були здійснені вдалі експерименти щодо закріплення Олешківських пісків. 150-річні сосни Олешківського бору на південному заході Олешок до цього часу нагадують нам про ці історичні події.

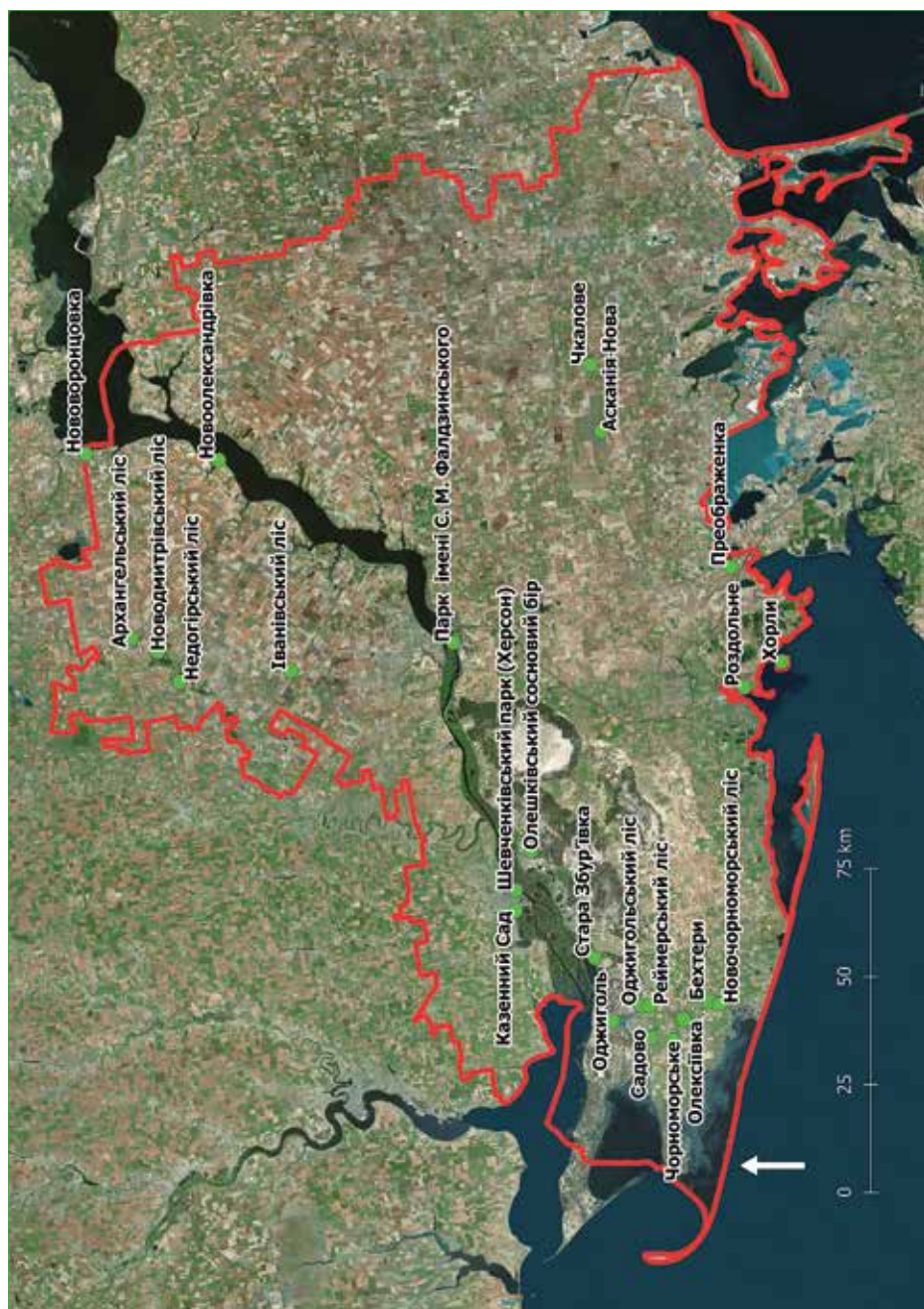
У ХХ століття Херсонщина вступила, підкоривши південний степ. На плакорі, майже у центрі безстічної Асканійсько-Мелітопольської рівнини розташувався дендропарк в Асканії-Новій – зразок європейського садово-паркового мистецтва. Ще одна плакорна ділянка, у межиріччі Інгульця та Дніпра, була відвойована у степу – створено лісопарк біля економії Іванівка. В полинових степах вже давали тінь англійський парк у Преображенці, парки в Хорлах, Роздольному, Новоолексіівці, Кларівці, Новочорномор'ї, Дорнбурзі тощо. Менонітські лісопарки у Бехтерській волості накопичували вже перші «врожаї» деревини. На правому березі Дніпра майже 300 га займав парк у Гаврилівці, а вище за течією мешканці Нововоронцовки спускалися тінистими алеями до Дніпра. Від Заградівки до Малої Олександрівки на лівобережжі Інгульця височіли штучні ліси та лісопарки. Піски навколо Олешків були підкорені чи не останніми і соснові ліси почали повільно поширюватись вздовж північної межі арен.

Під час буремних післяреволюційних подій 1917–1923 років панські парки нещадно знищувалися. В архівних документах щодо Збур'ївського лісництва знаходимо відомості про знищення парків на

початку 20-х років минулого століття. У 1922 році робітниками радгоспу «Більшовик» був повністю знищений парк при селі Кларівка (Круглоозерка) площею 25,75 десятин, де зростали берест (вірогідніше усього *Ulmus laevis*), дуб та інші породи віком від 50 до 60 років. Парк при селі Новоолексіївка площею 21,35 десятин вирубаний у період 1921–1923 років, де на кінець 1923 року залишилися пеньки береста до 120 штук. Парк в економії Ново-Завітна Классена площею 11,79 десятин повністю винищений, лише по краях парку зустрічаються поодинокі порості береста, дуба, гледичії 2–3 років. Усі будівлі у парку були зруйновані (*Державний архів Херсонської області, м. Херсон, Ф. Р-377, оп. 1. спр. 5*). Назавжди втрачені англійський парк та Білий Палац Софії Богданівни Фальц-Фейн, монастирські сади у Корсунці та Червоному Маяку (Бізюків монастир) тощо. Майже повністю знищений Гаврилівський парк Олександра Фальц-Фейна.

За радянських часів парки, які пережили роки війни, продовжували використовувати для рекреації та оздоровлення. В них або біля них були створені піонерські табори. Три табори знаходяться у Роздольному, один у Недогірському лісі, один в Архангельському лісі (за часи незалежної України був повністю зруйнований). Біля інших були збудовані бази відпочинку (Хорли). На початку 60-х років ХХ століття деяким із стародавніх парків було надано статус об'єктів природно-заповідного фонду України. Статус пам'ятки природи носить «Бехтерський дубовий гай» біля Бехтер, садово-паркового мистецтва «Парк КСП «Паризька Комуна» в Роздольному, «Парк КСП «Південний» у селі Садове, «Парк Херсонського обласного ліцею» у місті Херсон. У краєзнавчій літературі містяться скупі рядки про ці парки (*Вирлич и др., 1984; Природно-заповідний фонд..., 1986*). Про більшість парків протягом минулого століття відсутні будь-які згадки і лише поживклі архівні папірці зберегли історію про деякі з них.

У межах Херсонщини ми нарахували принаймні 16 старовинних парків та 8 лісопарків. Серед старовинних парків три ми не будемо

Старовинні парки та лісопарки в Херсонській області

розглядати у цій книзі. Перший – це найвідоміший у світі дендропарк в Асканії-Новій, розбудований у 1887 році Фрідріхом Фальц-Фейном. Його відвідують десятки тисяч туристів не тільки з України, але і з усіх куточків світу. Співробітники Біосферного заповідника «Асканія-Нова ім. Ф.Е. Фальц-Фейна» зберігають унікальну колекцію деревних рослин в арборетумі, частина з яких має вік парку. Другий – це улюблений парк мешканців міста Херсон, який завдяки 200-річному дубу ми відносимо до старовинних, сьогодні має назву Шевченківський. За історичний період він мав назви Денисовський, Олександрівський, Тарасо-Шевченківський та Парк культури та відпочинку імені Леніна. Ще один парк розташований у місті Нова Каховка, парк ім. С.М. Фалдзинського, який почав розбудовуватися у 1951 році. До його композиції увійшли три вікових платани. Цілком ймовірно, що вони були висаджені біля маєтків франко-швейцарських господарів села Ключового, заснованого у 1891 році. На його місці і була створена Нова Каховка. Парк ім. С.М. Фалдзинського у Новій Каховці – один із тих, де хоча б один раз побував кожний другий мешканець Херсонщини.

Інші тринадцять старовинних парків та вісім старовинних лісопарків, про які відомо набагато менше і які ведуть свій відлік від XVIII та XIX століть, ми називаємо забутими і намагаємось відновити їх історію та описати їх сучасний стан. Вісім лісопарків були закладені протягом XIX століття, вони з часом змінили своє призначення, проте знаходяться також у фокусі наших досліджень.

ВІКОВІ ТА МЕМОРІАЛЬНІ ДЕРЕВА

При обстеженні парків Херсонщини ми намагалися знайти вікові або меморіальні дерева, які є живими свідками минулих епох. Працюючи з рулеткою і вимірюючи товщину дерев на висоті 1 м 30 см, ми знаходили найтовстіші дерева, які є атракціями парку. Досліджуючи вікові дерева, відомий український дослідник Олексій Липа (1960) наголошував, що треба брати під охорону дерева, переріз яких сягає більше 300 см. З іншого боку, Володимир Борейко (2007) наполягав на тому, що дуби, тополі та верби треба без сумніву заповідати, коли їх обхват сягає 4-х та більше метрів, а усі інші дерева треба заповідати, якщо їх обхват 3 м та більше. Після трьох інвентаризацій старих дерев в Україні, перша з яких була виконана під керівництвом О. Липи у середині 20-х років, а остання у першій декаді XXI століття (Борейко, 2011), під охорону було взято більше 900 особин старих та меморіальних дерев, 17 з яких є Національними деревами України.

На жаль, переглядаючи у цьому виданні перелік дерев областей та АР Крим, ми не знайшли жодної згадки про старі дерева Херсонщини! У переліку об'єктів природно-заповідного фонду області сьогодні міститься обмежена інформація щодо охорони старих дубів. Рішенням Херсонського облвиконкому від 19.08.1983 р. № 441/16 було надано статус пам'ятки природи місцевого значення 5 віковим дубам у м. Херсоні, 6 віковим дубам у Голій Пристані, 5 дубам у Збур'ївському лісомисливському господарстві та двом меморіальним дубам у м. Нова Каховка. Тобто всього 18 дерев Херсонщини отримали охоронний статус за століття існування заповідної справи! Для порівняння, лише у Києві їх більше 220. Треба зауважити, що у переліку заповідних об'єктів Херсонщини наводяться ще такі пам'ятки природи як «Вікові платани» у місті Нова Каховка, «Куртина дубів» у науково-дослідному інституті «Степовий ім. В. М. Виноградова філіал УкрНДІЛГА», «Куртина дубів» у Збур'ївському лісомисливському господарстві, «Тополі» у селі Стара Збур'ївка та «Бехтерський дубовий гай» біля села Бехтери, які жодного разу не досліджувалися після оголошення їм охоронного статусу.

При знаходженні старих екземплярів дерев відразу виникало питання їх віку. Вік дерев несе цікаву інформацію для розуміння історичних подій, що розгорталися навколо них. Отримавши такий параметр, як обхват, умови зростання, можна було б вивести універсальну формулу росту для встановлення віку тієї чи іншої особини певного виду дерева. Однак ця задача виявилася однією з найскладніших. Для встановлення віку дерев існують різні методики. Найточніша – це встановлення дати посадки дерева. Другим за точністю є метод підрахунку річних кілець (але це можливо лише для мертвого дерева). Третій – за допомогою спеціального бура (свердло Преслера), який, по-перше, за рахунок короткого свердла не завжди підходить для аналізу віку товстих дерев, а, по-друге – не всі стародавні дерева можна досліджувати таким методом. Четвертий метод – визначення

віку дерев з використанням спеціальних формул та таблиць росту. П'ятий – радіовуглецевий метод. Шостий – метод аналогії. Є ще інші методи, які детально представлені у літературі (Zarzyński, Tomusiak, 2009; Борейко, 2011).

Найбільш практичним та швидким у польових умовах є метод з використанням формули:

$$L = K \times C,$$

де L – вік дерева, K – коефіцієнт, C – обхват стовбура дерева (см) на висоті 130 см.

Однак найбільше протиріч викликає коефіцієнт, який може змінюватися для одного й того ж виду в залежності від умов зростання та, відповідно, швидкості приросту. Найбільш відомими є таблиці росту різних деревостанів (Швиденко и др., 2008), але у цьому фундаментальному зведенні були відсутні дані для умов степової зони при наявності величезної кількості таблиць щодо основних лісових порід. Найбільше старих дерев – дуби, тому ми намагалися знайти ті таблиці росту для цього виду, які відповідають нашим умовам. Для цього ми використовували історичні дані, які датують час посадки, дані щодо швидкості приросту у товщину та методом аналогії переносили результати на інші дерева. Крім того, для перевірки середніх даних таблиці ми використовували бури Преслера для твердих (дуб) та м'яких порід дерев (сосна, ясен) та отримували неповні керни. Камбіальний вік дерев у 2018 році встановлювали таким алгоритмом (Sweingruber, 1996):

1. Визначення середнього радіуса стовбура на висоті відбору керна:

$$MR = (L/3,14)/2,$$

де MR – середній радіус стовбура на висоті відбору керна, L – довжина кола стовбура (обхват).

2. Визначення довжини недоступної для аналізу ділянки деревини:

$$L_2 = M_R - C - L_1,$$

де L_2 – довжина недоступної для аналізу ділянки деревини, C – товщина кори; L_1 – довжина керна (без кори), M_R – середній радіус стовбура на висоті відбору керна.

3. Розрахунок середньої ширини річних колець, що знаходяться на недоступній для аналізу ділянці деревини. Методика розрахунку залежить від довжини відібраного керна по відношенню до фактичного радіуса стовбура:

Херсон.
«Ліцейський дуб»
(обхват 432 см, 2017 рік)

3.1. Якщо kern має довжину не менше 70% від розрахованого середнього радіуса стовбура, розрахунки необхідно вести за формулою:

$$M_x = (x_1+x_2+x_3+x_4+x_5)/5,$$

де M_x – середня ширина річного кільця, $x_1...x_5$ – розміри останніх 5-ти кілець, найближчих до недоступної частини деревини.

3.2. Якщо kern має довжину менше 70% від розрахованого середнього радіуса, то розрахунок треба вести за формулою:

$$M_x = (x_1+x_2+x_3...+x_{10})/10,$$

Херсон.
«Дуб на Інтенсивці»
(обхват 494 см, 2017 рік)

де M_x – середня ширина річного кільця, $x_1 \dots x_{10}$ – розміри останніх 10-ти кілець, найближчих до недоступної частини деревини.

4. Розрахунок числа річних кілець на ділянці деревини, що є недоступною для аналізу.

$$B_x = L_2 / M_x,$$

де B_x – розрахована кількість річних кілець на ділянці деревини, що є недоступною для аналізу, L_2 – довжина недоступної для аналізу ділянки деревини, M_x – середня ширина річного кільця.

5. Розрахунок віку дерев на висоті відбору керна:

$$A_1 = B_x + N_x,$$

де A_1 – вік дерева на висоті відбору керна, B_x – розрахункова кількість річних кілець на ділянці деревини, що є недоступною для аналізу, N_x – кількість річних кілець, зафіксованих на керні.

6. Розрахунок кількості років, необхідного молодому дереву для досягнення висоти відбору керна:

$$A_2 = H/b,$$

де A_2 – вік, необхідний для досягнення деревом висоти відбору керна, H – висота відбору керна, b – умовний середній лінійний приріст.

7. Розрахунок віку за даними одного керна:

$$A_3 = A_1 + A_2,$$

де A_3 – вік дерева за даними одного керна, A_1 – вік дерева на висоті відбору керна, A_2 – вік, необхідний для досягнення деревом висоти відбору керна.

8. Вік визначається як середнє значення від кількох розрахованих значень віку дерев за різними кернами. На жаль, не всі дерева ми змогли проаналізувати за методикою свердління, тому вік більшості старих дерев визначений за таблицями росту із значною величиною похибки.

Найбільша увага щодо дослідження старих дерев приділяється співробітниками дендропарку в Асканії-Новій, заснованого Ф. Е. Фальц-Фейном у 1887 році. Завітавши до цієї чудової наукової установи, ми з'ясували, що на території дендропарку зростає кілька старих дубів, які асканійські дендрологи вважають ровесниками дендропарку. Один розташований всередині парку, має стрункий стовбур і розгалуження на висоті більше 10 метрів. Інший росте біля адміністрації біосферного заповідника і має розгалуження на висоті біля 150 см. Візуально вони мали різну товщину, але усі виявилися з однаковим обхватом – 332 см (дата вимірювання 04.07.2017 р.). Дата посадки – 1887 рік.

Роздольне.
Ясен на головній алеї
парку в Роздольному
(обхват 316 см, 2017 рік).

Враховуючи можливий розвиток саджанців до 3–7 років у розсадниках, вік дубів складає близько 135 років. Умови зростання цих дубів є найоптимальнішими, тому що немає нестачі води (обидва зрошуються водою із системи асканійських каналів), а ґрунти є одними з найпродуктивніших південних чорноземів. При закладанні парку дерева розташовували таким чином, щоб вони не конкурували між собою. Отже, умови зростання відповідають бонітету – I. Згідно з таблицями росту дерев (*Швиденко* и др., 2008) 130-річний дуб (бонітет Ia) має середній обхват 316 см ($K=0,411$), а 140-річний дуб має середній обхват 334 см ($K=0,419$). Співставляючи отриманий обхват з цими коефіцієнтами, отримуємо вік 136–139 років. Визначаючи вік дерев, розрахований для найвищого бонітету Ib (таблиця 1), отримуємо вік 122–123 роки. Отже, середній вік дерев $130,5 \pm 8,5$, що відповідає $1886 \pm 8,5$ року його народження. Дата посадки визначається віком існування саджанців у «шкілках» розсадника, що може становити від 3 до 15 років, але звичайно це 5–7 років. Отже, вік двох асканійських дубів за історичним часом їх посадки відповідає середньому значенню їх віку, розрахованому за таблицями росту найвищих бонітетів Ia та Ib і в межах похибки співпадає з історичним часом їх посадки.

Для перевірки отриманих даних щодо росту дубів на модельних деревах з дендропарку Асканія-Нова та можливості використання таблиць росту бонітетів Ia та Ib для встановлення віку, ми вирішили дослідити вік трьох дубів, які були висаджені у XIX – XX століттях біля Херсонського обласного ліцею. За історичними даними один з них був висаджений під час заснування сільськогосподарського училища у 1874 році. Один з найтонших дубів мав обхват 282 см. Використовуючи таблицю росту за бонітетом Ia (таблиця 1), отримуємо такі дані: 276 см – 110 років ($K = 0,398$); 295,8 см – 120 років ($K = 0,405$).

Таблиця 1

Середній хід росту дубових насінневих деревостанів*

Вік дерева	Бонітет Ib		Бонітет Ia		Бонітет I		Бонітет II	
	Обхват, см	К	Обхват	К	Обхват	К	Обхват	К
10	25,8	0,388	25,1	0,398	21,4	0,467	15,7	0,637
20	54,6	0,366	52,1	0,384	45,8	0,436	36,4	0,549
30	84,1	0,357	80,4	0,373	70,9	0,423	59,0	0,508
40	113,7	0,352	107,4	0,372	96,1	0,416	81,0	0,494
50	142,6	0,351	133,8	0,374	120,6	0,415	103,0	0,485
60	170,8	0,351	160,1	0,375	143,8	0,417	123,7	0,485
70	199,1	0,352	184,6	0,379	166,4	0,421	143,8	0,487
80	226,1	0,354	209,1	0,383	188,4	0,425	162,6	0,492
90	252,5	0,356	232,3	0,387	208,5	0,432	180,2	0,499
100	278,2	0,359	254,3	0,393	227,9	0,439	197,2	0,507
110	302,7	0,363	275,7	0,399	246,8	0,446	212,9	0,517
120	326,6	0,367	296,4	0,405	263,8	0,455	226,7	0,529
130	349,8	0,371	315,9	0,412	280,7	0,463	240,5	0,541
140	372,4	0,376	334,7	0,418	295,8	0,473	252,5	0,555
150	394,4	0,380	352,3	0,426	310,8	0,483	264,4	0,567
160	415,1	0,385	369,9	0,433	324,7	0,493	275,1	0,581
180	454,7	0,395	401,9	0,448	349,8	0,515	294,0	0,612
200	494,2	0,405	430,8	0,464	372,4	0,537	309,6	0,646

*розрахований на основі даних Швиденко та ін. (2008)

Перемножуючи отриманий обхват на відповідні коефіцієнти, отримуємо вік 112–114 років, а якщо взяти за основу дані за бонітетом Ib, то отримуємо вік 101–102 роки. Отже, роки його ймовірного народження та висадки знаходяться між 1903 та 1916 роками. Дуб, розташований найближче до учбового корпусу ліцею, має обхват 346 см, що відповідає віку 145–147 років (бонітет Ia) та 128–130 років (бонітет Ib). Середній вік $137,5 \pm 9,5$ років, що відповідає 1870–1889 рокам

його народження і цілком міг бути висадженим у 1874 році під час заснування училища.

Однією з історичних загадок міста Херсон – це «Дуб на Інтенсивці». Так називалася тоді вулиця, де було розташоване сільськогосподарське училище. Цей дуб вперше згадується як пам'ятка природи (статус вперше наданий у 1963 році) із дописом «понад 150 років» (Вирлич и др., 1984). Виглядає дивним аншлаг біля дерева з вказівкою дати посадки – 1899 рік. Цей дуб був переміряний під керівництвом Михайла Підгайного. Його обхват на висоті 130 см дорівнював 510 см у 2010 році. Ми також дослідили параметри цього могутнього дерева. Виявилось, що дуб має певні морфологічні особливості. На висоті 90 см він починає галузитися на вісім товстих гілок. Тобто виконати умови вимірювання на стандартній висоті 130 см для розрахунку віку є неможливим. У таких випадках допускається вимірювання на меншій висоті, хоча точність буде втрачатися.

На висоті 50 см дуб мав 496 см в обхваті, на висоті 75 см – 494 см, на висоті 100 см – 516 см, на висоті 130 см – 552 см (вимірювання 16 серпня 2017 року). Для обрахунку взяли найменший обхват. Використовуючи таблиці росту, розраховані для найвищих бонітетів, ми отримали вік $214,5 \pm 14,5$ років, тобто роки народження дерева знаходяться між 1788 та 1817 роками. Цілком ймовірно, що дата посадки саджанця була помилково переписана із архівних даних і відноситься до 1799 року, а не до 1899. Цілком ймовірно, що це один з небагатьох висаджених дубів на Херсонщині, який почав свій життєвий шлях наприкінці XVIII століття. Однак точне підтвердження цієї гіпотези можливо лише після дослідження кернів.

Ще одна історична загадка – дуб у Шевченківському парку, який має три ймовірні дати посадки (Пиворович, Дяченко, 2002). У реєстрі запис – 1869 рік, тобто рік закладки парку. В описі пам'яток природи Херсонської області (Вирлич и др., 1984) вказується дата посадки 1896 рік. Марка на поштовій листівці з його

зображенням містить напис: «Херсон. Дуб в парке, посаженный Императором Александром III». Самодержець Росії помер у 1894 році. Враховуючи роки активної державної діяльності Олександра III та його відвідини Херсона, третьою датою посадки дуба вважають 1885–1890 роки. Досить цікавим фактом є те, що у 1919 році, коли у місті була встановлена радянська влада, під дубом був розташований цвинтар і газета «Известия» писала з цього приводу: «Полк со знаменем и оркестром сопровождал тело героя до места его вечного упокоения под столетним дубом». Дуб вже тоді називали столітнім. Розрахований нами вік на 2017 рік дорівнює 209 ± 16 років, його дата народження між 1792 та 1824 роками. Цілком імовірним є те, що знов була помилка у написанні однієї цифри і датою посадки дуба слід вважати 1796 рік, а не 1896. Але це тільки припущення, яке потребує нових досліджень.

На початку XIX століття дуби висаджувалися при заснуванні сіл на півдні України. Для перевірки їх віку ми також застосували таблиці росту, розраховані для найвищих бонітетів. Так, відомості про село Іванівку Голопристанського району з'являється в історичних архівах з 1820 року. Воно було власністю пана Осипа Бурачкова. У центрі села, вздовж головної дороги зростають кілька старих дубів. Одне з дерев, що є ймовірним ровесником села, має огорожу та є однією із пам'яток села. Обхват стовбура був заміряний нами 17 жовтня 2017 року і склав 419 см. За таблицями росту його вік становить $177 \pm 16,5$ років. Інше дерево має 415 см в обхваті, але ймовірно має такий самий вік. Через рік ми перевірили наші дані, узявши в одного з них (415 см в обхваті) два керни. За кернами вік дерева дорівнював 166 рокам з ймовірною посадкою між 1857–1862 роками.

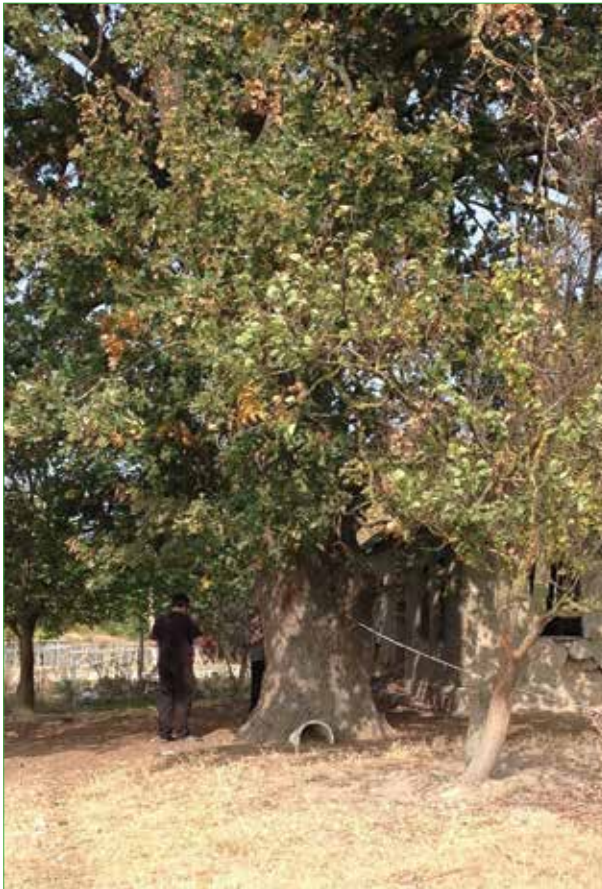
Цікавим є також встановлення віку дубів для штучних дубових лісопаркових насаджень на неполивних землях. Відомо, що Фрідріх Едуардович Фальц-Фейн у 1899 році почав поширювати практику створення невеликих штучних лісів в степах (*Гавриленко и др.*, 2000).

Ще раніше лісорозведенням для промислових цілей займалися німці-меноніти, які заселяли південний український степ наприкінці XVIII – початку XIX століть. Одне з таких насаджень розташоване біля села Пам'ятне Голопристанського району, що було відмічено ще на військово-топографічних картах (*Шуберт*, 1846–1863). Неподалік від дороги Берислав – Велика Олександрівка та села Максима Горького Бериславського району розташований штучний лісовий масив. Місцеві жителі його назвали «Лісок». Раніше тут існувала економія Фальц-Фейнів під назвою Іванівка. У своїх працях цей лісовий масив згадував Йосип Пачоський (1917), називаючи його лісопарком. На відміну від поливного асканійського дендропарку, ці посадки були без

**Стара Збур'ївка.
«Тополя Олексія Неструєва
(старшого)» – одна
з найтовщих білих
тополь на Херсонщині
(обхват 532 см,
висота 35 м, 2018 рік)**

поливу на території з недостатньою кількістю річних опадів (близько 400 мм), а сама місцевість є подовим зниженням із незначним засоленням. Дуби насаджувалися за принципом лісосмуг, тобто була конкуренція за місце під сонцем. Досліджуючи деревостан цього лісопарку, ми знайшли два найстаріших дуби (230 см та 227 см в обхваті), які можна вважати висадженими між 1899 та 1917 роками. Якщо взяти за основу розрахунки віку за бонітетом I та II, то отримуємо вік дерев 100–120 років. Підтвердженням використання табличних даних (бонітет II) для плакорних ділянок є вік дубів у селі Лісове (Казанківський район, Миколаївська область). Взятий керн з дуба, що має

Іванівка. «Марійкин дуб»
(обхват 415 см на висоті
80 см, 2018 рік)

240 см в обхваті, дозволив встановити приблизну дату посадки, яка припадає на 1895–1900 роки.

У 20–30 роках ХІХ століття вздовж Інгульця створювалися штучні лісові масиви, одним з яких є Недогірський ліс біля села Велика Олександрівка, де за літературними даними збереглися вікові дуби віком 150–160 років. Ми знайшли один з найстаріших дубів, який має обхват 456 см і росте відокремлено від інших. Враховуючи ріст у заплаві на піщаних ґрунтах, ми використали дані найвищого бонітету Іb і встановили його вік 175–185 років. Однак дослідження камбіального росту показали, що дуби в заплаві Інгульця ростуть ще інтенсивніше. Взяті два неповні керни показали лише 164 роки. Дані щодо інтенсивного росту були отримані для найтовщого на Херсонщині дуба, що розташований у Новодмитрівському лісі. Його обхват дорівнює 541 см, що за найвищим бонітетом Іb дав би вік близько 215 років. Розрахунки за неповними кернами дають лише 185 років. Досить цікаво, що в обох випадках ми отримуємо середній коефіцієнт росту близько 0,34. Цілком ймовірно, що для заплавних штучних лісів середньої течії Інгульця треба вводити додатковий бонітет Іс.

Таким чином, для встановлення віку дубів у парках Херсонщини або поодиноких дубів можна в цілому використовувати відповідну таблицю росту за бонітетом 1a та 1b (таблиця 1). Встановлений обхват дуба співставляють з даними таблиці як для бонітету 1a, так і для бонітету 1b, і знаходять найближчі значення. Отримані коефіцієнти перемножуємо на обхват дослідженого дерева і встановлюємо його ймовірний максимальний та мінімальний вік. Віднявши 5–10 років, ми отримуємо ймовірний вік посадки цього дерева. У лісосмугах, лісопарках та природних дубових лісах вік дерев розрахувати складніше, скоріше всього треба використовувати різні таблиці в залежності від умов зростання конкретних дерев.

Ясен високий (*Fraxinus excelsior*) та пенсильванський (*F. pennsylvanica*) займають вагоме місце у паркобудівництві. Перший вид

використовували у розбудові парків кінця XIX – початку XX століть. Другий, більш посухостійкий, є типовим елементом степових лісосмуг. Його також висаджували для створення композицій у парках минулого століття. Поєднання цих двох ясенів можна спостерігати у парку «Солов'їна діброва» у Олексіївці Голопристанського району.

Однак серед старих парків два відрізняються тим, що їх ядро створюють ясени (*Fraxinus excelsior*). Це два парки, розташовані на берегах заток Чорного моря у Хорлах та Роздольному. Часи розбудови парку у Роздольному різні – від 70-х років XIX століття (*Вирлич и др., 1984*) до 1896 року (*Романенко, 1931*). Найтовстіші ясени знаходяться на головній алеї у північній частині парку. Ми переміряли 32 дерева, які мали обхвати від 154 до 320 см. Найбільші обхвати були 318 см, 316 см, 309 см і відповідали майже одному віку. Взятий керн з найтовстішого ясена (318 см) дозволив розрахувати його вік, що складає 125 років. Це узгоджується з датою розбудови парку Софією Богданівною Фальц-Фейн середини 90-х років XIX століття (*Романенко, 1931*).

Старі дореволюційні ясени ще можна знайти у парку села Садове, створеного також наприкінці XIX століття. Не дивно, що тут збереглася алея з ясенів обхватом до 290 см, час висадки яких був на межі XIX та XX століть. В цілому, для розрахунку віку старих ясенів, що зростають в умовах паркових ландшафтів Херсонщини, важко підібрати відомі в літературі таблиці росту. Можна лише відмітити, що вони в парках Херсонщини ростуть краще, ніж розрахований хід їхнього росту для найвищих бонітетів (I та Ia). Приблизний вік (з похибкою у 10 років) для ясена звичайного з обхватом між 280 см та 320 см можна розрахувати, використавши коефіцієнт 0,39, між 350 см та 420 см – коефіцієнт 0,43.

Тополі протягом останніх трьох століть використовували на півдні України для розбудови парків. Однак у XIX столітті вони зрідка виступали основними елементами паркових ландшафтів, перевага все ж таки віддавалася дубам. Приємним винятком є парк у селі

Стара Збур'ївка, де око затримується на старих тополях, висаджених у різні часи XIX століття. Мода на тополі знов стала актуальною у післявоєнні роки. Особливо поширеними вони стали у парках, розташованих у безпосередній близькості від Дніпра (наприклад, Нововоронцовський парк).

Тополі є деревами, що ростуть доволі швидко. Особливо швидким ростом відзначаються тополі бальзамічні. Так, в літературі можна знайти відомості про 62-річну бальзамічну тополлю (*Populus balsamifera*) в асканійському парку, що мала обхват у 477 см і висоту 24 м (Редько, 1975). У цій роботі розроблені таблиці росту щодо білих тополь (*Populus alba*) для сируватих вологих ґрудів та вологих сугрудів. Однак основні параметри розраховані для тополь віком до 45 років. Для умов вологого сугруду у такому віці обхват відповідає 144 см (коефіцієнт 0,31). Серед старих посадок, які можна більш-менш точно датувати, ми маємо дві тополі у парку у Хорлах. Одна з найтовщих тополь має 345 см в обхваті (на 2017 рік), посаджена у період розбудови порту та парку у 1897–1905 роках (середній коефіцієнт 0,33). Одна з найтовщих тополь Херсонської області має обхват 532 см (на 2017 рік) і розташована у старому парку с. Стара Збур'ївка. За історичними джерелами, тополя могла бути висаджена у 1837 році під час розбудови парку. Якщо використати гіпотезу, що вік парку та цієї тополі майже однаковий, то коефіцієнт для 180-річних тополь приблизно буде складати 0,34. Отже, цілком ймовірно, що після 50-річного віку швидкість росту тополь в умовах парків Херсонщини уповільнюється, але наростання майже не змінюється до кінця їхнього життя. Для встановлення віку тополь можна використовувати коефіцієнти від 0,31 до 0,34 для 50–180 річних дерев.

СТАРОВИННІ ПАРКИ

БЕХТЕРИ

Перші спогади про село Бехтери (Голопристанський район) датуються 1799 роком. Першим його володарем став генерал-лейтенант граф Петро Коновніцин, який назвав маєток Єкатеринівкою на честь своєї доньки. Наступним власником у 1803 році стає Дмитро Матвійович Куліковський, котрий перейменовує маєток у Первоприморське. У 1805 р. після смерті Дмитра Матвійовича його син Микола Дмитрович стає спадкоємцем Бехтер (*Дяченко, 2007 г.*), і в пам'ять про свою матір приєднує її прізвище до батьківського і стає Овсяніко-Куліковським.

Найімовірніше саме з його діяльністю і пов'язана поява парку у південній частині села між 1810 та 1820 роками. На військово-топографічних картах (*Шуберт, 1846–1863*) парк у Бехтерах добре показаний на площі близько 5 га. Він складався з трьох частин, між якими з півночі на південь проходила дорога. На жаль, жодних дерев початку ХІХ століття не збереглося. Розбудову Бехтерського парку продовжили

нащадки родини Овсяніко-Куліковських одночасно із розбудовою парку у Новочорномор'ї наприкінці позаминулого століття.

Від Бехтерського парку залишилося два відокремлених, але близько розташованих дубових деревостанів, один з яких виходить на берег озера Лиман. Перший масив деревостану входить до території природно-заповідного фонду України як пам'ятка природи місцевого значення «Бехтерський дубовий гай» (Рішення облвиконкому від 19.08.83 р. №441/16). Він розташований у південно-східній частині села і зараз займає площу близько 1,73 га. На сьогодні він складається з 73 особин дуба звичайного (*Quercus robur*), найтовщі з яких

Бехтери. Парк на військово-топографічних картах середини XIX століття

мають обхват 260, 265, 271, 280, 290 см. Взяті керни з двох дерев (271 та 235 см) показали їх однаковий вік у 133-132 роки. Отже, можна стверджувати, що розбудова парку відбувалася на початку 90-х років XIX століття.

Ландшафтне планування парку має своєрідні риси англійського стилю. На перший погляд розташування дерев є хаотичним. Однак, якщо уважно придивитися, то можна знайти цікаві особливості. Дерев у Бехтерському парку висаджувалися зазвичай по колу, з мінімальною відстанню між деревами 3 метри. Очевидно передбачалося, що не усі

Бехтери. Сучасне розташування фрагментів парку.

саджанці дуба виживуть в умовах спекотного півдня України, і тому з часом найтиповіша відстань між деревами в колі сягала 6 метрів. При цьому одне коло переходило в інше, а в центрі утворювалися відкриті галявини діаметром 25–30 метрів.

Нами виявлено близько 10 фрагментів таких галявин. У минулому, можливо, вони мали зовсім інший декоративний ландшафт, але сьогодні це напіввідновлені ділянки степу з домінуванням ковила волосистої (*Stipa capillata*) та костриці валіської (*Festuca valesiaca*), які перекриваються кронами старих дубів. Під пологом дубових крон були розташовані затишні алеї, по яких прогулювалася бехтерська знать та їхні гості. У північній частині парку збереглася стара, вже давно закинута бузкова алея (*Syringia vulgaris*), яка брала свій початок від дворянських маєтків. Дубовий гай з півночі на південь перетинає польова дорога. У південній частині залишився фундамент старої будівлі, напевно, складського приміщення. У центральній частині парку розташовані здичавілі зарості гледичії колючої (*Gleditsia triacanthos*), які істотно зменшують ландшафтну атрактивність парку і потребують видалення. Другий збережений фрагмент парку відділений полями, які в 2017 році були зайняті посадками кукурудзи та картоплі, від першого знаходиться на відстані 1 кілометра на схід від основного масиву. Він займає площу близько 0,68 га, складається з 38 старих дубів, які виходять на берег озера Лиман.

У флорі парку виявлено 73 види судинних рослин, з яких 8 – це дерева і чагарники. Флора парку є досить різноманітною. На території парку, особливо в його заповідній частині, досить добре збереглася реліктова «допаркова» трав'яниста рослинність типчакково-ковиливих степів. Степи приурочені головним чином до просторих галявин та узлісь. Напевно, саме формування розріджених деревних насаджень сприяло збереженню степових рослин. У складі степових угруповань домінують дернинні злаки, особливо костриця валіська. Занесений до Червоної книги України вид ковила волосиста зустрічається

рідше. Досить різноманітним є степове різнотрав'я. В його складі відмічені каудексові рослини – берізка лінійна (*Convolvulus lineatus*), вероніка сланка (*Veronica prostrata*), люцерна серпувата (*Medicago falcata*), молочай Сег'є (*Euphorbia seguieriana*); кореневищні – вероніка степова (*Veronica steppacea*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*) та полин австрійський (*Artemisia austriaca*); цибулинні, зокрема цибуля Пачоського (*Allium raczokianum*) – вид описаний на честь славетного херсонського науковця Й. Пачоського; напівчагарничок – віниччя сланке (*Kochia prostrata*). Є серед них і чимало лікарських рослин – деревій щетинистий (*Achillea setacea*), шандра рання (*Marrubium praecox*), шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*). Рослинний покрив змінюється по мірі зростання затіненості оселищ. В помірно затінених умовах розріджених насаджень переважають рослини, характерні для остепнених лук: звіробій стрункий (*Hypericum elegans*), собача рожа тюрінгінська (*Lavatera thuringiaca*), осока чорноколоса (*Carex melanostachya*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), свинорій пальчастий (*Cynodon dactylon*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*). У типових паркових умовах, тобто досить зімкнутих тінистих насадженнях, домінують стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), бугиля восколиста (*Anthriscus cerefolium*), куколиця біла (*Melandrium album*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), осока колосиста (*Carex spicata*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), фіалка запашна (*Viola odorata*). Значний антропогенний вплив зумовив поширення в парку синантропних рослин, які проникли в усі типи оселищ. Найбільш поширеними бур'янами є берізка польова (*Convolvulus arvensis*), волошка розлога (*Centaurea diffusa*), люцерна хмелеподібна (*Medicago lupulina*), подорожник ланцетолистий (*Plantago lanceolata*), сухоребрик Льозеля (*Sisymbrium loeselii*). Специфічний комплекс бур'янів приурочений до ущільнених ґрунтів вздовж доріг, зокрема тут домінують спориш звичайний (*Polygonum aviculare*), егілопс циліндричний (*Aegilops cylindrica*),

Бехтери. Загальний вигляд першої ділянки парку

Бехтери. Друга ділянка парку

Бехтери. Жук-олень, занесений до Червоної книги України, мешканець дубових деревостанів

Бехтери. Дубові дерева в парку

лутига татарська (*Atriplex tatarica*). Рослинний покрив другої частини парку в цілому є досить подібним, але має дві відмінності. Перша відмінність полягає у більшій синантропізації флори степової частини парку. Тут облаштовано тирло для тварин, тому дуже виразний вплив надмірного пасовищного навантаження. Другою особливістю парку є лучний характер східного узлісся та прилеглої до нього вузької смуги парку, які розташовані у прибережному зниженні озера Лиман. У рослинному покриві домінують мезофіти, характерні для засолених лук – морква дика (*Daucus carota*), осока Отруби (*Carex otrubae*), перстач повзучий (*Potentilla reptans*), пирій видовжений (*Elytrigia elongata*), а ближче до озера навіть гідрофіти – алтея лікарська (*Althaea officinalis*), борщівник сибірський (*Heracleum sibiricum*) та очерет звичайний (*Phragmites australis*). Ще однією особливістю лучної рослинності парку є її геміпсамофітний характер, на що вказує зростання тут псамофітів, таких як деревій чорноморський (*Achillea euxina*), лециця пронизанолиста (*Gypsophila perfoliata*), свинорий пальчастий (*Cynodon dactylon*) тощо.

В цілому трав'янистий рослинний покрив парку, як і його деревостан, є досить цінним, тут збереглися фрагменти природних угруповань справжніх степів, остепнених лук та засолених геміпсамофітних лук. В складі флори парку зростають два созофіти: дуб звичайний, занесений до Червоного списку Херсонської області, та ковила волосиста – до Червоної книги України.

Епіфітний покрив Бехтерського парку складається з 22 видів лишайників, що входять до недавно описаної асоціації *Amandineo punctati-Xanthorietum parietinae subass. candelarielletosum efflorescentis* союзу *Xanthorion parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017). Одне з дерев парку обрано за типовий локалітет для цієї нової підасоціації епіфітних лишайників. Найчастіше в угрупованні зустрічається амандінея крапкоподібна (*Amandinea punctata*), канделярієлла квітуча (*Candelariella efflorescens*), плевростикта блюдчаста

(*Pleurosticata acetabulum*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*) та фісконія сіра (*Physconia grisea*). Тут було виявлено кілька дубових дерев, що містили слані анаптихії вйчастої (*Anaptychia ciliaris*), лишайника, занесеного до Червоного списку Херсонської області. На корі також зростали евернія сливова (*Evernia prunatri*), леканора різноманітна (*Lecanora allophana*), меланеліксія золотоносна (*Melanelixia subaurifera*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*), рамаліна ясенева (*Ramalina fraxinea*) та рамаліна обпилена (*R. pollinaria*).

Мохоподібні представлені 14 видами та 3 різновидами. Відділ Marchantiophyta представлений печіночником шкребниця сплющена (*Radula complanata*) (Бойко, 2015), решта видів та підвидових таксонів належать до відділу Bryophyta. Найчастіше трапляються прямово-

Бехтери. Лишайникові та мохові угруповання на окоренках дуба

Бехтери. Дуб у парку

Бехтери. Парковий ландшафт з видом на озеро Лиман

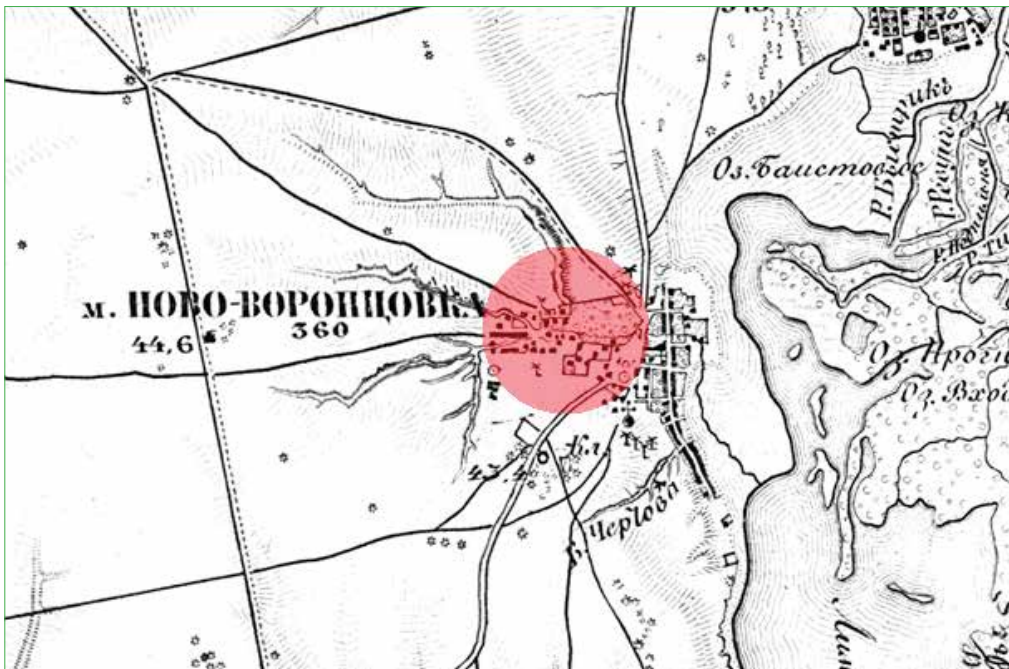
лосник споріднений (*Orthotrichum affine*) та сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*). Мохоподібні зростають лише на стовбурах дубів, мохові обростання структурно представлені двома відмінами. Угруповання прикореневої зони утворюють більш-менш щільне півкільце з переплетених мохових килимів, яке охоплює основу стовбура, піднімаючись на висоту до 35 см, основу килима складає бокоспорогонний вид сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) з домішками пілезії багатоквіткової (*Pylaisia polyantha*) та інших бокоспорогонних видів, представлених у парку. Стовбурові угруповання являють собою нещільну смугу з окремих дернин та подушечок мохів загальною шириною до 25 см, які піднімаються по стовбурах на висоту до 250 см, часом вузькими смугами заходять на гілки першого порядку. Мохоподібні оселяються на ділянках стовбура північної, північно-східної та південно-східної експозиції, помітно віддаючи перевагу ділянкам, оберненим в бік центру насадження. Складаються переважно з представників родини Ортротрихові – прямоволосник споріднений (*Orthotrichum affine*), п. карликовий (*O. pumilum*), п. прекрасний (*O. speciosum*). Також серед мохоподібних Бехтерського дубового гаю виявлені «регіонально рідкісні» види аридництва сосочкова (*Syntrichia papillosa*) та прямоволосник Ляйєля (*Orthotrichum lyellii*).

Сьогодні основними «відвідувачами» старовинного парку у Бехтерах є свійські тварини, головним чином корови. Другий фрагмент парку найбільше засмічений коров'ячими кізяками. Люди використовують кору дуба як лікарську сировину. Від цього на деяких дубах можна спостерігати значні пошкодження кори. На одному з дерев ми знайшли забитий залізний клин з залишками ціпка для прив'язування корів. Мешканці села Бехтери знають про парк і можуть навіть показати розташування «Фальц-Фейнівського парку», однак, на жаль, багато з них не мають достатньо шанобливого відношення до живого історичного надбання Херсонщини.

НОВОВОРОНЦОВКА

Історія Нововоронцовського парку бере початок від 1821 року, коли за дорученням графа Воронцова у Нововоронцовці почали саджати дерева. Для його облаштування був запрошений майстер з Англії. Тут були споруджені три фонтани і прокладений водогін, будівництвом якого керував майстер з Персії (Тимков, 2007).

Нововоронцовський парк чітко простежується на військово-топографічних картах (Шуберт, 1846–1863). Після будівництва Каховського водосховища значна його частина опинилася під водою. Бригади, які готували території під затоплення, зрізали усі

Нововоронцовка. Парк на військово-топографічних картах середини XIX століття

дерева нижньої частини парку, залишилися лише деякі дерева у верхній його частині.

Незважаючи на трагічну історію парку, сьогодні Нововоронцовський парк є основним рекреаційним місцем районного центру. Його розташування збігається з верхньою частиною давнього парку. Зараз його площа близько 10 га. Судячи з віку дерев, а майже всі вони мають вік 60–65 років, новий парк був створений вже після будівництва Каховської греблі. Розташований він на березі водосховища у північно-західній частині селища. Дерева висаджені навколо затоки, а одна з молодих тополевих алей (*Populus nigra*), розташованих на захисній дамбі, заходить далеко у води Дніпра. Із західного боку відкривається живописний краєвид на протоку, що з'єднує водосховище та Нововоронцовську затоку. Навколо водойми розбита головна алея, сформована різними видами дерев. Південніше розташований

Нововоронцовка. Сучасні межі парку

Нововоронцовка. Загальний вигляд парку на березі затоки

Нововоронцовка. Тополева алея на березі Дніпра

Нововоронцовка. Центральна клумба в парку

Нововоронцовка. Ділянка для рибальства

меморіал воїнам Другої світової війни, до якого йде каштанова алея. Неподалік можна побачити один з найстаріших будинків Нововоронцовки, де мешкав керуючий економією графа Воронцова. Зараз тут розташований історичний музей. Алея виводить нас до центральної клумби, навколо якої розташовані лавки. Навпроти мистецьки оформлені атрактивні дерева парку. На березі затоки зростає найстаріше дерево парку – в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), який в обхваті має 300 см (вік близько 100 років). Місцеві художники відповідно до його форми назвали його «Карась». Поруч ще дві атракції за участю молодих берестів, один з яких носить назву «Оксана», а другий «Микола». Крім берестів, навколо клумби висаджені дерева софори японської (*Styphnolobium japonicum*), гіркогоштану звичайного (*Aesculus hippocastanum*), верби вавілонської (*Salix babylonica*), тополі білої (*Populus alba*). Несподіванкою була знахідка біля кав'ярні старого дуба (*Quercus robur*), який переніс затоплення. Він має 240 см в обхваті і приблизний вік 80–90 років.

За центральною клумбою алея звужується і йде вздовж берега через очеретяні зарості, впираючись у невеличку річку Тернівку, яка впадає у Нововоронцовську затоку. Вище за течією у межах парку через неї перекинутий залізний місток. Поруч, у вигляді відокремлених гайків, розташовані 65-річні (на 2017 рік) посадки тополі білої (обхват 200 см). Далі стежка берегом веде нас до човнової станції. Навкруги зростають верба біла (*Salix alba*) та в. вавілонська. Саме тут зростає одне з найвищих дерев Нововоронцовки – осокір, крона якого нависає над іншими деревами парку (265 см в обхваті).

У складі флори парку відмічено 62 види судинних рослин. Деревні рослини представлені 20 видами, серед яких айлант найвищий (*Ailanthus altissima*), клен польовий (*Acer campestre*), к. ясенolistий (*A. negundo*), береза дніпровська (*Betula borysthena*), б. повисла (*B. pendula*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) тощо. Серед чагарників відмічені алича (*Prunus*

cerasifera), аморфа кущова (*Amorpha fruticosa*), дереза звичайна (*Lycium barbarum*), дикий виноград п'ятилистковий (*Parthenocissus quinquefolia*), таволга середня (*Spiraea media*), церцис європейський (*Cercis siliquastrum*). Більшість насаджень парку досить зімкнуті з типовим для класу *Robinietea* трав'янистим рослинним покривом. Зокрема тут представлені стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), бугиля восколиста (*Anthriscus sylvestris*), лопух малий (*Arctium minus*), лутига розлога (*Atriplex patula*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), фіалка запашна (*Viola odorata*). На невеличкій сухій галявині, розташованій досить високо на схилі, відмічені поодинокі степові геміапофіти: деревій паннонський (*Achillea pannonica*), житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), осока черноколоса (*Carex melanostachya*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*). У прибережній смузі відкриті ділянки, як правило, зайняті лучною рослинністю. Зокрема тут зростають жовтий осот польовий (*Sonchus arvensis*), кремена повстиста (*Petasites spurius*), мітлиця столононосна (*Agrostis stolonifera*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), щавель кучерявий (*Rumex crispus*) тощо. На березі затоки та по річечці Тернівці розташовані заболочені місця з домінуванням очерету звичайного (*Phragmites australis*). Також тут знайшли притулок борщівник сибірський (*Heracleum sibiricum*), вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), жовтець повзучий (*Ranunculus repens*), осока гостроподібна (*Carex acutiformis*), о. Отруби (*C. otrubae*). Значне рекреаційне навантаження сприяє поширенню в парку, особливо на клумбах, вздовж доріжок, прибережних рекреаційних місцях синантропних видів рослин – амброзії полинолистої (*Ambrosia artemisiifolia*), латука дикого (*Lactuca serriola*),

---

Нововоронцовка. Вербова алея на березі Дніпра

Нововоронцовка. Серце парку

л. татарського (*L. tatarica*), лободи білої (*Chenopodium album*), лутиги татарської (*Atriplex tatarica*), мишію зеленого (*Setaria viridis*), нетреби ельбської (*Xanthium albinum*), татарника звичайного (*Oporordum acanthium*). На ущільнених ґрунтах домінують гірчак звичайний (*Polygonum aviculare*), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*), подорожник великий (*Plantago major*) тощо.

У складі флори парку відмічено лише три види рослин, що охороняються, причому всі вони є елементами штучних деревних насаджень: береза дніпровська (*Betula borysthena*) – Червона книга України, дуб звичайний, ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) – Червоний список Херсонської області. В парку зростає значна кількість лікарських рослин, зокрема це полин гіркий (*Artemisia absinthium*),

Нововоронцовка. Міст через річку Тернівку

п. звичайний (*A. vulgaris*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), подорожник великий (*Plantago major*), підбіл звичайний.

Епіфітний лишайниковий покрив представлений 14 видами. На корі тополь зростають плевростикта блюдчаста (*Pleurosticta acetabulum*), фісконія сіра (*Physconia grisea*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*). Стовбури верб вкриті пармелією рискуватою (*Parmelia sulcata*), феофісцією округлою (*Phaeophyscia orbicularis*), фісцією висхідною (*Physcia adscendens*). Мохоподібні у парку зустрічаються переважно при основі стовбурів дерев. Частіше на окоренках різних видів дерев переважають сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) та льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*) з вкрапленнями пілезії багатоквіткової (*Pyralisia polyantha*), вище по корі стовбурів дерев піднімаються види роду прямоволосника (*Orthotrichum*) – п. споріднений (*O. affine*), п. карликовий (*O. pumilum*), п. прекрасний (*O. speciosum*). Біля берегів затоки відмічений амфібійний мох прибережник береговий (*Leptodictyum riparium*), а в місцях з залишками цементного та цегляного субстратів – верхоспорогонні мохи, епілітний вид крученозубка мурова (*Tortula muralis*) та космополітний – головмох сріблястий (*Bryum argenteum*).

Сьогодні парк є одним з улюблених місць мешканців Нововоронцовки. Подорожуючи Херсонщиною, не забудьте з'їхати з траси і відпочити на півдорозі, крокуючи стежками та алеями парку. Люди змогли зберегти те, що намагалися знищити протягом історичного шляху, і продовжують плекати батьківщину, але вже з новітньою історією.

НОВООЛЕКСАНДРІВКА

Історія Херсонщини свідчить, що село Новоолександрівка засноване у 1922 році на території маєтку Олександра Едуардовича Фальц-Фейна. Серед мешканців села вважається, що назва їхнього села пов'язана саме з його ім'ям, оскільки він був засновником маєтку, на території якого виникло село. Назва села кілька разів змінювалася – Кузьмопавлівка, Олександрівка, Гаврилівка, Фальц-Фейново та Державіно. Інша версія свідчить, що назва походить від Бабенка Кузьми (перша назва Кузьмопавлівка), який перейменував його у 1924 році на честь дружини Олександри. Мабуть, завдяки намаганням стерти з пам'яті нащадків прізвище Фальц-Фейнів, дореволюційну історію села намагалися умисно забути. Насправді зникає інше.

Місцевість, де був створений один з найбільших парків на Херсонщині, відносилася до заснованого у 1780 році села Гаврилівка. Це був царський подарунок російському поету Гаврилові Державіну. У другій чверті XIX століття Гаврилівку придбав Фрідріх Іванович Фейн, а у 1895 році вона дісталася його онуку – Олександрю Едуардовичу Фальц-Фейну (Дяченко, 2007б). Пізніше сам Олександр змінював назву села на Фальц-Фейново та Державіно.

Створений наприкінці XIX століття парк займав площу 300 га. На 100 га було вирито три величезні водойми та збудована складна 400-метрова дамба. Будівництво маєтку у стилі неокласицизму з елементами неоренесансу було закінчено на початку XX століття. Він походив на казковий замок з фонтанами, вписаними в архітектуру парку. Парк населяла величезна кількість птахів, а на алеях можна було зустріти навіть лам (Дяченко, 2007б). Світлини тих часів свідчать, що біля парадного під'їзду височіли стрункі смереки (*Picea europaea*), були симетрично посаджені берези (*Betula verrucosa*), на північному сході з горизонтом зливалися ялівцеві алеї.

Під час революційних подій та громадянської війни палац та парк були знищені. Свідки розповідали, що стіни замку намагалися руйнувати за допомогою перших радянських тракторів, однак вони вистояли. Залишки парку, які розташовувалися на нижніх терасах, були затоплені під час наповнення Каховського водосховища. Під'їжджаючи до маєтку, через степовий пил можна побачити залишки вапнякової бруківки на польовій дорозі, що вела колись до маєтку. Від грандіозного парку майже нічого не залишилося. Територія, на якій ростуть старі дерева, складає всього 3 га. У радянські часи на

**Новоолександрівка. Межі розташування старих дерев на місці парку
Олександра Фальц-Фейна**

**Вигляд замку Олександра Фальц-Фейна у Гаврилівці
(початок XX століття)**

Новоолександрівка. Руїни замку Олександра Фальц-Фейна

місці парку був створений 52 квартал Гаврилівського лісництва. На березі живописного Гаврилівського мису, де залюбки зупиняються у наметах на відпочинок туристи, зростають дерева робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*). Вона навіть виросла на руїнах дореволюційних амбарів та погребів. Не намагаючись навіть знайти дореволюційні дерева, зліва від парадного в'їзду до замка ми несподівано знаходимо віковий дуб. Його обхват був 332 см. Видобуті керни показали вік у 148 років. Ми дали йому назву «Дуб Олександра Фальц-Фейна», на честь Олександра Едуардовича Фальц-Фейна. Ближче до берега зростав ще один столітній дуб, меншого віку (254 см в обхваті), який був висаджений незадовго до 1917 року. Третій віковий дуб був знайдений нами біля дороги та нової приватної забудови. На висоті 150 см він розгалужений на два стовбури. Його вік, за кернами, співпадав з датою народження Едуарда Олександровича Фальц-Фейна, барона з Ліхтенштейна, мецената, який народився у цьому маєтку 14 вересня 1912 року. Ми дали назву цьому меморіальному дубу «Дуб Едуарда Фальц-Фейна» на його честь (обхват 269 см, вік 105 років). У північно-східній частині замку, біля фонтану, збереглося кілька дерев ялівцю віргінського (*Juniperus virginiana*) початку XX століття. Сосна кримська (*Pinus pallasiana*) та шовковиця чорна (*Morus nigra*) виросли біля маєтку вже за радянських часів.

На території колишнього парку відмічено 58 видів судинних рослин. Деревні рослини представлені 15 видами, серед яких айлант найвищий (*Ailanthus altissima*), клен ясенелистий (*Acer negundo*), береза повисла (*Betula pendula*), гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos*), каркас західний (*Celtis occidentalis*), мильне дерево волотисте (*Koelreuteria paniculata*), липа серцелиста (*Tilia cordata*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*) тощо. Серед чагарників відмічені бузок звичайний (*Syringa vulgaris*), дереза звичайна (*Lycium barbarum*), дикий виноград п'ятилистовий (*Parthenocissus quinquefolia*), скумпія звичайна (*Cotinus coggygria*) тощо. Частина насаджень у парку досить

зімкнута з типовим для класу *Robinietea* трав'янистим рослинним покривом з домінуванням стоколосиці неплідної (*Anisantha sterilis*), бугили лісової (*Anthriscus sylvestris*), лопуха малого (*Arctium minus*), м'яточника чорного (*Ballota nigra*), підмаренника чіпкого (*Galium aparine*), куколиці білої (*Melandrium album*). На відкритих ділянках та узліссях переважають бур'янові рослини, такі як амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia*), латук дикий (*Lactuca serriola*), лутига татарська (*Atriplex tatarica*), коноплі звичайні (*Cannabis sativa*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), полин гіркий (*Artemisia absinthium*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), щавель шпинатний (*Rumex patientia*), ячмінь мишачий (*Hordeum murinum*). Степовий рослин-

Новоолександрівка. «Дуб Олександра Фальц-Фейна»
(332 см, 2017 рік)

ний покрив зберігся лише невеличкими фрагментами на галявинах у важкодоступних ділянках крутого схилу балки, зокрема тут відмічені: віниччя сланке (*Kochia prostrata*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), звіробій стрункий (*Hypericum elegans*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), нечуйвітер синякоподібний (*Hieracium echioides*), перлівка трансильванська (*Melica transsilvanica*), полин Маршалла (*Artemisia marschalliana*), полин Лерхе (*A. lerchiana*) тощо. Під крутим обривистим берегом в складі прибережно-водних заростей домінує очерет (*Phragmites australis*). Кажуть, що у прибережних водах можна натрапити на потужні пеньки, що залишилися від вирубаного та затопленого при спорудженні Каховського водосховища «Фальц-Фейнівського парку».

В складі парку відмічено 2 види рослин, що охороняються, культивований дуб звичайний – Червоний список Херсонської області та спонтанно зростаюча ковила волосиста – Червона книга України. Також в парку зростає значна кількість лікарських рослин, зокрема це гикавка сіра (*Berteroa incana*), дивина фіолетова (*Verbascum phlomoides*), звіробій стрункий (*Hypericum elegans*), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*), полин гіркий, чорнокорінь лікарський (*Cynoglossum officinale*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*).

Лишайниковий покрив представлений всього 12 видами. З епіфітних видів лишайників на дубах найбільш цікавими були знахідки на корі найстарішого дуба нового для науки угруповання лишайників *Chaenoteco trichiali-Amandinietum punctatae* (Khodosovtsev et al., 2017). Лишайник хенотека буроголова (*Chaenotheca phaeocephala*) виявився новим для степової зони України, а інший каліціоїдний вид, хенотека волосиста (*Ch. trichialis*), занесений до Червоного списку Херсонської області. На старих деревах знайдена рідкісна аліксорія мінлива (*Alyxoria varia*). На експонованій частині стовбура зростали амандінея крапкоподібна (*Amandinea punctata*), канделярієлла жовтоочкова

Новоолександрівка. Алея з ялівця віргінського біля руїн замку

Новоолександрівка. Вид на затоку

(*Candelariella xanthostigma*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*), фісконія сіра (*Physconia grisea*).

Особливістю мохового покриву у цьому парку є те, що види мохоподібних рясно розвиваються у нижній прикореневій частині дерев. Проективне покриття мохового покриву на корі стовбурів дерев місцями становить 30-40%. Від окоренків типові епіфітні мохи природних широколистяних лісів сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), пілезія багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*) та види роду прямоволосник (*Orthotrichum*) вузькими смугами по заглибинах кори піднімаються по стовбурах до 2 і вище метрів, а по товстих похилих гілках ще вище. Місцями мох сонмох кипарисоподібний з кори окоренків дерев спускається на ґрунт біля стовбурів дерев, а пілезія багатоквіткова спускається на ґрунт переважно лише тоді, якщо він добре гумусований та вкритий залишками перегнилої кори. Види цього роду характеризуються дернинками подушкоподібної форми від темно-зеленого до буруватого кольору. Стебла їх прості, але в умовах штучних насаджень часто вилчасто або кущисто розгалужені. Листки відігнуті або відстовбурчені, в сухому стані не кучерявляться, краї листків до верхівки відгорнуті, дуже рідко більш-менш плоскі з жилкою, яка добігає до верхівки. На верхівці листків клітини часто папілозні. У більшості видів коробочка на короткій ніжці, занурена у перихецій, значно рідше висувається з нього. Для низки видів характерне вегетативне розмноження вивідковими тільцями, що утворюються на листках.

Ми звикли, що руїни – це щось далеке, античне або середньовічне. Дуже влучно описав ситуацію із спадщиною Фальц-Фейнів у Гаврилівці Сергій Дяченко (20076): «Руїни – дело наших отцов и нас, прилежных их учеников». На жаль, парк приречений на загибель. Він закинутий, всіма забутий і знищується. Можливо вціліють три столітніх дуби, якщо подбати про їх захист вже сьогодні.

ОДЖИГОЛЬ

У північній частині Оджигольських озер (Голопристанський район) на південь від села Рибальче знаходиться один із забутих парків, що був закладений в економії родини Неструєвих. Її ще називали Неструєвкою. Вона займала 25 га біля північної частини озера Рибальчанського і проіснувала до революції 1917 року. Вже на картах 100-річної давнини вона не показана, однак її контури можна спостерігати і сьогодні. Парк в економії був закладений на початку 70-х років позаминулого століття і займав площу 13 га. В архіві знайдено короткий опис саду, який був зроблений 20 квітня 1920 року Званецьким. «Сад знаходиться в маєтку «Оджиголь», яким у минулому володів Неструєв. Насадження вищезазначеного саду характеризуються так: береста 4, дуба 4, ясена 1, білої акації 1. Вік для береста 25–50 років, дуба, акації, ясена – 20–30 років; товщина

Оджиголь. Залишки парку у маєтку Неструєвих

Оджиголь. Парк на березі озера Рибальчанського

Оджиголь. Старі дерева

3–8 вершків, повнота 0,6–0,8. Усі алеї в один ряд засаджені берестом віком 50 років, 4–10 вершків (примітка: 1 вершок 4,445 см) на висоті грудей. Крім описаного насадження, в саду є невелика кількість фруктових дерев, які досягли природної стиглості. Для охорони насаджень саду треба було б якнайшвидше запровадити посаду лісника» (*Державний архів Херсонської області, м. Херсон, Ф. Р-377, оп. 1. спр. 5*).

Підїжджаючи з півдня до цієї місцевості, можна ще здалеку побачити зелену шапку дерев у північній частині озера Рибальчанського. Вона не схожа ні на природні гайки, ні на штучний сосновий ліс, який примикає до цих насаджень із заходу. Саме це і є тією Неструєвою, де у певні періоди проживала родина Неструєвих. Сьогодні парк закинутий. Від 25 га під насадженнями залишилось всього 3,5 га. З півночі від нього розташовані виноградники та сільськогосподарські угіддя. З півдня до парку прилягає озеро Рибальчанське. Парк втратив майже усі архітектурні форми, окрім південної алеї дубів. Цікаво, що основу парку, як у Старій Збурївці, складали білі тополі (*Populus alba*). Тут ми їх нарахували близько трьох десятків (обхват від 250 до 300 см). Є багато молодих дерев насінневого походження. У парку залишилося декілька вікових дубів. Керни, узяті з двох (330 см

Оджиголь.
Лишайник плевростикта
блюдчаста

Оджиголь. Віковий дуб (295 см в обхваті, 2018 рік)

в обхваті та 295 см в обхваті), дозволили встановити їх вік (113 та 108 років відповідно). Ймовірно, що дуби були висаджені одночасно між 1910 та 1916 роками. У парку також зустрічаються дерева шовковиці (*Morus nigra*). Другий ярус складають зарості бузини (*Sambucus nigra*), створюючи майже непролазні хащі. У трав'яному ярусі домінує буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris*), журавець пагорбовий (*Geranium collinum*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), також трапляються грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), кропива пухнаста (*Urtica pubescens*), паслін чорний (*Solanum nigrum*). Парк межує з озером. Одразу за дубовими насадженнями стоїть стіна очерету (*Phragmites australis*). На узліссі ростуть: берізка польова (*Convolvulus arvensis*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), подорожник ланцетний

(*Plantago lanceolata*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*). Підвищена північна частина парку вкрита лучною рослинністю, яка представлена такими видами: конюшина дніпровська (*Trifolium borysthenticus*), льон багаторічний (*Linum perenne*), кермек сарептський (*Limonium sareptanum*), парило звичайне (*Agrimonia eupatoria*), пирій видовжений (*Elytrigia elongata*). В цілому в парку виявлено 65 видів судинних рослин, з яких 8 видів – деревні.

Епіфітний покрив лишайників представлений угрупованнями союзу *Xanthorion parietinae*. На дубах домінує фісція висхідна (*Physcia adscendens*), часто займаючи від 60 до 80% проективного покриття. Серед листоватих лишайників відмічені плевростикта блюдчаста (*Pleurosticta acetabulum*) та фісконія сіра (*Physconia grisea*), рідше стінна золотянка (*Xanthoria parietina*). На корі зростає накипний лишайник леканора грабова (*Lecanora carpinea*). На тополях домінує аталія вогняна (*Athallia pyracea*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*). Всього було відмічено 12 видів лишайників.

Мохоподібні поселяються переважно на корі дерев дуба звичайного (*Quercus robur*). У моховому покриві домінує космополітний вид сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), який місцями, особливо на сторонах стовбурів дерев північно-західної та західної експозицій, утворює покриви з проективним покриттям до 30-40%. Крім цього, або у домішці до нього відмічені типові епіфітні мохи пілезія багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), види прямоволосника (*Orthotrichum*), а також епіфітно-епігейний вид сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*).

Економія Оджиголь Неструєвих зникла з лиця землі під час буремних подій 1917–1920 років і лише мовчазні велетенські дерева зберігають пам'ять про людей, які намагалися творити оази в степах Південної України.

ОЛЕКСІЇВКА

Село засноване у 1827 році як слобода Короводино, а у 1829 році перейменоване в Олексіївку на честь старшого сина Олександра Степановича та Марії Олексіївни Короводиних (Кароводиних) – Олексія. Дизайн парку був розроблений їх онуком, Леонідом Олексійовичем Короводиним. У документах архівного фонду Збур’ївського лісництва є кілька першоджерел, за якими можна дослідити історію становлення парку. Зберігся план з експлікацією земель № 5 від 18 квітня 1920 року рекогносцировочної зйомки саду у колишньому маєтку Короводина Бехтерської волості Дніпровського повіту загальною площею 47,9 десятин (52,2 га). Короткий опис саду представлений на звороті, де вказано, що у саду є дуби, берести, ясени та білі акації. Вік дубів, ясенів та акацій – 15–40 років, берестів 30–80 років. Серед

Олексіївка. Сучасні межі парку

насаджень береста та акації є сухостій та суховершшя. Усі алеї засаджені берестом та акацією 50–80 років. Фруктові дерева малоцінні, так як мають дупла та сухі вершини (*Державний архів Херсонської області, Р-377, оп. 1, спр. 5*).

В іншому акті № 5 від 12 листопада 1923 року за підписом Збур'ївського лісничого Зубакіна та помічника лісничого Званецького про огляд парку колишнього власника Короводина вказано, що площа парку становить 47,9 десятин. Парк зарахований до Державного лісового фонду. Із загальної площі парку під лісом приблизно 10 десятин (10,9 га), де ростуть дуб, берест, ясен, в'яз, маслинка та гледичія, віком від 15 до 40 років (*Державний архів Херсонської області, ф. 3-377, оп. 1, спр. 5*). Слід відмітити, що на військово-топографічних картах Таврійської губернії (*Шуберт, 1846–1863*) будь-які великі паркові або лісові насадження у селі або навколо села не показані. Отже, порівнюючи історичні джерела, можна констатувати, що незначний за розмірами парк був розбитий між 40 та 50-ми роками ХІХ століття.

Парк розташований у центрі села між вулицями Суворова (на сході), Робоча (на заході), Зелена (на півдні). У північній частині до парку прилягають вулиці Шкільна та Комарова. З заходу на схід, від школи до адміністративних будівель, прямо через центр парку простяглася центральна алея, яка має тверде сучасне, хоча місцями зруйноване, покриття з бетонних плиток. В інших частинах парку розташовані звивисті тіністі алеї. У північній частині парку можна побачити залишки дамб, які оточували штучні водойми. Його сучасна площа складає близько 10 га.

Деревні насадження утворені переважно ясном звичайним (*Fraxinus excelsior*), я. пенсильванським (*F. pennsylvanica*), дубом звичайним (*Quercus robur*), в'язом гладким (*Ulmus laevis*), рідше трапляються робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), софора японська (*Styphnolobium japonicum*). Біля школи створена алея з берези дніпровської (*Betula borysthena*), виду, занесеного до Червоної книги

України. Найстаріші дерева дуба звичайного зустрічаються біля адміністративних будівель, їх обхват від 250 до 280 см (100–110 років). Кілька дерев мають обхват у 300 см, а саме: дуб з двома стовбурами від висоти 1 м на головній алеї та дуб на вулиці Шкільна (110–120 років). Останній має діаметр крони 18–20 м. Скоріше всього, це залишки від другої хвилі розбудови парку, яка була проведена наприкінці XIX століття. Більшість дерев парку була замінена вже пізніше, навіть у післявоєнні часи, тому що їх вік становить 60–70 років. Парк самовідновлюється і тому у середньому ярусі щільно представлений підріст в'яза гладкого. По краях деяких алей збереглися різні форми бузку (*Syringa vulgaris*), трапляється тамарикс галузистий (*Tamarix ramosissima*).

Всього на території парку виявлено 21 вид деревних рослин. У складі трав'янистого ярусу відмічено 65 видів судинних рослин. В цілому парк Олексіївки характеризується зімкнутими тінистими насадженнями, які є досить сприятливими для відновлення деревних рослин. Тому, крім власне деревного ярусу, тут добре розвинутим є ярус підліска, утворений підростом дерев. Найбільш активно поновлюються насадження в'яза гладкого (*Ulmus laevis*), в. низького (*U. pumila*), клена ясенелистого (*Acer negundo*), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*), про що свідчить домінування зазначених видів в підліску. В трав'янистому ярусі зімкнутих деревних насаджень парку переважають стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), бугиля восколиста (*Anthriscus cerefolium*), лопух малий (*Arctium minus*), лутига розлога (*Atriplex patula*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), фіалка запашна (*Viola odorata*). Для узлісь характерними видами є грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), т. стиснутий (*P. compressa*), холодок лікарський (*Asparagus officinalis*). На нечисленних галявинах представлений дуже збіднений степовий рослинний покрив, зокрема

Олексіївка. Старі дерева біля сільської ради

Олексіївка. Ясенова алея в парку

тут відмічені жабриця звивиста (*Seseli tortuosum*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), люцерна серпувата (*Medicago falcata*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), молочай Сер'є (*Euphorbia seguieriana*), остудник Бессера (*Herniaria besserii*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*). Представлені в парку також різноманітні забур'янені місця, зарості волошки розлогої (*Centaurea diffusa*), калачиків непомітних (*Malva neglecta*), кропиви жалкої (*Urtica urens*), лободи білої (*Chenopodium album*), люцерни хмелеподібної (*Medicago lupulina*), пирія повзучого (*Elytrigia repens*), ячменю мишачого (*Hordeum murinum*), щавлю шпинатного (*Rumex patientia*), хрінниці крупкоподібної (*Cardaria draba*) тощо. У складі флори парку досить значна кількість видів лікарських рослин, зокрема тут відмічені буркун лікарський (*Melilotus officinalis*), грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), подорожник великий (*Plantago major*), ромашка лікарська (*Matricaria recutita*), шандра рання (*Marrubium praecox*), шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*), холодок лікарський (*Asparagus officinalis*) тощо.

Види, що охороняються, в спонтанній флорі парку не виявлені. У складі флори парку зростають лише 2 созофіти, які культивуються: дуб звичайний (*Quercus robur*) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), що занесені до Червоного списку Херсонської області. Директор школи Анна Усова розповідала, що навесні на території парку квітнуть рясти (*Ornitogallum* sp.) та крокуси (*Crocus* sp.). За спогадами літніх людей ці види зростали на клумбі біля маєтку ще за панів, однак ці дані потребують підтвердження.

Епіфітний покрив представлений лишайниками та мохоподібними. На корі дерев виявлено 29 видів лишайників, які відносяться до угруповання *Amandineo punctati-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017). Серед рідкісних видів треба відмітити знахідки недавно відкритих видів калоплака субстерильна (*Caloplaca substerilis*) та канделярієлла бластидіозна (*Candelariella blastidiifera*). Вперше для

рівнинної частини України відмічається анаптихія волосиста (*Anaptychia crinalis*). Серед дернинок епіфітних мохоподібних виявлено калоплаку мюнхенську (*Caloplaca monacensis*), виду, відомого з небагатьох локалітетів в Україні, із Закарпатської, Чернігівської, Херсонської областей та АР Крим. Усі вони зростають на корі ясена пенсильванського (*Fraxinus pennsylvanica*). На дубах виявлено лишайник анаптихію війчасту (*Anaptychia ciliaris*), який занесено до Червоного списку Херсонської області.

На корі дубів переважають звичайні представники накипних – амандинія крапкоподібна (*Amandinea punctata*), канделярієлла жовтоочкова (*Candelariella xanthostigma*), леканора вербова (*Lecanora saligna*), листуватих – стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), фісконія перизидіозна (*Physconia peresidiosa*), ф. жовтокишкова (*Ph. enteroxantha*), феофісція округла (*Phaeiothyscia orbicularis*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*) та кущистого – евернія сливова (*Evernia prunastri*) лишайників. Стовбури ясенів також вкриті лишайниками, де іноді проективно покриття фісконії сірої (*Physconia grisea*) сягає 30–50%. Крім вищеперерахованих, у тінистих місцях парку на корі можна зустріти калоплаку темнувату (*Caloplaca obscurella*), леканору блошину (*Lecanora pulicaris*), меланеліксію сріблястоносну (*Melanelixia subargentifera*), фісконію перизидіозну (*Physconia peresidiosa*).

Бріофлора парку нараховує 20 видів, представників 12 родів 9 родин. На старих дубах мохи зростають як при основі стовбурів, тобто на окоренках, так і на самому стовбурі, піднімаючись вгору до висоти понад 4 метри, при цьому захоплюючи верхню поверхню товстих похилених бокових гілок. Найвище піднімаються види роду прямоволосник (*Orthotrichum*) – п. Ляйєля (*O. lyellii*), п. карликовий (*O. pumilum*), п. споріднений (*O. affine*). Біля стовбурів дубів на гнилій корі мохи часто розташовуються смугами, що займають до $\frac{3}{4}$ обхвата стовбура. Це бокоспорогонні види – тупокришник повзу-

чий (*Amblystegium serpens*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), а в місцях з кам'янистим пилом від бетонних споруд до них приєднується також гриммія подушкова (*Grimmia pulvinata*). Проективне покриття мохового покриву сягає 50–60%. Нерідко ці ж види кільцем опоясують стовбур на висоті 25–30 см. На окоренках стовбурів дуба, де часто розвиваються безформні потовщення у вигляді капів, поселяються бокоспорогонні – сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), пілезія багатоквіткова (*Pyloisia polyantha*) та тупокришник повзучий (*Amblystegium serpens*) з домішкою аридниці сосочкової (*Syntrichia papillosa*), прямоволосника спорідненого (*Orthotrichum affine*) та складкопродиха волосконосного (*Ptychostomum capillare*). При основі стовбурів дубів, де вологіші умови зростання, відмічені також зіркокошик оксамитовий (*Brachytheciastrum velutinum*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), нібитупокришник тонкий (*Pseudoamblystegium subtile*). Мохову мозаїку створюють потужні пілезія багатоквіткова (*Pyloisia polyantha*) та сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) з вкрапленнями подушкоподібних прямоволосника прекрасного (*Orthotrichum speciosum*), п. спорідненого (*O. affine*), складкопродиха волосконосного (*Ptychostomum capillare*) та с. моравського (*P. moravicum*), досягаючи проективного покриття 20–40%.

На дубах з похиленим стовбуром обхватом 200–250 см до висоти 1,5 м мохи мають дуже розвинутий покрив, що досягає 90%. Від поверхні ґрунту до півметра вгору домінує льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), рідше зустрічається пілезія багатоквіткова (*Pyloisia polyantha*) та складкопродих моравський (*Ptychostomum moravicum*), є невеличкі плями сонмоха кипарисоподібного (*Hypnum cupressiforme*), подушки аридниці сосочкової (*Syntrichia papillosa*) та видів прямоволосників (*Orthotrichum*) – п. спорідненого (*O. affine*), п. прекрасного (*O. speciosum*), рідше – п. карликового (*O. pumilum*). Вище 1–1,5 м стовбур вкривають льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*) та пілезія

багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*), серед них окремі включення нігольмієлі туполистої (*Nyholmiella obtusifolia*), зрідка сонмоха кипарисоподібного (*Hypnum cupressiforme*).

Мохи на в'язі гладкому (*Ulmus laevis*) поселяються на основах стовбурів, на корі та на прошарку гумусу в щілинах та нерівностях кори, це льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), складкопродих моравський (*Ptychostomum moravicum*) та пілезія багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*). На стовбурах з південно-східного боку з висоти 50 см від ґрунту до 150 см мохи представлені видами роду прямоволосник (*Orthotrichum*). Мохи частіше зростають смугами з проективним покриттям до 60-90%.

На деревах ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*) мохи відмічені лише при основі стовбурів. Це верхоспорогонні види: аридниця сільська (*Syntrichia ruralis*), нігольмієля туполиста (*Nyholmiella obtusifolia*), прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*), п. споріднений (*O. affine*), п. прекрасний (*O. speciosum*), п. карликовий (*O. pumilum*) та складкопродих моравський (*Ptychostomum moravicum*). З бокоспорогонних видів при основі стовбурів зростає лише один вид, це зіркокошик оксамитовий (*Brachytheciastrum velutinum*).

На стовбурах тополі білої (*Populus alba*) мохи можуть розташовуватися по-різному. На деяких стовбурах мохового покриву немає лише на південному боці. На окоренку стовбура переважає золотolistник шовковистий (*Homalothecium sericeum*). Вище мохи вкривають стовбур майже суцільним килимом з проективним покриттям до 90-100%. Моховий покрив представлений такими видами, як зіркокошик оксамитовий (*Brachytheciastrum velutinum*), нігольмієля туполиста (*Nyholmiella obtusifolia*), прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*), п. карликовий (*O. pumilum*), п. прекрасний (*O. speciosum*), складкопродих моравський (*Ptychostomum moravicum*). Тут же відмічений і більш рідкісний прямоволосник Ляйєля (*Orthotrichum lyelli*). В інших випадках мохи зростають переважно при основі і смугою-

Олексіївка. Галявина в парку

Олексіївка. Віковий дуб на Шкільній вулиці (праворуч)

трикутником піднімаються вгору. Це сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*), п. споріднений (*O. affine*) та п. карликовий (*O. pumilum*).

Видовий склад бріофлори парку доповнюють види, що зростають на бетонних плитах меморіалу у щілинах з гумусом, це крученозубка мурова (*Tortula muralis*), також прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*) та сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), які, як показано вище, поселяються також і на корі стовбурів дерев.

Хоча парк ще у 20-х роках був віднесений до державного лісового фонду, працівники лісового господарства ним не опікуються. Досить часто зустрічаються суховершинні або сухі дерева. До цього часу актуальною залишається рекомендація лісного Званецького сторічної давнини, що для збереження парку потрібно якнайшвидше створити посаду лісника. Паркові насадження потребують догляду. В останні роки долею парку опікується директор Олексіївської середньої школи Анна Усова. Саме вона, історик за фахом, зробила відповідні запити до Херсонського державного архіву й відновила історію формування парку та запропонувала назву – «Солов'їна діброва». Щорічно разом з учнями школи організовуються заходи щодо прибирання парку та проведення дослідницьких робіт. У 2016 році учнями було виявлено, що на території 2,1 га зростає 292 дерева дуба з обхватом стовбурів більше 150 см. Біля школи, у західній частині парку, за ініціативи молодіжної ради Олексіївської загальноосвітньої школи та підтримки Національного фонду розвитку демократії США у 2016 році був розбудований публічний простір «Сороконіжка».

ПРЕОБРАЖЕНКА

«Белый дворец у Черного моря» – так называли постоянное место пребывания моей матери (прим. Софии Богдановны Фальц-Фейн) имение Преображенка, расположенное недалеко от Перекопского перешейка, приблизительно в 40 км к югу от Аскания-Нова... Все имение отличалось исключительной красотой, блистал массой достоинств белоснежный, с тремя башнями, отстроенный в готическом стиле помещичий дом. В нем было приблизительно 60 комнат, полностью обставленных дорогой мебелью, ценнейшими картинами, гобеленами и другими украшениями, произведениями искусства» (Фальц-Фейн, 1997). Так поетично пише у своїй книзі про свою Батьківщину Володимир Фальц-Фейн. Біля Білого палацу був

Преображенка. Сучасні межі парку

споруджений ставок, а навкруги нього розбитий англійський парк. Канал з'єднавав ставок з Чорним морем.

Під час громадянської війни палац був спалений, а парк повністю знищений. Село перейменовано на Червоний Чабан. Як згадує Віктор Семенович Гавриленко, під час перебування у Преображенці (Голопристанський район) Едуарда Олександровича Фальц-Фейна, вони намагалися знайти хоча б шматочок черепиці або цеглини від будівлі. Не знайшли нічого, все було знищено. Від споруд економії залишився лише ставок, оточений земляним валом. В середині водойми на півострівцях у післявоєнні роки були відновлені насадження. Ревіталізований парк займає близько 4 га. По берегах каналу створені насадження верби вавілонської (*Salix babylonica*). Із західної частини вздовж каналу розташований ряд ясенів звичайних (*Fraxinus excelsior*). Біля входу в приватне помешкання висаджено кілька дубів (*Quercus robur*). Водойму оточують зарості маслинки (*Elaeagnus angustifolia*). Загалом насадження утворюють 11 видів дерев, крім зазначених раніше, це в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), горіх волоський (*Juglans regia*), клен ясенелистий (*Acer negundo*), тополя біла (*Populus alba*), т. чорна (*P. nigra*), персик звичайний (*Persica vulgaris*), ясен пенсильванський (*Fraxinus pennsylvanica*) та два види чагарників з родів шипшина (*Rosa*) та ожина (*Rubus*). Серед трав'янистих рослин, характерних для штучних деревних насаджень, відмічені лише грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), щавель туполистий (*Rumex obtusifolius*). Для відкритих ділянок характерні засолені луки, зокрема у їх складі нами відмічені костриця Регеля (*Festuca regeliana*), курай содовий (*Salsola soda*), лутига сланка (*Atriplex prostrata*), лещиця пронизанолиста (*Gypsophila perfoliata*), морква дика (*Daucus carota*), полин сантонінний (*Artemisia santonica*), свинопуй пальчастий (*Cynodon dactylon*), солончакова айстра звичайна (*Aster tripolium*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), лушак гострий (*Cynanchum acutum*) тощо. По берегах ставка

Преображенка. Відновлені деревостани навколо водойми

Преображенка. Верба вавілонська по берегах каналу

Преображенка. Сучасні ландшафти парку

Преображенка. Ясени вздовж каналу

домінують зарості очерету (*Phragmites australis*). Крім того, відмічені такі рослини, як вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), жовтець отруйний (*Ranunculus sceleratus*), плету́ха звичайна (*Calystegia sepium*), череда листяна (*Bidens frondosa*). Рослинний покрив валів переважно синантропний. Домінують такі види як берізка польова (*Convolvulus arvensis*), волошка розлога (*Centaurea diffusa*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), стоколосиця покрівельна (*Anisantha tectorum*), хрінниця крупкоподібна (*Cardaria draba*) тощо. Також на валах відмічені окремі види, характерні для пустельних степів: басія очиткоподібна (*Bassia sedoides*), лутига видовженолиста (*Atriplex oblongifolia*), полин кримський (*Artemisia taurica*), петросимонія тритичинкова (*Petrosimonia triandra*) та степові геміапофіти широкої екологічної амплітуди – берізка лінійна (*Convolvulus lineatus*), деревій паннонський (*Achillea rannonica*), люцерна серпувата (*Medicago falcata*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*), шандра чужоземна (*Marrubium peregrinum*), шавлія ефіопська (*Salvia aethiopsis*).

Види, що охороняються, представлені лише в культурі, це дуб звичайний та ясен звичайний (Червоний список Херсонської області). В складі флори парку також є лікарські рослини, такі як вовконіг європейський, деревій паннонський, полин сантонінний, шавлія ефіопська, шандра чужоземна тощо.

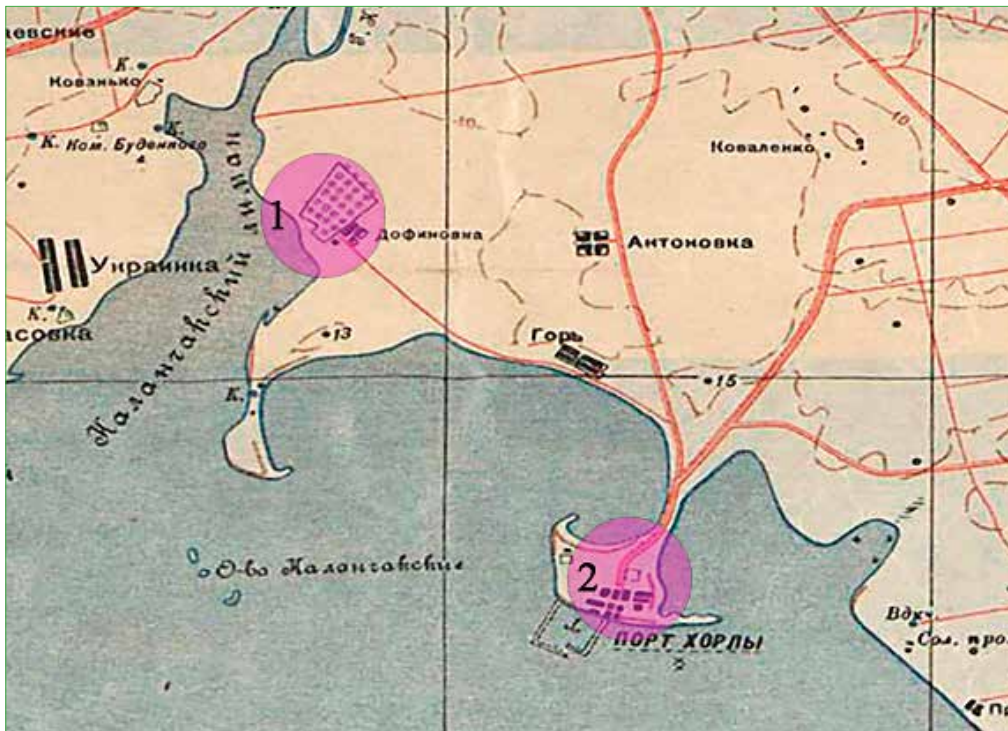
Місце, де століття тому Білий Палац з англійським парком були знищені червоноармійцями, повинно стати пам'ятником варварству та необізнаному невігластву по відношенню до культурного надбання нашої країни.

РОЗДОЛЬНЕ

Дендропарк в економії Фальц-Фейнів Дух-Фіней (Дофіне, Дофіновка, за радянських часів Роздольне) був закладений, за даними Е. Вірліча (*Вирлич, 1984*), у 70-х роках XIX століття. В інших джерелах (*Романенко, 1931; Гавриленко, 2013*) знаходимо конкретну дату – 1896 рік. Більш за все розбудова парку співпала із розвитком портобудівництва та промисловості у Хорлах та найближчих до нього економіях. Вирішальну роль у розбудові парку зіграла особистість Софії Богданівни Фальц-Фейн, найкрупнішого і найвпливовішого на той час підприємця півдня України. Саме у цей час новий етап розквіту отримала і економія Дух-Фіней. Однак цілком можливо, що представлені сьогодні елементи парку беруть початок від ангалткетенських поселенців. В архівних матеріалах біосферного заповідника Асканія-Нова ім. Ф. Е. Фальц-Фейна, які люб'язно надала нам Ніна Гавриленко, представлений опис парку радгоспу «Паризька Комуна» у виконанні Миколи Романенка у липні 1931 року. Він відмічає «... своєрідність його полягає в тому, що рослинність побудована смугами – алеями. Є лише обмежена кількість вчастків (два за пануванням береста, два за пануванням ясеня й один біло-акацієвий), досить компактних, що розташовані в південній і південно-західній частинах парку. Головна мета фундатору парку утворити сприятливі умови для вирощування городини й садовини. Поруч з цим в деяких кутках парку почувається прагнення утворити мальовничі краєвиди (західна частина парку), але задум невдалий так за складом порід, як і за їх кількістю... Загальна площа під деревною рослинністю близько 20 га. Посадка проведена здебільшого у два ряди, кожний з яких йде вздовж алеї або дороги. Напрямок смуг південно-західний. Ширина 10–15 м. Полог деревостану зімкнутий. Південна частина парку, що лежить з надморськими ланами, в часи штормів заливається водою... Полив парку ні в минулому, ні в сучасному не проводився. Існуюча

сітка зрошувальних каналів спрямована лише для поливу фруктових дерев і городини... Закладка парку розпочата у 1896 році, але наявність одиноких дерев віком 75 років свідчить про існування деревної рослинності до його закладки» (Романенко, 1931).

Протягом радянського періоду село перейменоване у Роздольне (Каланчацький район), воно було центром радгоспу «Паризька Комуна». Хоча історію парку було викреслено у виданнях того часу (Історія..., 1971) і приписано постреволуційним «комсомольським звершенням» середини 20-х років, парк підтримувався у доволі хорошому стані протягом минулого століття. На території парку було

Парки на картах початку ХХ століття: 1 – Роздольне (Дофіно, Дофіновка); 2 – Хорли (Порт Хорли)

Роздольне. Сучасні межі парку у Роздольному

розбудовано три піонерських табори та школу, які існують і по теперішній час. Парк відноситься до об'єктів природно-заповідного фонду України місцевого значення як парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва «Парк КСП Паризька Комуна».

Парк займає територію майже у 100 га разом із вписаними в ньому таборами та іншими забудовами у північній частині. Під парковою рослинністю 26 га. Сам об'єкт природно-заповідного фонду охоплює 62 га території. Найкраще збереглася північно-східна частина парку у французькому плануванні. Головна алея, яка з обох боків обмежена однорядними посадками ясен, простягнулася з північного сходу на південний захід. Її під прямим кутом з північного заходу на південний схід перетинають дві алеї. Як ми відмічали раніше, головна алея складається з дерев різного віку (нами було виміряно 32 дерева). Найтовщий ясен мав 318 см в обхваті, а найтонший всього 25 см в обхваті. Саме ці дерева можуть розповісти історію формування всього парку. Найбільша кількість дерев мала обхват 198–216 см (198, 206,

---

Роздольне. Старі ясени у парку, що були висаджені у середині 90-х років XIX століття

Роздольне. Ясенова алея у південній частині парку

206, 208, 212, 212, 216 см в обхваті), що співвідноситься з післявоєнною хвилею посадки між 1947 та 1955 роками. Інший комплекс дерев мав обхват від 232 до 248 см (232, 233, 238, 245, 248 см в обхваті), який за розрахунками має вік 70–80 років, що відповідає посадкам 30-х років минулого століття. Між 20-ми та 30-ми роками, у період створення колгоспу імені Паризької Комуни, безумовно парк активно розбудовувався, про що свідчить наявність дерев від 261 до 278 см в обхваті (вік 85–95 років). Живими свідками початку ХХ століття є ясени, які мають 110–115-річний вік (обхват 292, 296, 298 см). Однак є і старіші дерева, віком 125–130 років (309, 316, 318 см в обхваті), які були посаджені у середині 90-х років ХІХ століття. Керни, взяті з найтовстішого ясена (обхват 318 см), показали вік у 127 років.

Живий свідок господарювання Фальц-Фейнів за декілька десятків років до розбудови парку нас чекав у найпівнічнішій частині парку. Над руїнами будівель колгоспу імені Паризької Комуни, який був ство-

Роздольне.
Лишайник рамаліна
ясенова на корі дерев

Роздольне. Галявина з ясенами

Роздольне. Алеї з багатостовбурними ясенами

Роздольне. «Пальці ясена»

рений на місці кінного заводу, височить товстенний ясен, який бачив розграбування колгоспу на початку 90-х років та його становлення на початку 20-х минулого століття. Його не зрізали під час революційних подій 1917 року, під ним ховалися від сонця робітники економії, які створювали парк на березі Каркінітської затоки Чорного моря у 70-х роках XIX століття. Взятий керн показав його вік у 155 років (414 см в обхваті) і він є поки що найстарішим та найтовстішим висадженим ясенем на Херсонщині. В руїнах колгоспу був знайдений ще один старий ясен (354 см в обхваті). Ймовірно, вже у 60-х роках існувало кілька алей, що вели до кінного заводу, який був побудований ще ангальт-кетенськими поселенцями у 30-х роках XIX століття. Отримані нами матеріали підтверджують літературні дані (Романенко, 1931) щодо існування дерев у Роздольному (Дофіно) задовго до закладки парку Софією Богданівною Фальц-Фейн.

У північно-західній частині парку збереглися алеї з чудернацькими 4-6-стовбурними деревами. Це результат знищення дерев під час громадянської війни. Тут же можна насолоджуватися окремими деревами, висадженими посередині прямокутних галявин. Південна частина парку майже не містить давніх дерев. Ми знайшли лише один ясен віком близько 90 років (260 см в обхваті) біля стадіону школи. Найтовщі дерева ясена мали 245, 230, 225, 225, 210 см в обхваті, що відповідає інтенсивній розбудові парку у 30-х роках XX століття. Інших старих дерев в парку ми не знайшли, однак, як і в першому описі парку (Романенко, 1931), з боку лиману і сьогодні парк оточують маслинки (*Elaeagnus angustifolia*).

Південна частина парку має іррегулярний ландшафт. Основна тіниста алея цієї частини парку, яка бере початок від стадіону Роздольненської школи та старої будівлі, роздвоюється. Одна з них веде на південь до берега лиману, залишаючи праворуч будівлі піонерських таборів і вкриваючи тінню крон одноповерхові будівлі. Інша спрямована на північ, швидко закінчуючись у селі. Біля одного

з піонерських таборів, у центрі парку був виритий невеличкий ставок, який тепер не функціонує. Як і в Хорлах, звивиста алея парку виводить нас на берег лиману, де до самого моря відкриваються нерозорані фрагменти полинових степів.

Рослинний покрив парку представлений 92 видами судинних рослин. З них 15 видів – дерева та чагарники. Вони формують щільну та високу наземну фітомасу із слабко вираженою ярусною диференціацією. Основними деревними видами тут є каркас західний (*Celtis occidentalis*), клен ясенелистий (*Acer negundo*), тополя біла (*Populus alba*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). Негустий чагарниковий ярус формують бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), бузок звичайний (*Syringa vulgaris*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), шипшина шитконосна (*Rosa corymbifera*). На території парку зростають дуб звичайний (*Quercus robur*) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), види, занесені до Червоного списку Херсонської області.

Видовий склад трав'янистих угруповань 9–20 видів, в середньому – 14. У травостой домінують мезофітні види, які зростають у тіні під деревами: кропива дводомна (*Urtica dioica*), лопух великий (*Arctium lappa*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), осот щетинистий (*Cirsium setosum*) та ін. На більш відкритих «галявинах» переважає пирій повзучий (*Elytrigia repens*). Тут також відмічені берізка польова (*Convolvulus arvensis*), лобода біла (*Chenopodium album*), калачики непомітні (*Malva neglecta*), сухоребрик Льозеля (*Sisymbrium loeselii*), щавель кучерявий (*Rumex crispus*) та інші. Посеред парку є пересихаюча водойма, де зростають гідромезофіти верба біла (*Salix alba*), плетуша звичайна (*Calystegia sepium*), гірчак земноводний (*Persicaria amphibia*). Парк виходить на берег лиману. Галявини ближче до лиману вкриті лучною рослинністю з вовчуга польового (*Ononis arvensis*), журавця пагорбового (*Geranium collinum*), колосняку (*Leymus sabulosus*), моркви дикої (*Daucus carota*), перстачу повзучого (*Potentilla reptans*), свинорія пальчастого (*Cynodon dactylon*), ситнику

Роздольне. Ясенова алея у північно-західній частині парку

Роздольне. Один з найстаріших ясенів (обхват 354 см)

Роздольне. Фрагменти знищеної ясенної алеї

Роздольне. Ясен на галявині у найпівденнішій частині парку

купчастого (*Juncus conglomeratus*) та ін. На території парку відмічена значна кількість лікарських видів судинних рослин: алтея лікарська (*Althaea officinalis*), коноплі звичайні (*Cannabis sativa*), грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), чорнокорінь лікарський (*Cynoglossum officinale*) та цикорій дикий (*Cichorium intybus*).

Епіфітний покрив парку досить багатий, тут виявлено 52 епіфітних види лишайників та ліхенофільних грибів. Досить цікавими виявилися угруповання, які містять трентеполіоїдний лишайник аліксорія мінлива (*Alixoria varia*), разом із типовими требуксіоїдними нітрофільними видами стінною золотянкою (*Xanthoria parietina*), фісцією висхідною (*Phycia adscendens*), феофісцією чорнуватою (*Phaeophycia nigricans*), плевростиктою блюдчастою (*Pleurosticta acetabulum*), сцитіорією обпаленою (*Scythoria phlogina*). Зроблені описи цих лишайникових угруповань дозволили описати нову для науки асоціацію *Alixorio varii-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017). Саме на головній алеї у північній частині парку, на ясені, що має обхват у 316 см (на 2017 рік), був зроблений типовий опис. В цій асоціації також були знайдені рідкісні для степової зони види лишайників, що містять фотобіонт трентеполія (*Trentepohlia*), серед них акрокордія коштовна (*Acrocordia gemmata*), пахифіал сердоліковий (*Pachyphiale carneola*), порина латунна (*Porina aenea*) та псевдошизматома рудувата (*Pseudoschismatomma rufescens*). Крім того, тут на багатьох деревах зростають анаптіхія віїчаста (*Anaptychia ciliaris*) та леканія бурувата (*Lecania fuscella*), занесені до Червоного списку лишайників Херсонської області. На ясенах зростають бацидія ясенева (*Bacidia fraxinea*), фісція сіро-блакитна (*Phycia aipolia*), меланеліксія сріблястоносна (*Melanelixia subargentifera*), меланеліксія гола (*Melanelixia glabra*), фісконія перезідіозна (*Physconia peresediosa*), рамаліна ясенева (*Ramalina fraxinea*), р. обпилена (*R. pollinaria*).

Роздольне. Лишайник рамаліна обпилена

На корі *Fraxinus excelsior* було знайдено 16 видів мохоподібних – 14 видів бріофітів та печіночники фруланія розширена (*Frullania dilatata*) і шкребниця сплющена (*Radula complanata*). Домінують в обростаннях представники родини Orthotrichaceae – прямоволосник карликовий (*Orthotrichum pumilum*), п. споріднений (*O. affine*), п. прозорий (*O. diaphanum*), нігольмієля туполиста (*Nyholmia obtusifolia*) та мішані плоскі килими з пілезії багатоквіткової (*Pylaisia polyantha*) та сонмоха кипарисоподібного (*Hypnum cressiforme*).

На картах у мережі Інтернет парк називається ім'ям Софії Богданівни Фальц-Фейн, що відновлює історичну справедливість і підкреслює її внесок у розбудову не тільки власних економій, але й усього півдня України наприкінці XIX – початку XX століття. Таку ж назву повинен мати і парк садово-паркового мистецтва у Роздольному, який до цього часу чомусь має назву Паризької Комуни.

САДОВЕ

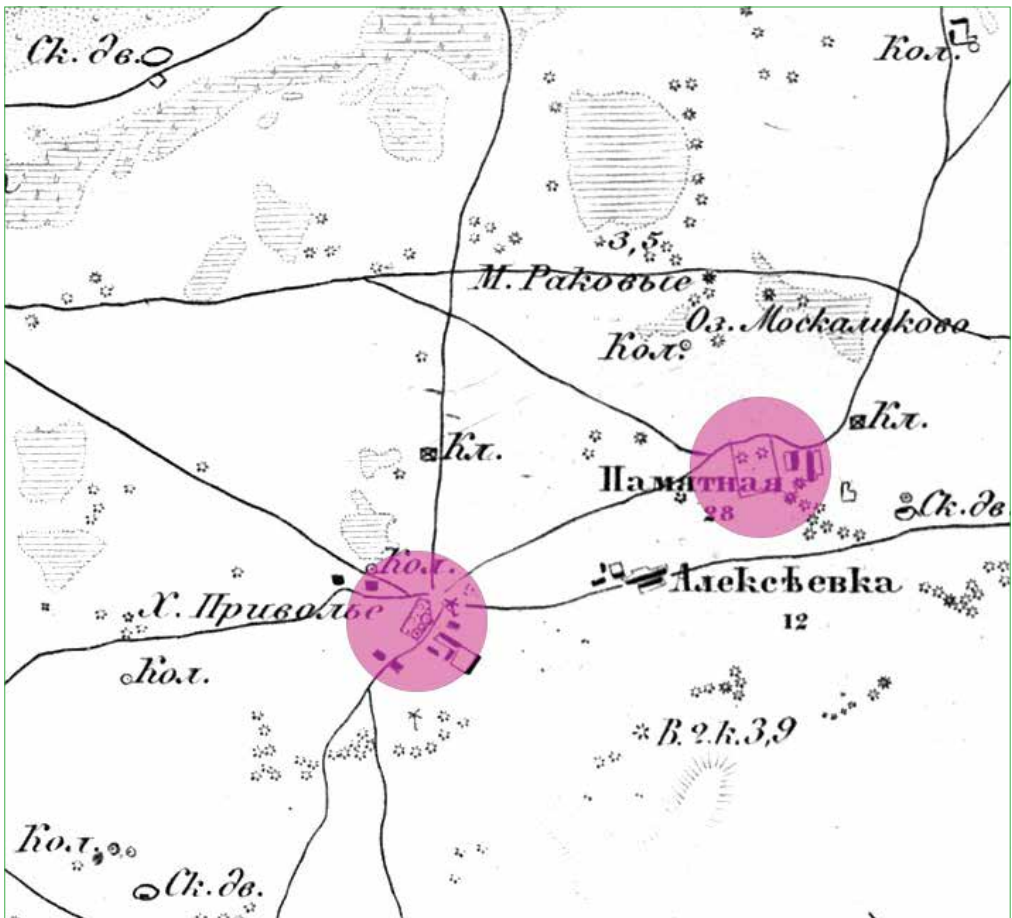
В доступних джерелах (*Історія...*, 1971) дуже просто знайти відомості, що село Садове (Голопристанський район) засноване у 1900 році, а парк створений на початку ХХ століття. На цьому можна було б поставити крапку. Проте, оглянувши старі дерева, вік яких має близько 130–140 років, нам це здається малоімовірним. Сергій Дяченко (2015) пов'язує розбудову парку у 80-х роках ХІХ століття з ім'ям німця-меноніта Генріха Реймера. Відомо, що меноніти почали активно купувати землі на півдні на початку ХІХ століття. Найбільше поселень знаходилося тоді у басейні річки Молочної (*Крилов, 2010*).

Досліджуючи архівні матеріали, ми натрапили на опис земель Мелітопольського повіту, деякі з яких були помилково зараховані до нього і знаходилися у Дніпровському повіті Таврійської губернії. Серед них знаходимо запис: «Привольний хутор – собств.

Садове. Сучасні межі парку

Петра Реймера. 1812» (*Российский Госархив древних актов, фонд 1354, опись 476. ч. 2*). Отже, датою заснування хутора є 1812 рік. Населений пункт з парком прямокутної форми на військово-топографічних картах (*Шуберт, 1846–1863*), які повторюють сучасні межі парку села Садове, був прописаний як Привольє. Пізніше хутір перейшов наступним поколінням. Агнес Абрамівна Классен, яка була одружена

Парк у Садовому (Привольє) та лісопарк біля Пам'ятного на військово-топографічних картах XIX століття

з Давідом Реймером, отримала хутір Привольє (4,170 десятин), розташований там же, де і хутори Давідфельд та Заветний (Петкау, 2016). Пітер (Петро) Реймер відзначався своїми роботами щодо лісорозведення. Порівнюючи дати заснування лісових плантацій та парків у Мелітопольському повіті Таврійської губернії, можна припустити, що перші насадження на території парку були виконані у 1830–40-х роках XIX століття. Цікаво, що контур штучного лісового масиву біля села Пам'ятне також чітко показаний на картах Шуберта. Очевидно, це один з менонітських лісів на Херсонщині, у розбудові якого брав участь Петро Реймер. Після з'єднання двох менонітських родин Классенів та Реймерів було придбано ще кілька економій, зокрема Давідфельд (у 1865 році). Вік багатьох дерев відповідає

Садове.

Алея з ялівцю віргінського

1870–80-м рокам закладки, зокрема старовинні ялівці в алеях парку. Протягом минулого століття парк відновлювався та поповнювався новими представниками дендрофлори. 16 квітня 1920 року помічником Збур'ївського лісничого був виконаний опис парку (*Державний обласний архів Херсонської області, м. Херсон, Ф. Р-377, оп. 1, спр. 5*): «Сад знаходиться в іменії «Привольная», у минулому володіння Реймера (в ориг. Реймана). Характеристика сада наступна: береста 3, дуба 3, ясеня 3, акації білої 1; вік для дуба і ясеня 5–45 років, береста та акації 5–70 років; повнота 0,6–0,9; товщина дерев 1–8 вершків на висоті грудей. Дві алеї обсажені шотландським ялівцем, а інші берестом, акацією, софорою діаметром до 8 вершків. У північно-західній частині сада знаходяться поодинокі берести до 12 вершків на висоті грудей. Ріст насаджень задовільний. За насадженнями сада має надзор садівник, який знаходиться під контролем завідувача іменієм тов. К.Л. Філософія». Парк, разом з економією, займав на той час 26,73 десятин (під лісовими насадженнями 7,2 десятини).

Конттури парку за майже два століття його існування не змінилися. Парк разом із ставком у східній частині та залишками старих будівель займає територію у 30 га, і лише 14 га з 1964 року відносяться до парку-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Заїхати в нього можна, повернувши ліворуч на бетонку з дороги, що прямує до села Іванівка. Парк являє собою ландшафт, що складається з переплетіння епох німецьких колоністів, післяреволюційних часів та сучасності. Від бетонної смуги парк відділяє невисока бетонна огорожа радянських часів. Головна алея йде паралельно бетонній дорозі. При в'їзді до неї з траси ліворуч можна побачити залишки складських приміщень та старих будівель. Неподалік розташований декоративний в'їзд до парку, від якого залишилося дві арки другої чверті XIX століття, кожна з яких містить відбитки чотирьох двометрових колон. Між арками вмонтовані залізні ворота у стилі соціалістичного реалізму, символізуючи схід сонця та вписаних у нього шість прямокутників.

Садове. Дубова алея

Садове. Алея з робінії звичайної

Садове. Залишки воріт кінця XIX століття

Садове. Залишки складських приміщень кінця XIX століття

Дореволюційна огорожа парку не збереглася. У цій частині знаходяться дореволюційні будівлі Реймерів, які використовуються сьогодні під залу для спортивних занять. Старий склад використовують під кав'ярню. По краю парку, вздовж бетонної огорожі розташований клуб та сільська рада. У цій частині хаотично висаджені переважно молоді дерева, домінують посадки гледичії (*Gleditsia triacanthos*).

Головна дубова алея чітко проявляється через кілька сотень метрів, навпроти сільського продуктового магазину. Вона складається з двох рядів дерев, переважно дубів, два з яких виділяються і мають обхват 250 см та 230 см відповідно і, мабуть, були висаджені у 20-х роках минулого століття. Далі, вже у більш пізні радянські часи, алею підкріплювали новими посадками. Між рядами дерев були зроблені лавки, які сьогодні потребують відновлення. Праворуч, майже в кінці головної алеї розташований двоповерховий будинок дитячого садочка та дитячий майданчик. За садочком дубова алея повертає під прямим кутом на захід і переходить у ялівцеву алею. Це один з небагатьох архітектурних елементів парку, який зберігся з кінця XIX століття. Ялівці (*Juniperus virginiana*) тут мають обхват до 140 см (110–130 років). Далі, по діагоналі, на північний захід відгалужується робінієва алея. Дерева робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*) тут мають післявоєнний вік (250 см в обхваті, 60–70 років). Ще далі робінієва алея звужується, від неї знову на захід відгалужується друга, молодша ялівцева алея. Після тінистої молодшої частини алеї, яка складається переважно з клена ясенелистого (*Acer negundo*), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*) та айланта (*Ailanthus altissima*), дорога виводить нас на освітлені ділянки парку. Тут розташована стара господарська будівля, ймовірно панський склад. Біля нього можна зустріти столітні ясени (*Fraxinus excelsior*), принаймні вісім з яких мають обхвати 220–230 см. У парку є старовинні дерева ясена пенсильванського (*Fraxinus pennsylvanica*). Цікаво, що саме меноніти почали вводити його в культуру у 30-х роках XIX століття для

реалізації у 17–18-річному віці. Взятий керн з ясена обхватом у 235 см показав вік у 133 роки (дата посадки – середина 90-х років XIX століття). Цілком ймовірно, що ясени у 270–290 см в обхваті були висаджені у 70-х роках XIX. В парку також зростають два найстаріші дуби. Це «Дуб кохання» з обхватом у 330 см та «Дуб з іконою» (360 см на висоті 1 м). Взяті неповні керни показали його незадовільний стан, що пов'язаний із майже повністю гнилою середньою частиною. Добуті неповні керни дозволили встановити його вік у 138 років.

У парку виявлено 71 вид судинних рослин, з яких 18 видів дерев і чагарників. Серед лігнозних біоморф, крім названих раніше, відмічені дерева софори японської (*Styphnolobium japonicum*) та шов-

Садове. «Дуб кохання»

ковиці білої (*Morus alba*), невисокі деревця аличі (*Prunus cerasifera*) та китайської туї східної (*Platycladus orientalis*), а також чагарники – бірючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), бруслина європейська (*Euonymus europaea*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), бузок звичайний (*Syringa vulgaris*), шипшина щитконосна (*Rosa corymbifera*). В зімкнутих паркових насадженнях переважають типові представники класу *Robinietae*, зокрема: бугила восколиста (*Anthriscus cerefolium*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), кінський часник черешковий (*Alliaria petiolata*), куколиця біла (*Melandrium album*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), стоколо-сиця неплідна (*Anisantha sterilis*), чистотіл звичайний (*Chelidonium*

Садове. «Дуб з іконою»
(360 см в обхваті,
2018 рік)

majus), фіалка запашна (*Viola odorata*). В розріджених насадженнях, по узліссях та на лучних ділянках переважають дивина тарганяча (*Verbascum blattaria*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), конюшина повзуча (*Trifolium repens*), пирій видовжений (*Elytrigia elongata*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), свинорій пальчастий (*Cynodon dactylon*) та цикорій дикий (*Cichorium intybus*). На великих галявинах та південних узліссях представлені фрагменти степового флористичного комплексу, зокрема відмічені: гвоздичниця паросткова (*Kohlruschia prolifera*), деревій паннонський (*Achillea pannonica*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), смілка напівконічна (*Silene subconica*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*) та шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*). Через значний антропогенний вплив в парку широко представлені різноманітні забур'янені місця, в рослинному покриві яких відмічені: волошка розлога (*Centaurea diffusa*), лобода біла (*Chenopodium album*), люцерна хмелеподібна (*Medicago lupulina*), л. посівна (*M. sativa*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), роман руський (*Anthemis ruthenica*), синяк звичайний (*Echium vulgare*), щавель шпинатний (*Rumex patientia*) тощо. На території парку відмічена значна кількість лікарських видів судинних рослин, зокрема це грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*), деревій паннонський, кінський часник черешковий, коноплі звичайні (*Cannabis sativa*), полин австрійський, чистотіл звичайний, чорнокорінь лікарський (*Cynoglossum officinale*), цикорій дикий, шавлія дібровна, шандра чужоземна (*Marrubium peregrinum*) тощо. Серед них найбільш цікавим видом лікарських рослин є занесена до Червоної книги України солодка гола (*Glycerhiza glabra*), яка, на нашу думку, виступає тут реліктом культури. Крім парку у селі Садове, вид відмічений нами в озелененні практично зруйнованого маєтку Агаркова у селі Республіканець. Дані місцезнаходження дуже відірвані від природного ареалу виду в Україні, то ж немає

Садове. «Дуб з іконою»

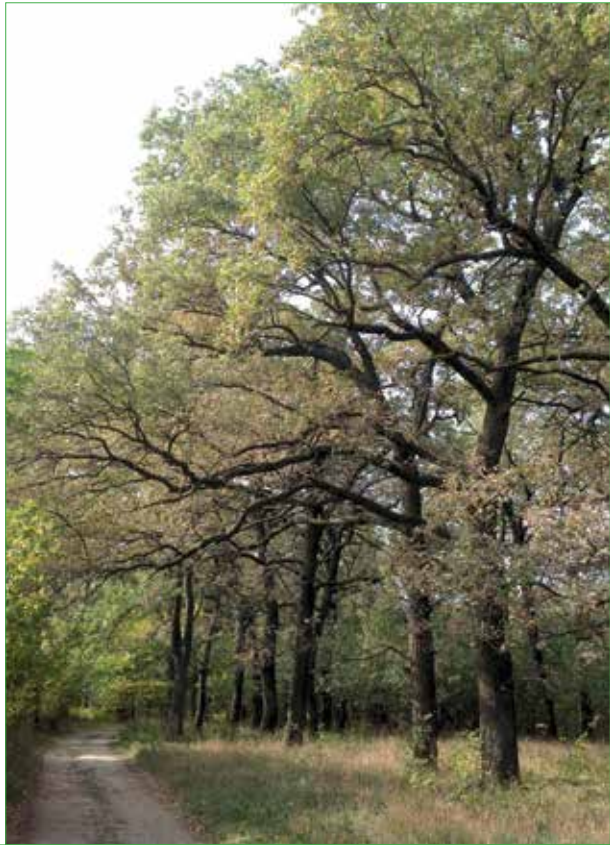
Садове. Ясени на галявині

сумніву, що солодка гола потрапила сюди за допомогою людини. Причому ці два місцезнаходження є єдиними достовірно відомими сьогодні на території Херсонської області. Й. Пачоський (2008) вказував місцезнаходження для Великого Потьомкінського острова в плавнях Дніпра, але сучасними дослідженнями цей локалітет не підтверджений. На нашу думку, в старих парках солодка гола могла з'явитися завдяки цілеспрямованому вирощуванню її тут ще в дорядянські часи з метою використання в лікарських цілях. У складі флори парку відмічено три созофіти: дуб звичайний і ясен звичайний занесені до Червоного списку Херсонської області та солодка гола – до Червоної книги України.

Садове. «Дуб кохання»

Епіфітний покрив представлений 29 епіфітними видами лишайників та ліхенофільних грибів. Зокрема він на дубі звичайному представлений нітрофільними видами амандінеєю точкоподібною (*Amandinea punctata*), канделярієлою жовтоочковою (*Candelariella xanthostigma*), евернією сливовою (*Evernia prunastri*), пармелією рискуватою (*Parmelia sulcata*), плевростиктою блюдчастою (*Pleurosticta acetabulum*), сколіціоспором хлорококовим (*Scoliciosporum chlorococcum*), стінною золотянкою (*Xanthoria parietina*), феофісцією округлою (*Phaeorhyscia orbicularis*), фісконією жовтокишковою (*Physconia entheroxanta*), фісцією висхідною (*Physcia adscendens*). На ясенах були знайдені рідкісні для степової зони епіфітні лишайники бацидія ясенева (*Bacidia fraxinea*),

Садове. Куртина дубів

Садове. Віковий ясен

Садове. Гледичія колюча

пахифіал сердоликовий (*Pachyphiale carneola*), поріна латунна (*Porina aenea*). На старих тополях знайдений лишайник аліксорія мінлива (*Alyxoria varia*), що містить водорість трентеполію.

У західній частині парку були виявлені старі дуби, стовбури яких вкриті до двометрової висоти каліціальними лишайниками хено-текою буроголовою (*Chaenotheca phaeocephala*) та х. волосистою (*Ch. trichialis*), що є дуже рідкісними у степовій зоні. Останній занесений до списку організмів, які потребують охорони на місцевому рівні. Епіфітний покрив цих сціофільних видів на старих дубах є типовим для нещодавно відкритої лишайникової асоціації *Chaenotheco trichiali-Amandinietum punctatae* (Ходосовцев та ін., 2017). На корі ялівців утворюються маловидові угруповання асоціації *Amandineo punctati-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017) з переважанням амандінеї крапкоподібної (*Amandinea punctata*), стінної золотянки (*Xanthoria parietina*), феофісії округлої (*Phaeophyscia orbicularis*), фісії висхідної (*Physcia adscendens*). Ті ж види утворюють майже суцільний лишайниковий покрив на експонованих поодиноких ясених.

Бріофлора представлена 17 видами мохоподібних представників відділу Bryophyta. На досліджених точках описів найчастіше відзначалися прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*) та регіонально рідкісний вид аридництва сосочкова (*Syntrichia papillosa*). На території парку присутні покинуті будівлі різного віку та різного ступеня руйнування, тому спектр субстратів, заселених мохами, тут відносно різноманітний. На рештках бетонного мурування відзначено 8 видів мохів, в основному типові для антропо субстратів півдня України полісубстратники аридництва піщана (*Syntrichia ruraliformis*), бородкія нігтикподібна (*Barbula unguiculata*), всюдник пурпуровий (*Ceratodon purpureus*), крученозубка мурова (*Tortula muralis*) тощо. Ґрунт між старими деревами в місцях, позбавлених травостою, вкритий сплетінням гостродзьобика зяючого (*Oxyrrhynchium hians*). Решта мохоподібних складають епіфітну компоненту бріофлори парку,

оселяючись на стовбурах каштанів, робіній, тополь, ялівців, ясенів. У подібних умовах зростають 12 видів мохоподібних, утворюючи на стовбурах широкі оліговидові смуги обростань, які піднімаються на кілька метрів вгору і переходять на гілки. Крім типових мохів – прямоволосника спорідненого (*Orthotrichum affine*), п. прекрасного (*O. speciosum*), сонмоха кипарисоподібного (*Hypnum cupressiforme*), відзначимо в даному парковому насадженні посилення участі в епіфітному покриві таких видів, як всюдник пурпуровий, складкопродих волосконосний (*Ptychostomum capillare*), с. моравський (*P. moravicum*). Дані бріофіти значно частіше трапляються на старих пеньках та гнилій деревині; їх присутність в складі епіфітної бріофлори може бути показником того, що на обстежених деревах відбуваються процеси руйнування та відслонення кори.

Хоча парк розташований майже у найзахіднішому куточку Херсонщини, він є привабливим для туристів. Місцеві жителі бережно відносяться до свого парку. Тут немає сміття. Майже кожний житель Садового може відвести недосвідченого туриста до найстарішого «Дуба з іконою» та другого за товщиною «Дуба кохання». Сьогодні парку не вистачає мінімального фінансування для відновлення лавок, прибирання сухих гілок та косіння трави. І прикро, що саме у часи незалежності парк не отримав жодної копійки на підтримку його у задовільному стані. Незважаючи на труднощі, парк пережив два століття і збережеться і надалі для наступних поколінь, які, сподіваємося, будуть більш шанобливо ставитись до історії, ніж їх батьки.

СТАРА ЗБУР'ІВКА

Історія парку у селі Стара Збур'ївка (Голопристанський район) веде свій відлік від 1837 р., коли у селі збудували нову церкву і навколо неї заклали парк (Петрасюк, 2007). Паркобудівництво у селі пов'язують із панською родиною Неструєвих, які більше 100 років були ватажками повітового Дніпровського панства. Найбільшу частку у розбудову парку вніс Олексій Олексійович Неструєв, а потім його сини Мстислав, Олексій та онук Анатолій, які також займали найвищі виборні посади на території сучасної лівобережної частини Херсонщини. Саме ця родина, за повідомленням сільського голови Віктора Маруняка (Маруняк, 2015), надавала благодійні кошти на будівництво лікарні та школи. Разом з Олександром Івановичем Фальц-Фейном Олексій Олексійович Неструєв (молодший) та його дружина Ольга Іполитівна

Стара Збур'ївка. Сучасні межі старого парку

Стара Збур'ївка. Дорога через парк

Стара Збур'ївка. Ставок

збудували та відкрили у 1907 році школу (старий корпус спеціальної школи-інтернату). Дивно, але деякі дерева, переважно тополі, збереглися в парку з часів його розбудови.

Парк розташований між вулицями Набережна з північного заходу та Фортечна з південного сходу, із заходу парк межує з вулицею Першотравневою. Він разом із будівлями займає близько 14 га. В парк можна потрапити, проїхавши 2 кілометри вулицею Набережною після крутого повороту біля села Стара Збур'ївка у напрямку до села Рибальче. Ліворуч від дороги трьома віковими берестами (*Ulmus laevis*) і відкривається власне парк. Один з берестів має обхват 365 см. Дорога йде через невеличку галявину, праворуч від якої розташований віковий ясен (*Fraxinus excelsior*), що має 300 см в обхваті. Такий обхват дозволяє розглядати його як пам'ятку природи, для якої ми запропонували назву «Ясен Ольги» на честь дружини Мстислава Неструєва, яка наприкінці XIX – початку XX століть займалася меценатською діяльністю. Далі дорога веде до будинку культури, біля якого розташована куртина з трьох старих тополь (*Populus alba*). Рішенням облвиконкому від 19.08.83 р. № 441/16 цим деревам надано статус об'єкта природно-заповідного фонду, а саме: пам'ятки природи місцевого значення. Дві тополі мають 360 см та 325 см в обхваті, третя, на жаль, вже зламана. Ліворуч дорога веде до рекреаційної зони колишнього піонерського табору. Тут біля штучної водойми виділяється окреме дерево ясена, стовбур якого вкритий наростами і має обхват 290 см (вік 130–140 років). Неподалік зростає стара шовковиця (230 см в обхваті).

Повернувшись назад і продовжуючи рухатися по дорозі, залишаючи клуб ліворуч, потрапляєш на дворянну молоду ясенову алею, яка підсвічується ліхтарями. Ліворуч від алеї можна знайти найтовстіші дерева у Херсонській області. За будівлею продуктового магазину розкинула крону тополя біла, що має 532 см в обхваті. Це одне з дерев, яке почало своє життя від часу створення парку. Ми пропонуємо назвати найстарішу тополь на честь засновника парку «Тополь Олексія

Неструєва (старшого)». У дворі Старозбур'ївської школи зростають ще три тополі, що є претендентами на пам'ятки природи. Одна з них, найбільша (виміри 2018 року), має обхват 404 см, висоту 35 м та вік 125–135 років. Ми запропонували їй назву «Тополя Старозбур'ївська» на честь самого села, яке зберегло живу історію у вигляді старого парку. Інші два дерева розташовані біля входу до школи. Вони отримали відповідні назви «Тополя Мстислава Неструєва» (обхват 310 см, висота 30 м) та «Тополя Олексія Неструєва (молодшого)» (обхват 378 см, висота 31 м).

У флорі парку відмічено 88 видів судинних рослин, з них 22 – дерева і чагарники. Асортимент деревних рослин представлений такими видами: алича (*Prunus cerasifera*), айлант найвищий (*Ailanthus altissima*), верба біла (*Salix alba*), вишня звичайна (*Cerasus vulgaris*), в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), гіркокаштан звичайний (*Aesculus hippocastanum*), горіх волоський (*Juglans regia*), дуб звичайний (*Quercus robur*), клен ясенелистий (*Acer negundo*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), софора японська (*Styphnolobium japonicum*), тополя чорна (*Populus nigra*), шовковиця біла (*Morus alba*) тощо. Також відмічені ряд чагарників: бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), гібіскус сирійський (*Hibiscus syriacus*), ожина сиза (*Rubus caesius*), калина звичайна (*Viburnum opulus*), садовий жасмін звичайний (*Philadelphus coronarius*) та ліана – дикий виноград (*Parthenocissus quinquefolia*). Територія парку досить гетерогенна, тут представлені рівнинні ділянки та зниження, зімкнуті і розріджені насадження, узлісся, галявини, ставок. В умовах зімкнутого деревостану відмічено цілу низку характерних для лісових насаджень степової зони видів: буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), куколиця біла (*Melandrium album*), лопух великий (*Arctium lappa*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), осока колосиста (*Carex spicata*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*) та фіалка

Стара Збур'ївка. Пам'ятка природи «Тополі»

Стара Збур'ївка. Віковий ясен (290 см в обхваті, 2017 рік)

запашна (*Viola odorata*). Розташування парку на Нижньодніпровських аренах підкреслює наявність в травостої багатьох видів, не характерних для зональних степових умов, зокрема це дутень ягідний (*Cucubalus baccifer*), осока шершава (*Carex hirta*) та підмаренник членистий (*Galium rubioides*). Особливістю флори деревостану парку є те, що частина його знаходиться в зниженні, а як відомо на Нижньодніпровських пісках через близькість залягання ґрунтових вод зниження можуть бути досить вологими. Деревостани в умовах більшого зволоження відзначаються розвинутим підліском, утвореним підростом дерев, в основному кленом ясенелистим, шовковицею білою, ясенем звичайним та чагарниками – бірючиною звичайною, калиною зви-

Стара Збур'ївка.
Тополя «Старозбур'ївська»
(обхват 404 см, 2018 рік)

чайною та ожиною сизою. Місцями дерева вкриті ліанами – виноградом диким та хмелем звичайним (*Humulus lupulus*). У трав'яному покриві, крім наведених вище характерних для *Robinietaea* видів, відмічені вологолюбиві рослини: борщівник сибірський (*Heracleum sibiricum*), оман високий (*Inula helenium*), перстач повзучий (*Potentilla reptans*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), сідач коноплевий (*Eupatorium cannabinum*) тощо.

Рослинний покрив галявин та узлісь в цілому має лучний характер, однак він також досить значно відрізняється на рівнинних та знижених ділянках. Рослинний покрив відкритих рівнинних ділянок синантропізований, серед злаків для нього характерні пажитниця

**Стара Збур'ївка.
«Тополя Мстислава
Неструєва» (310 см
в обхваті, 2018 рік)
та «Тополя Олексія
Неструєва (молодшого)»
(378 см в обхваті,
2018 рік)**

багаторічна (*Lolium perenne*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), просянка весняна (*Milium vernale*), свинорий пальчастий (*Cynodon dactylon*); у складі різнотрав'я відмічені злинка канадська (*Conyza canadensis*), з. подільська (*Erigeron podolicus*), жовтозілля весняне (*Senecio vernalis*), ж. дніпровське (*S. borysthenica*), латук дикий (*Lactuca serriola*), льонок дроколистий (*Linaria genistifolia*), люцерна хмелеподібна (*Medicago lupulina*), подорожник ланцетний (*Plantago lanceolata*) тощо. Для відкритих знижених ділянок характерні краще збережені слабкозасолені геміпсамофітні луки. Серед домінантів відмічені злаки – костриця Регеля (*Festuca regeliana*), мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), пирій видовжений (*Elytrigia elongata*) та осоки – осока розсунута (*Carex distans*), о. Отруби (*C. otrubae*). У складі різнотрав'я відмічені алтея лікарська (*Althaea officinalis*), деревій чорноморський (*Achillea*

Стара Збур'ївка. Алея до будинку культури

euxina), дивина тарганяча (*Verbascum blattaria*), жовтий осот польовий (*Sonchus arvensis*), журавець пагорбовий (*Geranium collinum*), морква дика (*Daucus carota*), осот крилатий (*Cirsium alatum*), лещиця пронизанолиста (*Gypsophila perfoliata*), ситник стиснутий (*Juncus compressus*). У водоймі невеликого штучного ставка зростають рогіз вузьколистий (*Typha angustifolia*) та р. широколистий (*T. latifolia*), а також вільно-плаваюча ряска мала (*Lemna minor*). Береги ставка заросли вовконогом європейським (*Lycopus europaeus*), жовтецем повзучим (*Ranunculus repens*), ж. отруйним (*R. sceleratus*), кременею повстистою (*Petasites spurius*), мітлицею столононосною (*Agrostis stolonifera*), м'ятою водяною (*Mentha aquatica*), чередою листяною (*Bidens frondosa*).

У складі флори парку зростають три созофіти, занесені до Червоного списку Херсонської області: дуб звичайний, оман високий (*Inula*

Стара Збур'ївка.
Оман високий -
Червоний список
Херсонської області

helenium) та ясен звичайний. Також у флорі парку відмічено значну кількість лікарських видів рослин: алтея лікарська, вовконіг європейський, кропива дводомна, м'ята водяна, череда листяна, цикорій дикий (*Cichorium intybus*) тощо.

Епіфітний покрив представлений 11 видами лишайників та 4 видами мохоподібних. Зазвичай лишайниковий покрив на деревах слабо розвинутий. Наприклад, найстаріші тополі мають епіфітний покрив, що складається лише з зелених водоростей. На одній з тополь була знайдена артонія крапкоподібна (*Arthonia punctiformis*). На ясених та дубах були відмічені аліксорія мінлива (*Alyxoria varia*), евернія сливова (*Evernia prunastri*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*), фісція висхідна (*Phycia adscendens*), феофісція округла (*Phaeophyscia orbicularis*), ф. чорнувата (*Ph. nigricans*), фісконія сіра (*Physconia grisea*), плевростикта блюдчаста (*Pleurosticta acetabulum*), рамаліна рівновершинна (*Ramalina fastigiata*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*). На досліджених деревах в межах парку основу мохових обростань складають 2 види бріофітів – прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*) та п. карликовий (*O. pumilum*). Також в складі дернинок відзначені печіночник шкребниця сплющена (*Radula complanata*), типовий для старих насаджень Херсонщини, та північний неморал вологолюб різноманітний (*Hygroamblystegium varium*), що спорадично наводиться для бріофлор заплавлених лісів.

Наявність значної кількості молодих дерев, алей, місць відпочинку, доглянутість старих дерев свідчить про те, що мешканці Старої Збур'ївки протягом майже 200 років бережуть живу історію села і шанобливо ставляться до парку.

ЧКАЛОВЕ

Дорнбург був однією з економій Фальц-Фейнів. Заснована у 1836 році, а рівно через століття перейменована у село Чкалове (Новотроїцький район). Не оминуло паркобудівництво і цей маєток, де наприкінці 1880-х років був закладений дендропарк.

Сьогодні від парку залишилась частина, до якої можна потрапити, повернувши перед автостанцією ліворуч з дороги на Новотроїцьке. У глибині села відкривається вид на водонапірну вежу, яку побудувала родина Фальц-Фейнів в останній чверті XIX століття. Північніше, на місці більшої частини парку, у радянські часи було розбудовано меморіали та побудовано сільський клуб. Висаджено молоді дерева.

Чкалове. Сучасні межі парку

Власне частина парку, ландшафтний дизайн якої залишився з тих часів, знаходиться східніше від вежі, біля розібраної бані. Парк займає площу 9,5 га і розташований вздовж штучної водойми, яка постійно поповнюється водою. У південній частині розташований курган, очевидно представлений відвалом ґрунту при ритті котловану. На ньому мирно випасаються кози. Навколо водойми, що займає 0,8 га, розташована одна алея з відгалуженням стежок до берега. На березі облаштовані місця для риболовлі. Ширина посадок близько 20–30 метрів. Деревна рослинність займає всього 3,7 га. Привабливість парку надають розташовані два штучні острівки у центрі водойми.

Чкалове. Дві історії: водонапірна вежа Фальц-Фейна та радянська стела

Чкалове. Малий острів

Чкалове. Великий острів

Чкалове. Алея біля ставу

Чкалове. Тіниста алея

На маленькому зростають два ясени. Великий острівець засаджений дубами.

На території парку відмічено 55 видів вищих судинних рослин. Деревних та чагарникових серед них 11 видів. Основними видами дерев, які входять до композиції парку, є дуб звичайний (*Quercus robur*), глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), клен татарський (*Acer tataricum*), тополя біла (*Populus alba*), в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). У другому ярусі масово представлені види кленів, молодий берест, бузок. На березі ставка також зростає верба біла (*Salix alba*). Усі дерева є молодими, висадженими у післявоєнні роки минулого століття. Лише кілька дерев, які розташовані у південній частині парку, ймовірно висаджені у передреволюційні роки, серед них ясен (250 см в обхваті) та тополя (290 см в обхваті). Під пологом деревних насаджень можна зустріти бугилу восколисту (*Anthriscus cerefolium*), лопуха великого (*Arctium lappa*), фіалку запашну (*Viola odorata*).

Береги ставка заросли аморфою кущовою (*Amorpha fruticosa*) та очеретом (*Phragmites australis*). Став дуже схожий на такий, що знаходиться в дендропарку Асканії-Нової, посеред нього є навіть острівець, на якому зростають в'яз гладкий, ясен звичайний та аморфа кущова. Останній є адвентивним північноамериканським видом, який активно поширюється у вологих місцях, по берегах ставів та річок майже по всій Україні, витісняючи при цьому місцеві види. У нашій країні аморфу почали культивувати у кінці XIX ст. Так як рослинний покрив парку за майже два століття зазнав великих антропогенних змін, тому не дивно, що більшість парку зайнята бур'янами: волошкою розлогою (*Centaurea diffusa*), люцерною посівною (*Medicago sativa*), стоколосицею неплідною (*Anisantha sterilis*) тощо.

На території парку зростають види, занесені до Червоного списку Херсонської області: дуб звичайний та ясен звичайний, і до Червоної

книги України – пухівник венеційський (*Trachomitum venetum*). Природним місцезростанням останнього є приморські дюни.

Епіфітний покрив лишайників нараховує 33 види. Як і в більшості парків це представники асоціації *Amandineo punctati-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017): амандінея крапкоподібна (*Amandinea punctata*), леканора грабова (*Lecanora carpinea*), плевростикта блюдчаста (*Pleurosticta acetabulum*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), феофісція округла (*Phaeophyscia orbicularis*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*), фісконія жовтокишкова (*Physconia enteroxantha*). Рідше зустрічалися евернія сливова (*Evernia prunastri*), меланеліксія сріблястоносна (*Melanelixia subargentifera*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*) та рамаліна рівновершинна (*Ramalina fastigiata*). У затінених місцях на корі верби були знайдені калоплака темнувата (*Caloplaca obscurella*) та флікт сріблястий (*Phlyctis argena*). Останній занесений до Червоного списку Херсонської області.

Мохоподібних виявлено небагато, усього 12 видів. З точки зору субстратної приуроченості переважають епіфітні угруповання. Обростання на стовбурах верби та ясена складаються з типових епі-

Чкалове.
Пухівник венеційський

Чкалове. Прибиральники парку

фітів, таких як прямоволосник споріднений (*Orthotrichum affine*), п. прекрасний (*O. speciosum*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) тощо. Аридниця піщана (*Syntrichia ruraliformis*), бородкія нігтикподібна (*Barbula unguiculata*), степовичок волосконосний (*Phascum piliferum*) більш характерні для наґрунтових екотопів у місцевих степах та на ланах.

Парк використовується місцевими жителями для відпочинку та певною мірою доглядається. При обстеженні ми зустріли бригаду з шести чоловік, яка прибирала територію парку. Кілька мешканців села відпочивали, ловлячи рибу. Однак вхід до парку з боку розібраної бані потребує ландшафтної оптимізації.

ЧОРНОМОРСЬКЕ

Історія цього невеличкого парку тісно пов'язана із господарською діяльністю німців-менонітів на Херсонщині у ХІХ столітті. Парк розташований в одному з трьох хуторів Классена, який у 1865 році був придбаний родиною Классенів та Реймерів у Бехтерській волості. Парк був розташований у північній частині села Чорноморське (Голопристанський район), де зараз збудована Чорноморська середня школа.

В архівних документах Херсонської області (*Державний архів Херсонської області, м. Херсон, ф. 3-377, оп. 1. спр. 5*) зберігаються акти дослідження парку колишнього власника Давида Классена при економії Давідфельд, площею 30 десятин. «У цьому парку на 15 десятинах землі ростуть дуби, берести, акації віком від 15 до 40 років. Під фруктовим садом – 4 десятини, де є 550 дерев. Інша частина парку, яка раніше слугувала як сінокос, тепер не зайнята. Приміщення еко-

Чорноморське. Сучасні межі парку

номії та парового млина використовуються комуною ім. III Інтернаціоналу. Комуна уклала угоду з окружною земельною інспектурою на оренду лісу і саду, яка знаходиться у межах парку, незважаючи на те, що земля облікована у Державному лісовому фонді. У вищезазначених парках лісові насадження знаходяться у доброму стані, за винятком поодиноких вирубувань дерев на потреби артілі. Охорона вказаних насаджень відсутня». Цілком ймовірно, що цей акт був складений на парк у селі Чорноморське.

Сучасна територія парку, враховуючи і молоді дерева, займає територію лише у 4 га. Старих вікових дерев тут залишилося лише кілька, причому саме ті види, які є досить рідкісними у дендрофлорі старих насаджень. Іншою їх особливістю є те, що вони відзначаються дуже повільним ростом. Серед них ялівець віргінський (*Juniperus virginiana*) має в обхваті 164 см і можливо є найтовстішим ялівцем у Херсонській області. Можливо це дерево одне з тих, яких першими почали інтродукувати в Україні. Йому 130–120 років. Поруч зростає дерево каркасу західного (*Celtis occidentalis*) такого ж віку з обхватом у 185 см. Дубові посадки виконані рядами. Нами було нараховано більше сотні дубових дерев, більшість з яких мали обхват у 160–190 см, що за віком відповідає післявоєнним посадкам. Відстань між рядами 10–12 метрів. Крім дуба, тут зустрічаються і ясени (*Fraxinus excelsior*).

Флора парку налічує 49 видів судинних рослин, з них 13 видів дерев та чагарників – ожина сиза (*Rubus caesius*), порічки золотисті (*Ribes aureum*), шипшина звичайна (*Rosa canina*), ш. щитконосна (*R. corymbifera*). У більш зімкнутих деревних насадженнях трав'янистий рослинний покрив формують куколиця біла (*Melandrium album*), лопух великий (*Arctium lappa*), лутига розлога (*Atriplex patula*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*). По узліссях переважно ростуть жовтозілля лучне (*Senecio jacobaea*), осока чорноколоса (*Carex melanostachya*), пирій повзучий

(*Elyrigia repens*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*). Степовий рослинний покрив у парку не зберігся, однак на галявинах відмічено досить багато видів степового різнотрав'я, переважно геміапофітів: деревій щетинистий (*Achillea setacea*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), шавлія ефіопська (*Salvia aethiopsis*), шандра рання (*Marrubium praecox*), у тому числі і терофіти люцерна маленька (*Medicago minima*) та піщанка уральська (*Arenaria uralensis*). Степантом є також єдина у складі спонтанної флори парку рослина-созофіт – кермек плосколистий (*Limonium platyphyllum*). Багата в цілому через значний антропогенний вплив, синантропна флора парку відзначається також значним різноманіттям лікарських рослин, зокрема тут відмічені грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*), кульбаба звичайна (*Taraxacum officinale*), ромашка лікарська (*Matricaria recutita*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), чорнокорінь лікарський (*Cynoglossum officinale*) тощо. У складі флори парку відмічено три созофіти: дуб звичайний, ясен звичайний та кермек плосколистий, занесені до Червоного списку Херсонської області.

На корі дерев було відмічено 15 видів лишайників. Всі вони відносяться до нітрофільних видів асоціації *Amandineo punctati-Xanthorietum parietinae*. Домінуючими видами були накипні види – амандінея крапкоподібна (*Amandinea punctata*) та канделярієлла жовтоочкова (*Candelariella xanthostigma*), листуваті – фісконія сіра (*Physconis grisea*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*), феофісція округла (*Phaeophyscia orbicularis*) та стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), кущисті – евернія сливова (*Evernia prunastri*) та рамаліна рівновершинна (*Ramalina fastigiata*). Серед рідкісних видів слід відмітити анаптихію війчасту (*Anaptychia ciliaris*) та флікт сріблястий (*Phlyctis argena*), занесені до Червоного списку Херсонської області.

Бріофлору парку складають 27 видів, що є представниками 7 родин. На стовбурах дубів мохи зростають до висоти 4 метрів, а в

Чорноморське. Штучна діброва

Чорноморське. Дубова алея

деяких випадках навіть до 8 метрів. Так, мохи прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*) і аридниця сосочкова (*Syntrichia papillosa*) проникають на висоту до 8 метрів переривчастою смугою до 10 см завширшки. Розташування мохового покриву частіше дифузно-мозаїчне. При основі стовбурів до 15–20 см висоти зростає сонмох (*Hypnum cupressiforme*), створюючи покрив з проективним покриттям до 35%, а вище на стовбурі зростають прямоволосник споріднений (*Orthotrichum affine*) та аридниця сосочкова (*Syntrichia papillosa*). Часто при основі стовбурів з північного боку зустрічаються складкопродих волосконосний (*Ptychostomum capillare*), пілезія багатоквіткова (*Pyralisia polyantha*) до висоти 40 см, а вище 1,0–1,2 м – білозубець білячий (*Leucodon sciuroides*), прямоволосник прекрасний (*Orthotrichum speciosum*). У місцях з дещо вологішими умовами на основі стовбурів до висоти 20–25 см моховий покрив з розривами утворюють складкопродих волосконосний (*Ptychostomum capillare*)

Чорноморське.
Ялівець віргінський

**Чорноморське. «Лопатевий» стовбур каркасу західного
(184 см в обхваті, 2017 рік)**

та с. моравський (*P. moravicum*), при цьому вони спускаються з основи стовбура дерев на ґрунт. До висоти 0,5 м моховий покрив ріденький, вище переважають прямоволосник споріднений (*Orthotrichum affine*) та п. прекрасний (*O. speciosum*) з домішкою льоскеї багатоплідії (*Leskea polycarpa*), утворюючи покрив з проективним покриттям до 40–50%. На ґрунті по розріджених краях парку під трав'яним покривом моховий покрив з проективним покриттям до 30% утворює короткокошик білуватий (*Brachythecium albicans*).

Невеличкий парк у Чорноморському використовується як при-шкільний парк, хоча деякі місцеві жителі пам'ятають про його «панське» походження. Влітку ми також бачили групи малечі, які релаксували в тіні дубових дерев.

ХЕРСОН: КАЗЕННИЙ САД

Історія створення парку «Казенний Сад» досліджувалася протягом тривалого часу і висвітлена у багатьох літературних джерелах. Як свідчать історичні дані, ідея створення у передмісті Херсона великої плантації дерев датується 1782 роком і належить генерал-губернатору князю Г. О. Потьомкіну (*Костюк, Ракович, 1987*). Контракт на розбудову парку був підписаний 1 квітня 1783 року з англійським садівничим Мофетом. Лісова плантація була закладена на річці Вірьовчиній у місці впадіння в неї балки Казенної, де наприкінці року вже почалося паркобудівництво. Під час цієї хвили створення «Казенного Саду» було висаджено 10 000 дерев.

План 1784 року показує 12 зелених кварталів парку, що розділені двома поздовжніми і трьома поперечними алеями. «Казенний Сад» починався на північному сході, де зараз проходить вулиця Полтавська, далі плавно переходив у вулицю Вірьовчину 1. З північного заходу парк доходив до території сучасної вулиці Людвіга Заменгофа, повністю поглинав території вулиць Вірьовчина 7 та 8 і виходив на берег річки Вірьовчиної. На південному сході межа парку співпадала з балкою Казенною і далі прямою смугою йшла до річки.

Одна з двох головних алей зараз представлена асфальтованою автомобільною дорогою, яка з'єднує Херсон з передмістям і прямує до Станіслава. Північніше від дороги зараз знаходиться одноповерхова забудова приватного сектору. Стародавні поперечні алеї парку перетворилися на вулиці Вірьовчині, від 1 до 9. Друга поздовжня алея знаходиться ближче до балки. Вона починається від корпусів ліцею, губиться у кутках приватного сектору і далі з'являється і прямує до схилу балки у південно-західному напрямку. Власне у цій частині і розташовані залишки колишнього «Казенного Саду» площею близько 8 га, який оголошено парком-пам'яткою садово-паркового мистецтва.

План парку «Казенний Сад» 1784 року

У 1787 році Катерині II збудували у «Казенному Саду» будиночок, де вона проводила вільний час. «Царскою рукою своєю посадила она несколько деревьев, что и служило тогда побуждением для граждан насадить там сад...» (Пиворович, Дяченко, 2002). Є ймовірність, що у посадці одного з найстаріших дубів парку, який прозвали «Єкатери-ненський» і який є пам'яткою природи, безпосередньо брала участь Катерина II. Чи так це?

Одним з зацікавлених громадян міста, який підняв питання щодо встановлення реального віку найтовщого дерева біля Херсонського обласного ліцею, був співробітник Херсонського краєзнавчого музею Михайло Підгайний. У 2010 році він разом із Світлоною Акімовою, директором Херсонського центру екологічної інформації, перемеряли обхват деяких дерев – пам'яток природи у Херсоні. На той час обхват цього дуба був 415 см. 16 серпня 2017 року перші два автори цієї книги зробили власні дослідження і встановили параметри цього дуба (на

Казенний Сад. Сучасні межі парку

висоті 130 см обхват був 432 см, на висоті 150 см – 434 см, діаметр крони 34 м). Приріст виявився доволі потужним і склав 2,4 см на рік, що навіть трохи перевищує швидкість росту у 140–180-річних дубів найвищого бонітету Ib (середній 2,1–2,2 см на рік). Використавши для встановлення віку таблицю росту нормальних повних дубових деревостанів двох найвищих бонітетів (таблиця 1), ми отримали вік у 185 ± 15 років.

Якщо уважно дослідити структуру алеї, де росте це дерево, то проявляються деякі деталі. Усі дуби, які посаджені пізніше, у другій половині XIX століття, відступають від головної алеї на 10 метрів по обидва боки, що свідчить про те, що ця алея на той час була з дубів першої посадки. Цей дуб єдиний, що займає ряд стародавньої алеї, яку спланував Мофет. Але дерево має кривий стовбур. Тодішнє керівництво містом навряд чи посміло б дати у царські руки для посадки кривуватий дубок, з якого виросла сучасна пам'ятка природи. Можливо, це дуб, який посадили на вільному місці після загибелі раніш посаженого. Це було б правильним рішенням проблеми, якби не викривлений його стовбур. Нахилені пагони часто утворюються при паростковому проростанні дубів. Отже, цілком ймовірним є те, що цей дуб паросткового походження. Найвірогідніше, що дуб був значно пошкоджений або взагалі спиляний. Пень дав поросьть і одна з гілок стала основним стовбуром, перетворивши покалічене дерево у могутній дуб. Щоб перевірити цю гіпотезу, нами було добуто два майже повні керни (510 та 490 мм завдовжки). Враховуючи параметри дуба 15 січня 2019 року (обхват 436 см на висоті 150 см), нами був врахований його вік. Він склав 164 роки, що набагато менше встановленого віку на аншлазі «210 років» (табличка встановлена у 2010 році). Ймовірно, цей дуб та усі інші дуби в парку були спиляні під час Кримської війни 1853–1856 років для будівництва фортифікаційних укріплень на Карантинному острові. Цікавим є те, що генетично дерево залишається тією особиною, яку висадили наприкінці XVIII століття під час

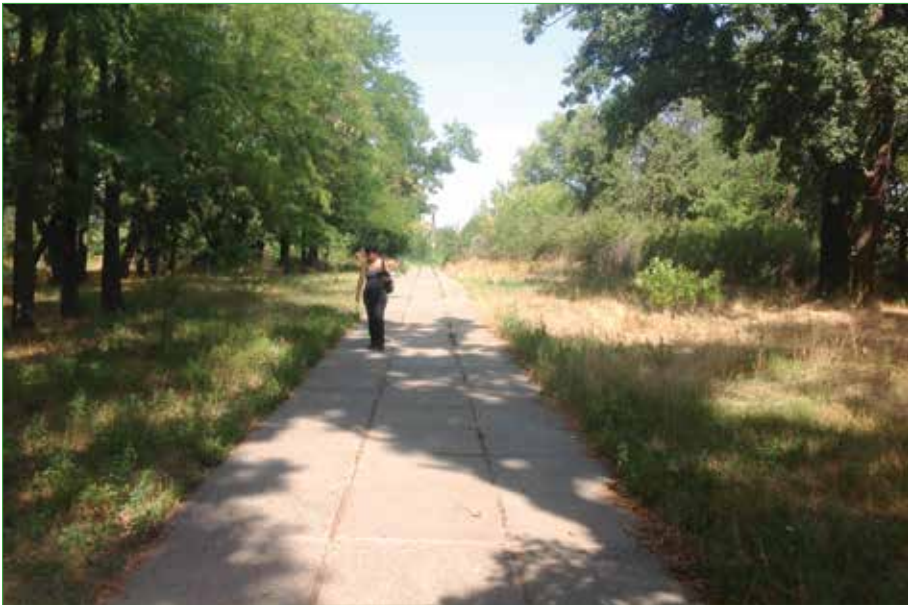
розбудови парку. Ним вже довгі роки опікуються діти та співробітники Херсонського обласного ліцею, тому ми запропонували йому назву «Ліцейський дуб».

Свій ренесанс парк отримав у 60-х роках XIX століття. Відразу після війни Казенний Сад почали відновлювати. Про це свідчить існування на території парку низки дерев віком близько 160 років. Одне з таких дерев парку, яке має найбільший обхват (364 см) після «Ліцейського дуба», ми назвали «Казенний Дуб» і дослідили детально. Взяті два повні керни дозволили встановити його вік у 165 років. До цього ми намагалися встановити його вік за таблицями росту, які були дуже близькими до реалій (157–160 років). Ймовірно він був висаджений між 1858 та 1862 роками. Наступна хвиля висадки дерев відбувалася в 70–80-х роках XIX ст. після створення у 1874 році сільсько-господарського училища і передачі земель парку у його власність. Від цього часу парк почали відновлювати, на місці загиблих дерев з'являлися нові. Був створений ботанічний сад. Однак, крім дубів, до сьогоденішнього часу не дожили інші висаджені види дерев.

На середину 2017 року у «Казенному Саду» було відмічено 57 особин дубів різного віку. Усі дуби, що пережили події двох століть, розподілились за часом посадки таким чином:

- висаджені між 1856 та 1874 роками – 5 особин (10%);
- висаджені між 1874 та 1917 роками – 26 особин (44%);
- висаджені між 1917 та 1941 роками – 21 особина (36 %);
- висаджені між 1945 та 2017 – 5 особин (10 %).

Розподіл дубів за віком підтверджує історичні дані щодо ренесансу Казенного Саду у 70–80-х роках позаминулого століття, пов'язаного з розбудовою освітянської установи. Є свідчення, що частина посадкового матеріалу була завезена з розсадника Фрідріха Фальц-Фейна, створеного у 1899 році. Це підтверджується також тим, що більше 2/3 дубів (19 особин) того часу мали вік 115–100 років, що співпадає з часом функціонування розсадника. Силами учнів та вчителів училища

Казенний Сад. Одна із сучасних алей парку

Казенний Сад. Дворядна алея з гледичії та софори

Казенний Сад. Алея з широкогілочника звичайного

Казенний Сад. Дуби

формувався ландшафт парку. Так неподалік від головної алеї було сформовано солітер з трьох дубів (301 см та 290 см в обхваті). На превеликий жаль, одне з трьох дерев було по-варварськи знищене у 2012 році. Крім дубів, з тих часів залишилося кілька ясенів (*Fraxinus excelsior*).

Найгірші часи для Казенного Саду настали у роки революції 1917 року і громадянської війни. 25 січня 1918 року газета „Родной край” повідомила, що „...в Казенном саду уничтожены все вербовые деревья. Жители производят самовольную порубку фруктовых деревьев” (Вирлич и др., 1984, Пиворович, Дяченко, 2002). Пізніше у 20-х та 30-х роках за парком знов почали приглядати і навіть висаджувати нові дерева. З тих посадок збереглися окремі ясенові дерева та близько 20 дубів.

Казенний Сад.
«Казенний дуб» (365 см
в обхваті, 2017 рік)

У другій чверті минулого століття забудови та приватний сектор продовжили відвойовувати території у Казенного Саду. Була розбудована дитяча юнацька спортивна школа № 5 разом із стадіоном. У 90-х роках почалось самозахоплення приватним сектором частини паркової території. Сьогодні під деревною рослинністю, враховуючи і дуже молоді посадки, знаходиться 6,2 га, тоді як під об'єктом природно-заповідного фонду рахується аж 8 га. Однак, незважаючи на це, у парку з'являються нові алеї та дерева. Біля стадіону розташувалася дворядна алея з гледичії колючої (*Gleditsia triacanthos*) та софори японської (*Staphynolobium japonicum*), а також живий паркан з бузку (*Syringa vulgaris*) 5 м

Казенний Сад.
Дуби солітери (301 та
290 см в обхваті, 2017 рік)

завширшки. Зустрічаються поодинокі дерева клена грузинського (*Acer ibericum*), батьківщиною якого є Кавказ та Мала Азія. Крім цього виду клена, в парку зростають інші види кленів – к. ясенелистий (*A. negundo*), к. звичайний (*A. platanoides*) та к. татарський (*A. tataricum*). Також посаджено велику кількість дерев каркасу західного (*Celtis occidentalis*). При вході до парку з західної частини зростає «плантація» адвентивного виду айланту найвищого (*Ailanthus altissima*). Це дерево родом із Китаю, де ним обсаджують пагоди, а також використовують як корм для шовкопряда. В Європу потрапило у 1751 році. Листя схоже на листя ясена, тому його називають «китайським ясенем».

Казенний Сад. Зима

Всього в парку зафіксовано зростання 56 видів судинних рослин. У південно-західній частині парку збереглася алея з китайської туї східної (*Platycladus orientalis*). Крім названих вище деревних рослин, в парку зустрічається верба біла (*Salix alba*), в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), вишня звичайна (*Cerasus vulgaris*), гіркокаштан звичайний (*Aesculus hippocastanum*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), алича (*Prunus cerasifera*), тополя біла (*Populus alba*) та шовковиця біла (*Morus alba*). Найбільш екзотичний вигляд з дерев'янистих видів має катальпа біг-нонієподібна (*Catalpa bignonioides*), що походить з Південної Америки, завдяки величезним серцеподібним листкам – 20–40 см, красивим свічкоподібним суцвіттям та стручкоподібним коробочкам 30–40 см завдовжки, які рясно звисають з крони.

Казенний Сад. Віковий дуб
(341 см в обхваті, 2017 рік)

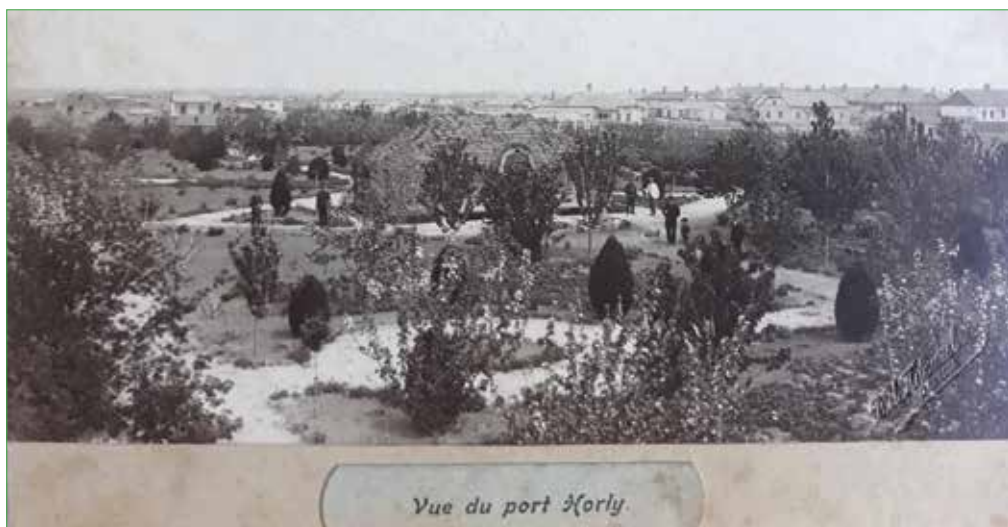
Трав'янисті рослини представлені бур'янами, оскільки рослинний покрив парку дуже антропогенно трансформований. В місцях з більш густим деревостаном відмічені куколиця біла (*Melandrium album*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*). Вздовж доріжок зростають лобода біла (*Chenopodium album*), мишій зелений (*Setaria viridis*), якірці сланкі (*Tribulus terrestris*), а також шкідливі для здоров'я рослини-алергени – амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia*) та чорнощир звичайний (*Iva xanthiifolia*). На узліссях та галявинах домінують полин австрійський (*Artemisia austriaca*) та пирій повзучий (*Elytrigia repens*). У складі флори парку відмічено два созофіти: дуб звичайний та ясен високий, занесені до Червоного списку Херсонської області.

Лишайників у парку виявлено усього 14 видів. Один із старих дубів (обхват 365 см, 165 років), який ми назвали «Казенним дубом», разом із епіфітним лишайниковим покривом став типовим локалітетом нової для науки асоціації *Amanineo punctati-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017), поширеної на півдні України. Домінуючими видами є амандінея крапкоподібна (*Amandinea punctata*), канделярієлла жовтоочкова (*Candelariella xanthostigma*), феофісція округла (*Phaeophyscia orbicularis*), фісконія сіра (*Physconia grisea*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*) (Ходосовцев, 1999).

Парк потребує всебічного догляду, прибирання та відтворення. В останні десятиріччя парком більше опікуються учні та вчителі Херсонського обласного ліцею, свідомі мешканці вулиці Полтавської (за що їм велика вдячність), ніж установа, на якій лежить цей прямий обов'язок.

ХОРЛАХ

Парк у Хорлах (Каланчацький район) почали розбудовувати за ініціативи Софії Богданівни Фальц-Фейн відразу після початку будівництва порту у 1897 році. Дендропарк був закладений у північно-східній частині півострова. Більшість посадкового матеріалу була доставлена з Асканії-Нової, дендропарк якої на той час був фундаментальним творінням у південних степах України. Головні алеї з тополі білої (*Populus alba*) були створені вздовж струмків, які поповнювалися водою з артезіанських свердловин. Ці молоді алеї можна побачити на архівних фотографіях початку ХХ століття. Струмки закінчуються водоймою, відгородженою від лиману земляними валами. По берегах водойми зростають верби (*Salix alba*), тополі (*Populus alba*), ясени (*Fraxinus excelsior*). Через штучні канали перекинуті ажурні містки. Навколо водойми та вздовж каналів розташовувались тінисті алеї.

Парк у Хорлах (початок ХХ століття)

Хорли. Сучасні межі парку

Ближче до будівель морського порту розташований фонтан із статуєю «Купальниця», встановленою на початку минулого століття. Зараз парк займає територію у 15,5 га.

Флора парку відзначається багатством та різноманітністю і нараховує 92 види судинних рослин, з яких 11 видів – деревні насадження. Кілька тополь є живими свідками початку заснування парку. Якщо пройтися в глибину парку по основній алеї до першого мосту, перекинутого через канал, побачимо найстаріше дерево парку. Воно має 345 см в обхваті (вік близько 110 років). На жаль, дерево дещо нахилене і може не витримати сильного вітру. Ми пропонуємо цій тополі надати назву «Тополя Софії» на честь Софії Богданівни Фальц-Фейн, яка була засновницею порту Хорли. Біля артезіанської свердловини праворуч зростає тополя, що має обхват у 310 см (близько 100 років). Ми їй дали назву «Тополя біля джерела». Наприкінці минулого століття ми бачили третю вікову тополь, яка, на жаль, була знищена

Хорли. Ясени

Хорли. Артезіанське джерело

буревієм. Без сумніву, ці два дерева заслуговують на оголошення їх пам'ятками природи місцевого значення.

Основу парку представляють деревостани із ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*). Із старих ясенів залишилось кілька з обхватом 220 та 235 см. Ясени самовідновлюються, що відображається у різновіковій структурі популяції парку. За деревостанами вівся догляд, вони проріджувалися протягом минулого століття і досаджувалися нові дерева. У східній частині парку біля дамби зростає стара верба (*Salix alba*) з обхватом у 285 см (вік 50–60 років). У другому ярусі домінують молоді дерева в'яза гладкого (*Ulmus laevis*).

У композиції парку залишились старі алеї. Одна з них бере початок біля галявини, у центрі якої розташовані два ясени і артезіанський струмок. Тіниста звивиста алея веде вздовж штучного каналу до першого арочного мосту, який був відновлений зі збереженням колишнього дореволюційного стилю. Всього у структурі парку шість відновлених неповторних мостів через штучний канал. На іншому боці каналу алея розходиться. Східна алея йде вздовж водойми, а західна звужується і веде до залізного містка, перекинутого через ще одне відгалуження каналу. Якщо пройти ще далі, то можна побачити на краю парку стару альтанку. Досить живописний вигляд має сама водойма, на берегах якої розкинулися ясени та іноді верби. Водна рослинність з домінуванням очерету (*Phragmites australis*) та відкритим дзеркалом води гармонійно вписується у ландшафтний дизайн парку. За дамбою східна частина парку продовжується сучасними молодими посадками дерев, які виходять на берег лиману. В екотонній зоні парку повітря насичується запахами степових приморських трав. В історичних документах йдеться також про посадки китайської туї східної (*Platycladus orientalis*), однак нами були знайдені лише кілька старих пеньків від цих посадок. Зустрічаються дерева робінії (*Robinia pseudoacacia*). Навряд чи хто в Україні вважає її неаборигенною рослиною, настільки звичайною вона стала, особливо на

Хорли. Головна алея

Хорли. Канал

Хорли. Ставок

Хорли. Арочний місток через канал

півдні степової зони. Важко уявити, що уперше цю декоративну та медоносну рослину завезли з Північної Америки у 1636 році в Париж. Згодом вона поширилася по всій Європі.

Трав'янистий покрив під деревостаном небагатий і досить типовий для лісових насаджень степової зони, домінують буги́ла лісова (*Anthriscus sylvestris*), гравілат міський (*Geum urbanum*), лопух великий (*Arctium lappa*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), розхідник звичайний (*Glechoma hederacea*), стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), тонконіг звичайний (*Poa trivialis*).

Рослинний покрив парку знаходиться на різних стадіях антропогенної трансформації. На відкритих сухих більш збережених ділянках відмічені степові рослини: віниччя сланке (*Kochia prostrata*), деревій щетинистий (*Achillea setacea*), кермек сарептський (*Limonium sareptanum*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), перстач напіврозсічений (*Potentilla semilaciniosa*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), сонечник двоквітковий (*Galatella biflora*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), шандра рання (*Marrubium graecox*). На відкритих ділянках в зниженнях рослинний покрив представлений засоленими луками, в яких домінують костриця Регеля (*Festuca regeliana*), пирій видовжений (*Elytrigia elongata*), полин сантонінний (*Artemisia santonica*), кермек Гмеліна (*Limonium gmelinii*), солончакова айстра звичайна (*Aster tripolium*). Такі бур'яни, як стоколос розчепірений (*Bromus squarrosus*), жито дике (*Secale sylvestre*), конюшина польова (*Trifolium arvense*), ячмінь мишачий (*Hordeum murinum*) складають незначну частину рослинного покриву парку. На території парку збереглися озеро та система струмків, частина з яких наповнюється водою. У воді зростають такі гідрофіти, як кушир підводний (*Ceratophyllum submersum*), рдесник пронизанолистий (*Potamogeton perfoliatus*), р. гребінчастий (*P. pectinatus*), ряска мала (*Lemna minor*). Болотна рослинність

Хорли. Місток через канал

Хорли. Тіниста алея

Хорли. Парк, полиновий степ і море

Хорли. Альтанка

представлена заростями очерету, серед якого зустрічаються невеликі ділянки рогозу вузьколистого (*Typha angustifolia*). По краю озера зростають вовконіг європейський (*Lycopus europaeus*), череда листяна (*Bidens frondosa*), осот крилатий (*Cirsium alatum*). У складі флори парку відмічено зростання двох созофітів: ясена звичайного (Червоний список Херсонської області) та кермеку чурюцького (*Limonium zurjukiense*) (Червона книга України).

Епіфітний покрив молодих дерев представлений небагатим різноманіттям лишайників угруповань союзу *Xanthorion parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017). Всього було відмічено 32 види лишайників та ліхенофільних грибів. На корі освітлених сонцем ясенів домінують стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), феофісція округла (*Phaeophyscia orbicularis*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*) з

Хорли.
«Тополя Софії»

незначним траплянням евернії сливової (*Evernia prunastri*), плевростикти блюдчастої (*Pleurosticta acetabulum*), рамаліни рівновершинної (*Ramalina fastigiata*), р. обпиленої (*R. pollinaria*). Серед накипних видів зустрічалися леканія негеля (*Lecania naegelii*), леканора грабова (*Lecanora carpinea*), лециделла оливкова (*Lecidella elaeochroma*), ринодина грушова (*Rinodina pyrina*). На деяких деревах можна спостерігати плями одного з найагресивніших ліхенофільних грибів ателія павутиноподібна (*Athelia arachnoidea*). Досить цікавою виявилася епіфітна асоціація *Alyxorio varii-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017) на старих затінених ясенах, де одним із домінуючих видів виступає лишайник аліксорія мінлива (*Alixoria varia*), що містить водорості *Trentepohlia*. Наявність старих дерев у поєднанні із морськими бризами та відсутністю прямого попадання променів сонця створили умови для утворення такої асоціації. На корі старої тополі (345 см в обхваті) був знайдений рідкісний лишайник калоплака виразкова (*Caloplaca ulcerosa*), а молодша тополя (310 см) майже повністю вкрита рідкісним лишайником пахіфіалом сердоліковим (*Pachyphiale carneola*) з коменсальним ліхенофільним гіфоміцетом рефрактохілом проміжним (*Refractohilum intermedium*).

Мохоподібні представлені 23 видами, що оселяються переважно на корі великих старих тополь. Обростання складаються зі звичайних місцевих епіфітних видів – зіркокошика оксамитового (*Brachytheciastrum velútinum*), прямоволосника карликового (*Orthotrichum pumilum*), а найбільші площі утворюють дернинки п. прозорого (*O. diaphanum*), пілезії багатоквіткової (*Pylaisia polyantha*) та тупокришника повзучого (*Amblystegium serpens*). Також на тополях парку села Хорли мешкають «регіонально рідкісні» види аридниця сосочкова (*Syntrichia papillosa*) та нігольмієля туполиста (*Nyholmia obtusifolia*).

Парк є однією з рекреаційних зон тихого курорту Хорли, де можна сховатися від спекотного літнього сонця, випити артезіанської води із сріблом і доторкнутися до живої історії початку минулого століття.

СТАРОВИННІ ЛІСОПАРКИ

АРХАНГЕЛЬСЬКИЙ ЛІС

Історія Архангельського лісу бере свій початок з цілеспрямованих посадок лісів у 30-40-х роках ХІХ століття на землях державної власності. Для цього створювались лісництва, а для роботи у «лісові казарми» наймалися селяни, що мешкали вздовж Інгульця (Велика Олександрівка, Мала Олександрівка, Новодмитрівка, Архангельське). До середини позаминулого століття були створені ліси навколо Великої Олександрівки, які сьогодні отримали назви «Недогірський ліс», «Архангельський ліс», «Новодмитрівський ліс» тощо. Великі площі лісів почали насаджуватися у 70-90-х роках ХІХ століття. До роботи у лісництвах залучали фахівців з лісорозведення – німців-менонітів, колонії яких були облаштовані у 1871 році, вище за течією Інгульця (Заградовка, Новоолександрівка, Кочубеївка тощо). Вони продовжували цю справу до початку Другої світової війни, створивши більше

10 км² лісів та лісосмуг (Казаков, 2016). Зараз територією Архангельського лісу опікується Великоолександрівське лісомисливське господарство, а Архангельський ліс входить до складу природно-заповідного фонду України.

Історія створення Архангельського лісу бере свій початок з 1846 року. Розташований Архангельський ліс на захід від південної окраїни села Архангельське (Високопільський район), на лівому березі Інгульця. Заповідне урочище, що займає територію у 30 га, практично повністю зайняте штучними лісовими насадженнями, переважно листяними породами дерев. Найбільш цінною частиною урочища є старовікові дубово-ясеневі насадження. У 1964 році лісопарк отримав статус заповідного урочища місцевого значення «Архангельський ліс» (рішенням Херсонської обласної ради № 238 від 22 квітня 1964 р.). Заповідний об'єкт знаходиться в межах кварталу 18 (виділи 209,

Архангельський ліс. Сучасні межі

11–16, 30–32) державного підприємства «Великоолександрівське лісо-мисливське господарство» (Заповідне урочище..., 2010).

До Архангельського лісу веде вузька асфальтована дорога. В самому лісопарку за радянських часів був розташований дитячий табір, від якого залишилися лише руїни. Лісовий масив у минулому був удвічі більший і простягався південніше. Зараз на цьому місці розташовані сільськогосподарські угіддя. Старовинних дерев на території Архангельського лісу залишилося мало. Ми нарахували біля десятка 100-річних дубів, які мали обхват від 290 см. Найтовстіший дуб, якому ми дали назву «Архангельський дуб», мав обхват 304 см, висоту 24 м, вік 105 років. Майже однаковий з дубами вік мав і знайдений нами віковий ясен (291 см в обхваті).

**Архангельський ліс.
«Архангельський дуб»
(304 см в обхваті, 2017 рік)**

У флорі лісопарку відмічено 54 види судинних рослин, з них 20 – дерев та чагарників. Асортимент деревних рослин, крім дуба звичайного (*Quercus robur*), представлений айлантом найвищим (*Ailanthus altissima*), в'язом гладким (*Ulmus laevis*), гіркокаштаном звичайним (*Aesculus hippocastanum*), гледичією колючою (*Gleditsia triacanthos*), горіхом волоським (*Juglans regia*), кленом польовим (*Acer campestre*), к. татарським (*A. tataricum*), робінією звичайною (*Robinia pseudoacacia*), сосною кримською (*Pinus pallasiana*), тополею чорною (*Populus nigra*), шовковицею білою (*Morus alba*) та ясенем звичайним (*Fraxinus excelsior*). Також відмічено ряд чагарників: бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), бруслина європейська (*Euonymus europaea*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), терен степовий (*Prunus stepposa*), шипшина звичайна (*Rosa canina*). На території лісопарку виразно домінують

Архангельський ліс.
Рястка Буше

зімкнуті тінисті насадження, натомість розріджені насадження та галявини займають незначну площу. У зв'язку із зімкнутістю деревостану лісопарк характеризується досить багатою флорою звичайних для лісових насаджень степової зони видів: буги́ла восколиста (*Anthriscus cerefolius*), б. лісова (*A. sylvestris*), гравілат міський (*Geum urbanum*), журавець розлогий (*Geranium divaricatum*), кінський часник черешковий (*Alliaria petiolata*), куколиця біла (*Melandrium album*), лопух малий (*Arctium lappa*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), осока колосиста (*Carex spicata*), перлівка найвища (*Melica altissima*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), пшінка калюжницелиста (*Ficaria verna*), стокосо́сиця неплідна (*Anisantha sterilis*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), фіалка запашна (*Viola odorata*) тощо. В рослинному покриві відкритих ділянок переважають буркун лікарський

Архангельський ліс. Терен степовий

**Архангельський ліс. Вид зі степових схилів
правого берега Інгульця**

Архангельський ліс. Травнева рослинність

(*Melilotus officinalis*), деревій паннонський (*Achillea pannonica*), осока чорноколоса (*Carex melanostachya*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), полин гіркий (*Artemisia absinthium*) тощо.

Під час дослідження Архангельського лісопарку навесні 2018 року нами був виявлений новий для флори Херсонської області вид судинних рослин, занесений до Червоної книги України – тюльпан дібровний (*Tulipa quercetorum*) (Мойсієнко, Винокуров, 2018). Він зростає в найстарішій частині штучного лісового масиву. Власне, вид був виявлений під час дослідження наймасивнішої особини дуба звичайного на території урочища. Трапляється у складі штучних дубово-ясенових мезофітних лісів. Вік деревостану складає 60–110 років. Зімкнутість крон – 0,7. Популяція тюльпана дібровного займає кілька гектарів. Вона розташована єдиним масивом з двома відрогами. Високою чисельністю *T. quercetorum* відзначається лише центральна частина популяції: проективне покриття в описі 2% (кілька сотень особин). Периферійні, розташовані у відрогам частини популяції тюльпана дібровного, малочисельніші. Проективне покриття в описі – 0,1–1% (до 100 особин).

Найближчі місцезнаходження тюльпана дібровного знаходяться на 70–100 км північніше в Дніпропетровській області. Враховуючи, що тюльпан дібровний зростає в штучному лісовому масиві, ми припускаємо дві можливості його появи тут. Оскільки нове місцезнаходження розташоване досить близько до відомих природних оселищ виду, цілком можливо, що тюльпан завжди зростав тут в складі чагарникових заростей. Або ж рослина була занесена сюди, наприклад, разом з деревним посадковим матеріалом.

Архангельський ліс є найпівденнішим місцезростанням тюльпана дібровного в Україні та єдиним локалітетом виду в Херсонській області, тому дана популяція має надзвичайно високу соціологічну цінність. Додатково природоохоронне значення урочища підсилюється надзвичайно чисельною популяцією рясткы Буше (*Ornithogalum*

boucheanum) (Червона книга України). Крім того, в складі насаджень урочища відмічені 2 созофіти з Червоного списку Херсонської області – дуб звичайний та ясен звичайний. Також на території лісопарку зростає значна кількість лікарських видів рослин, зокрема це блекота чорна (*Nyoscyamus niger*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*), шипшина звичайна (*Rosa canina*) тощо. Враховуючи, що лісопарк має статус заповідного урочища місцевого значення і на його території виявлені нові об'єкти збереження, необхідно провести оптимізацію охорони природних комплексів заповідного об'єкта з урахуванням нових відомостей.

На території Архангельського лісу було виявлено 22 види лишайників та ліхенофільних грибів. Окремі дерева дуба (обхватом 300–310 см) репрезентують типову для старих дерев асоціацію *Chaenotheco*

Архангельський ліс.
Гніздо дрозда

Архангельський ліс. Місце відпочинку

Архангельський ліс. Вид на степові ландшафти
правого берега Інгульця

---

trichiali-Amandinietum punctatae (Ходосовцев та ін., 2017), одним з діагностичних видів якої є хенотека волосиста (*Chaenotheca trichialis*), занесена до Червоного списку Херсонської області. Епіфітний лишайниковий покрив ясенів репрезентує 18 видів лишайників. Так, домінантами є леканора грабова (*Lecanora carpinea*), меланеліксія сріблястоносна (*Melanelixia subargentifera*), плевростикта блюдчаста (*Pleurosticta acetabulum*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), феофісія округла (*Phaeophyscia orbicularis*), фісконія сіра (*Physconia grisea*). Рідше зустрічаються такі види як евернія сливова (*Evernia prunastri*), канделярієлля квітуча (*Candelariella efflorescens*), міріолеціс хагена (*Myriolecis hagenii*), фісція зірчаста (*Physcia stellaris*) та флікт сріблястий (*Phlyctis argena*). Цікавою виявилась знахідка фісцієлли зеленіючої (*Physciella chloantha*) – рідкісного епіфітного лишайника, відомого з кількох локалітетів в степовій зоні України. Серед виявлених видів – анаптихія війчаста (*Anaptychia ciliaris*), канделярія однобарвна (*Candelaria concolor*) та хенотека волосиста (*Chaenotheca trichialis*) занесені до Червоного списку Херсонської області.

Мохоподібні представлені 6 видами, які оселяються переважно на корі ясеня звичайного (*Fraxinus excelsior*) та дуба звичайного (*Quercus robur*). На стовбурах дерев зростають епіфітні види мохів – льоскея багатопліда (*Leskea polycarpa*), пілезія багатоквіткова (*Pylasia polyantha*), прямоволосник карликовий (*Orthotrichum pumilum*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), а при основах стовбурів трапляються зіркокошик оксамитовий (*Brachytheciastrum velutinum*) та тупокришник повзучий (*Amblystegium serpens*).

Сьогодні в Архангельському лісі іноді відпочивають мешканці села у спеціально розташованому місці, неподалік від берега Інгульця. Розповідь лісничого про сучасність Архангельського лісу та дбайливе ставлення до тих людей, які його створювали, посіяли в наших серцях надію на те, що наступні покоління зможуть насолодитися прохолодою під тінню його могутніх дерев.

ІВАНІВСЬКИЙ ЛІС

Серед плакорного степу між долинами Інгульця та Дніпра, у подовому зниженні серед безкрайніх сільськогосподарських угідь, зеленою оазою на площі 23 га розташувався лісопарк. Наприкінці 50-х років XIX століття тут була заснована економія Іванівка, яка належала родині Фальц-Фейнів. Наприкінці XIX століття вона стала належати Карлу Едуардовичу Фальц-Фейну, рідному брату Фрідріха Едуардовича Фальц-Фейна. Дендропарк був розбитий значно пізніше, ймовірно його розбудова також приходить на ренесанс паркобудівництва у 90-х роках позаминулого століття. Проіснувала економія до 1917 року. Пізніше була перейменована на Максима Горького. Безпосередньо дендропарк адміністративно знаходиться у межах Новокубанської сільської ради Великоолександрівського району Херсонської області, хоча після припинення існування економії у 1917 році пра-

вонаступником її вважається село Максима Горького, що знаходиться у Бериславському районі. Парк має багато спільного з дендропарком в Асканії-Новій: розташовується на схилі крупного поду і займає площу 20 га, у старих насадженнях домінують ясен та дуб, належність до родини Фальц-Фейнів тощо – виходить така собі «Мала Асканія-Нова». Ми дали цьому масиву назву Іванівський ліс.

У деревостані парку домінують ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*) та дуб звичайний (*Quercus robur*). Найтовстіші дуби були знайдені на північно-східній околиці парку (230 та 224 см в обхваті). Також відмічені в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos*), груша звичайна (*Pyrus communis*), клен татарський (*Acer tataricum*). У парку, особливо у зімкнутих насадженнях, добре розвинутий підлісок, який формують підріст ясена та в'яза. Також у формуванні підліску беруть участь або ж формують окремі зарос-

Іванівський ліс.
Клен татарський

сті чагарники алича (*Prunus cerasifera*), бузок звичайний (*Syringa vulgaris*), глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), жимолость татарська (*Lonicera tatarica*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*), терен степовий (*Prunus stepposa*), шипшина яблунева (*Rosa pomifera*). Трав'янистий рослинний покрив у зімкнутих насадженнях утворюють характерні для класу *Robinietea* види гравілат міський (*Geum urbanum*), куколиця біла (*Melandrium album*), лопух малий (*Arctium minus*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*).

Флора Іванівського лісу нараховує 63 види судинних рослин. Якщо рослинний покрив деревних насаджень парку в цілому є досить типовим для парків Херсонщини, то рослинний покрив відкритих галявин та узлісь дуже своєрідний, представлений подовими луками. Через віддаленість від населеного пункту антропогенний вплив на них незначний, тому вони знаходяться в досить гарному стані. На узліссях, в затінених частинах галявин, знижених місцях формуються мезофітні луки. Тут домінують характерні для подів злаки та осоки – китник лучний (*Alopecurus pratensis*), осока чорноколоса (*Carex melanostachya*), о. рання (*C. praecox*), пирій подовий (*Elytrigia pseudocaesia*). У складі різнотрав'я відмічені волошка волосистоголова (*Centaurea trichocephala*), горошок тонколистий (*Vicia tenuifolia*), грудниця двоквіткова (*Galatella biflora*), деревій паннонський (*Achillea rannonica*), молочай прутяний (*Euphorbia virgata*), морквітник звичайний (*Silaum silaus*), різак звичайний (*Falcaria vulgaris*), рутвиця мала (*Thalictrum minus*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), холодок лікарський (*Asparagus officinalis*). Найбільш зволожені угруповання розташовуються у північній зниженій частині парку, зокрема на узліссі та прилеглих лучних ділянках відмічені дивина тарганяча (*Verbascum blattaria*), лядвенець рогатий (*Lotus corniculatus*), оман британський (*Inula britannica*), плакун прутяний (*Lythrum virgatum*), ситник стиснутий (*Juncus compressus*). Відкриті освітлені галявини та південні узлісся значно ксерофітніші.

Тут формуються остепнені луки з домінуванням костриці борознистої (*Festuca rupicola*) та тонконога вузьколистого (*Poa angustifolia*). Різноманітність представлено в основному степовими рослинами: вероніка степова (*Veronica steppacea*), гвоздика польова (*Dianthus campestris*), деревій щетинистий (*Achillea setacea*), жабриця звивиста (*Seseli tortuosum*), залізник колючий (*Phlomis pungens*), люцерна серпувата (*Medicago falcata*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), підмаренник руський (*Galium ruthenicum*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), пісколюбка мурова (*Psammophiliella muralis*) та шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*).

Синантропні угруповання на території парку поширені мало, крім власне деревостану: природна деревна рослинність не характерна для плакорів, тому деревні насадження є цілком синантропними. На відкритих лучних ділянках також постійно зустрічаються синантропні рослини, що вказує, що ці луки є відновленими після припинення існування економії. В даний час порушення рослинного покриву на території парку пов'язані в основному з браконьєрською вирубкою дерев. Найбільш поширеними бур'янами на відкритих ділянках є стоколосиця неплідна (*Anisantha tectorum*), берізка польова (*Convolvulus arvensis*), злинка канадська (*Conyza canadensis*), стоколос розчепірений (*Bromus squarrosus*), козельці великі (*Tragopogon major*), куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), латук дикий (*Lactuca serriola*), полин гіркий (*Artemisia absinthium*), сокирки волотисті (*Consolida paniculata*), стоколосник безостий (*Bromopsis inermis*), хрінниця крупноподібна (*Cardaria draba*), чина бульбиста (*Lathyrus tuberosus*).

Іванівський ліс має найвищу созологічну цінність серед усіх досліджених парків. Загалом тут відмічено 10 созофітів. Крім характерних для більшості парків деревних созофітів ясена звичайного та дуба звичайного (Червоний список Херсонської області), тут відмічено багато раритетних трав'янистих рослин: цибуля Регеля (*Allium regelianum*) (Червона книга України), волошка

Іванівський ліс. Північно-східна частина

Іванівський ліс. Галявина

волосистоголова (*Centaurea trichocephala*), лисонасінник оманоподібний (*Phalacrachena inuloides*), півники солелюбиві (*Iris halophila*), кермек плосколистий (*Limonium platyphyllum*), пирій подовий (*Elytrigia pseudocaesia*), рястка Фішера (*Ornithogalum fischerianum*), смовдь руська (*Peucedanum ruthenicum*) (Червоний список Херсонської області). Причому для созофіта волошки волосистоголової (*Centaurea trichocephala*), а також низки рослин, що не охороняються, зокрема козельців подільських (*Tragopogon podolicus*), конюшини гірської (*Trifolium montanum*) та шипшини яблуневої (*Rosa romifera*), дане місцезнаходження є єдиним достеменно відомим на сьогодні на території Херсонської області.

Про унікальність степів та подів в околицях економії Іванівка писав ще Йосип Пачоський (1917). Вже тоді він відзначав, що при-

Знищення найтовстішого дуба в Іванівському лісі (230 см в обхваті, 2018 рік)

родна рослинність тут майже повністю знищена, степові та подові рослини можна знайти лише на окремих невеликих збережених фрагментах, а також вздовж доріг. На жаль, з часів Йосипа Пачоського знищення степів та подів продовжилося. Досліджуючи ландшафти Північного Причорномор'я, ми встановили, що серед ландшафтів в результаті синантропізації найбільше постраждали слабкодреновані ландшафти, що приурочені до вододілів, тобто тип ландшафту, де якраз розташовується Іванівський ліс. За даними досліджень 2011 року у цілому на території ландшафту, до якого входить Іванівський ліс, відзначено 313 видів судинних рослин, які належать до 217 родів і 55 родин (Мойсієнко, 2012). Це ж дослідження показало зникнення з його території протягом останніх 90 років 75 видів судинних рослин, які зазначались Йосипом Пачоським (1917), що

Іванівський ліс.
Моховий покрив на дубах

складає 19,3 % флори ландшафту. Якщо врахувати, що його флора поповнилась за цей же період 111 видами (бур'янами) судинних рослин (28,6 %), то за списком Й. К. Пачоського (202 види) флора ландшафту скоротилася на 37,1 % (Мойсієнко, 2012). Особливо прикрим є зникнення видів, які в наш час підлягають охороні. Більшість з них належать до степових рослин: астрагал пухнастоцвітий (*Astragalus pubiflorus* DC.), жовтоцвіт весняний (*Chrysocyathus vernalis* (L.) Holub), ж. волзький (*Ch. wolgensis* (Steven) Holub), ковила Лессинґа (*Stipa lessingiana* Trin. et Rupr.), півонія тонколиста (*Paeonia tenuifolia* L.), пісочник голівчастий (*Eremogone cephalotes* (M.Bieb.) Fenzl.), тюльпан Біберштейна (*Tulipa biebersteiniana* Schult. et Schult.f.s.l.), шафран сітчастий (*Crocus reticulatus* Steven) (Червона книга України) та белевалія сарматська (*Bellevalia sarmatica* (Goergi) Woronow) (Червоний список Херсонської області) тощо. Також не виявлені й очевидно знищені такі подові созофіти, як руслиця угорська (*Elatine hungarica* Moesz.), рябчик мелеагроподібний (*Fritillaria meleagroides* Patrin ex Schult. et Schult.), ситник кулястоплодий (*Juncus sphaerocarpus* Nees), плакун чебрецелистий *Lythrum thymifolia* L. (Червона книга України).

На території Іванівського лісу було виявлено 45 видів епіфітних лишайників та ліхенофільних грибів. Основу епіфітного покриву на корі ясенів (обхват яких коливається в межах 100–150 см) складають леканора грабова (*Lecanora carpinea*), меланеліксія сріблястоносна (*Melanelixia subargentifera*), плевростикта блюдчаста (*Pleurosticta acetabulum*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), феофіскія округла (*Phaeophyscia orbicularis*) та фісконія кишково-жовта (*Physconia enteroxantha*). Рідше можна знайти леканору бурувату (*Lecanora argentata*), л. вербову (*L. saligna*), меланеліксію голу (*Melanelixia glabra*), фісконію борошністу (*Physconia distorta*). Домінуючими видами на корі молодих насаджень тополі білої виступають аталія вогняна (*Athallia pyracea*), леканія кривенька (*Lecania cyrtella*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), фіскія висхідна (*Physcia adscendens*) та

Іванівський ліс. Жимолость татарська

Іванівський ліс. Шипшина

феофісія округла (*Phaeophyscia orbicularis*). На території економії зростає анаптихія вйчаства (*Anaptychia ciliaris*), леканія ефедри (*Lecania ephedrae*) та хенотека волосиста (*Chaenotheca trichialis*), занесені до Червоного списку Херсонської області.

Моховий покрив представлений 9 видами. Він особливо розвинутий на корі нижніх та середніх частин стовбурів дерев таких видів, як дуб звичайний, ясен звичайний, тополя біла та інших деревних порід. На дубах домінують пілезія багатоквіткова (*Pyralisia polyantha*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*) сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) та представники роду прямоволосник (*Orthotrichum*) – п. карликовий (*O. pumilum*), п. Ляйеля (*O. lyellii*). На капах ясенів проективне покриття досягає 50%, в моховому покриві переважає льоскея багатоплода, а види роду прямоволосник (*Orthotrichum*) піднімаються вгору по стовбурах по заглибинах кори до висоти 3,5 м. Проективне покриття мохового покриву на дубах сягає в середньому від 10 до 20%, а на ясенах від 15 до 50%. На стовбурах дубів, що зростають у заростях з інших порід та підросту у затемнених умовах, мохів мало і зростають вони до висоти 2 м. При основах стовбурів зустрічаються такі види, як зіркокошик оксамитовий (*Brachytheciastrum velutinum*), тупокришник повзучий (*Amblystegium serpens*) та сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*). На стовбурах тополі білої при основі переважає льоскея багатоплода, у домішці до неї відмічені прямоволосник споріднений (*Orthotrichum affine*) та п. карликовий, які піднімаються значно вище. На старих дубових пенях зростають льоскея багатоплода, складкопродих волосконосний (*Ptychostomum capillare*) та сонмох кипарисоподібний.

Парк та прилеглі луки Іванівського лісу на сьогодні є найбільшою збереженою природною ділянкою на всьому Дніпровсько-Інгулецькому вододілі, тому, щоб зупинити зникнення созофітів та інших несинантропних степових та подових рослин, її необхідно взяти під охорону, створивши тут заповідний об'єкт.

НЕДОГІРСЬКИЙ ЛІС

Історія створення Недогірського лісу тісно пов'язана із створенням старовинних лісових масивів у меандрах середньої течії Інгульця (дивись Архангельський ліс). Перші цілеспрямовані посадки дерев тут були зроблені у другій декаді XIX століття. У 1964 році території було надано статус об'єкта природно-заповідного фонду України як пам'ятки природи місцевого значення, але у 1972 році вона віднесена до категорії парк-пам'ятки садово-паркового мистецтва. З 1983 року Недогірський ліс має статус заповідного урочища. Він розташований на західній околиці Великої Олександрівки однойменного району в одній з численних меандрів Інгульця. Лісопарк займає площу 216 га, яку ми приймаємо у сучасних межах заповідного урочища. Із сходу

Недогірський ліс. Штучний сосновий бір

Недогірський ліс. Старі сосни біля будівлі лісника

та півночі до Недогірського лісу примикають лісові монокультурні посадки сосни звичайної (*Pinus sylvestris*). На території Недогірського лісу зараз функціонує табір відпочинку для дітей «Орлятко».

Залишки посадок середини XIX століття збереглися і сьогодні. Місцеві жителі кажуть, що у Недогірському лісі зростає кілька столітніх дубів. Нам довелося дослідити один з найстаріших – «Недогірський дуб», що має обхват 456 см (вік 164 роки). Блукаючи молодим лісом, ми інколи натрапляли на старі дуби. Поруч з цим велетнем ми знайшли менші, обхватом 338 та 359 см. Здобуті керни показали їх майже однаковий вік – 142 та 144 роки відповідно. Дуби, які нам довелося переміряти (294, 290, 291, 288, 281, 277 та 262 см в обхваті), ймовірно були висаджені на початку XX століття.

У флорі Недогірського лісу відмічено 103 види судинних рослин, серед яких 13 видів дерев: айлант найвищий (*Ailanthus altissima*), в'яз польовий (*Ulmus campestris*), в. гладкий (*U. laevis*), гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos*), дуб звичайний (*Quercus robur*), клен татарський (*Acer tataricum*), к. звичайний (*A. platanoides*), маслинка вузьколиста (*Elaeagnus angustifolia*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), сосна кримська (*Pinus pallasiana*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), я. пенсильванський (*F. pennsylvanica*), шовковиця біла (*Morus alba*). Насадження переважно досить зімкнуті, з розвинутим підліском. Крім підросту дерев, у складі підліску відмічено 7 видів чагарників: алича (*Prunus cerasifera*), бирючина звичайна (*Ligustrum vulgare*), бруслина європейська (*Euonymus europaea*), бузина чорна (*Sambucus nigra*), скумпія звичайна (*Cotinus coggygria*), терен степовий (*Prunus stepposa*), шипшина звичайна (*Rosa canina*). Рослинний покрив зімкнутих насаджень має типовий для класу *Robinietea* склад, домінують стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), бугиля лісова (*Anthriscus sylvestris*), гравілат міський (*Geum urbanum*), кінський часник черешковий (*Alliaria petiolata*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*),

чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), фіалка запашна (*Viola odorata*). На узліссях та галявинах, які в цілому займають незначну площу, збереглися у невеликій кількості види рослин, характерні для псамофітних (волошка дніпровська (*Centaurea borysthena*), дивина банатська (*Verbascum banaticus*), ковила дніпровська (*Stipa borysthena*), костриця Бекера (*Festuca beckeri*), молочай Сер'є (*Euphorbia seguieriana*), полин Маршалла (*Artemisia marschalliana*), цмин пісковий (*Helichrysum arenarium*)) та справжніх степів (двозубка болгарська (*Cleistogenes bulgarica*), вероніка сланка (*Veronica prostrata*), ковила волосиста (*Stipa capillata*), костриця валіська (*Festuca valesiaca*), нечуйвітер синякоподібний (*Hieracium echioides*), осока приземкувата (*Carex supina*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*), підмаренник справжній (*Galium verum*), цибуля волотиста (*Allium paniculatum*), шавлія австрійська (*Salvia austriaca*), ш. дібровна (*S. nemorosa*), чебрець Маршалла (*Thymus marschallianus*)). В рослинному покриві порушених місць відмічені журавець дрібний (*Geranium pusillum*), кропива дводомна (*Urtica dioica*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), щавель шпинатний (*Rumex patientia*) тощо. Флора парку є досить представницькою в созологічному відношенні, адже тут зростає 5 рідкісних видів рослин: ковила дніпровська, ковила волосиста та рястка Буше (*Ornithogalum boucheanum*) з Червоної книги України та дуб звичайний і ясен звичайний з Червоного списку Херсонської області. Досить багатим є склад лікарських рослин на території урочища, до яких належать як деревні, так і трав'янисті рослини: деревій паннонський (*Achillea euxina*), д. щетинистий (*Achillea setacea*), глід одноматочковий (*Crataegus monogyna*), грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*), маслинка вузьколиста (*Elaeagnus angustifolia*), холодок лікарський (*Asparagus officinalis*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), чорнокорінь лікарський (*Cynoglossum officinale*) тощо.

На території Недогірського лісу було виявлено 66 видів лишайників та ліхенофільних грибів (Дармостук, 2016). Доволі значне епіфітне різноманіття обумовлено значною територією заповідного урочища та наявністю різновікових насаджень листяних та хвойних порід. Особливої уваги заслуговує найстаріший дуб урочища, на його корі виявлено рідкісний для степової зони лишайник канделярія однобарвна (*Candelaria concolor*) (Хмара та ін., 2017). Також типовими видами, що зростають на корі дубів, виявились леканора грабова (*Lecanora carpinea*), меланеліксія сріблястоносна (*Melanelixia subargentifera*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), феофіскія округла (*Phaeophyscia orbicularis*) та фісконія сіра (*Physconia grisea*). На корі сосни кримської,

Недогірський ліс.
«Недогірський дуб»
(456 см в обхваті,
2017 рік)

Недогірський ліс. Глід

Недогірський ліс. Осінь

посадки якої були проведені у 50-х роках минулого століття, виявлено 65 видів лишайників та ліхенофільних грибів. Цікавими виявились знахідки буеллії сіро-зеленої (*Buellia griseovirens*), вульпіциди соснової (*Vulpicida pinastri*), гіпоценоміце лускатого (*Hypocenomyce scalaris*), леканори подібнішої (*Lecanora persimilis*), л. шишкової (*L. strobilina*). Серед досліджених видів такі як анаптихія війчаста (*Anaptychia ciliaris*), бріорія переплетена (*Bryoria implexa*), канделярія однобарвна (*Candelaria concolor*), пармеліна липова (*Parmelina tiliacea*), хенотека волосиста (*Chaenotheca trichialis*), флавопармелія козяча (*Flavoparmelia caperata*) та уснея жорстковолосиста (*Usnea hirta*) занесені до Червоного списку Херсонської області. Мохоподібні представлені 12 видами, які оселяються переважно на корі дерев. На стовбурах дерев зустрічаються епіфітні види мохів – пілезія багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) та інші види.

Найбільше видів мохоподібних зростає на корі стовбурів дерев тополі чорної (осоко́ра). Це такі види, як пілезія багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), види прямоволосника (*Orthotrichum*) – прямоволосник карликовий (*Orthotrichum pumilum*) та прямоволосник споріднений (*Orthotrichum affine*), що проникають щілинами по стовбурах до висоти 3-4 м. На піщаному субстраті по краях соснових насаджень зростають епігейні види, пристосовані до існування у місцях з недостатнім зволоженням. Це всюдник пурпуровий (*Ceratodon purpureus*), аридниця сільська (*Syntrichia ruralis*) та аридниця піщана (*S. ruraliformis*).

Недогірський ліс є улюбленим місцем відпочинку мешканців Великої Олександрівки та розташованих поруч сіл. Велич старовинних дерев та більш ніж 200-річна історія Недогірського лісу зберігає пам'ять про людей, причетних до створення рукотворних лісів у долині Інгульця.

НОВОДМИТРІВСЬКИЙ ЛІС

Новодмитрівський ліс був висаджений не пізніше 30-х років XIX століття. Він розташований вздовж лівого берега Інгульця західніше села Новодмитрівка Великоолександрівського району на площі 23 га. За радянських часів (з 1963 р.) лісовий масив мав різні природоохоронні статуси. У 1972 році лісопарк отримав статус заповідного урочища місцевого значення «Новодмитрівський ліс» (оголошено рішенням Херсонської обласної ради від 2 березня 1972 року № 100/4 та перезатверджено рішенням виконавчого комітету Херсонської обласної ради від 19 серпня 1983 року № 441/16). З 1983 року він є заповідним урочищем місцевого значення загальною площею 23,0 га, розташований в межах кв. 6 вид. 1-10, 12-16, 19 Державного підприємства «Великоолександрівське лісомисливське господарство».

Сучасні межі Новодмитрівського лісу

Живим свідком створення Новодмитрівського лісу є найтовщий дуб у Херсонській області (обхват 541 см, 185 років), розташований в центрі цього масиву. На жаль, він вже пошкоджений дереворуйнівними грибами, має дупла, а функціонально залишилася лише периферійна 20–30 см частина ксилеми. Вчителі та учні Новодмитрівської школи намагаються своїми силами лікувати дуб і підтримувати його у належному стані. Серед деревних порід своєю висотою вирізняється ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), сягаючи 30-метрової висоти з обхватом 260–280 см. По лісу розкидані менші за віком особини дуба звичайного (*Quercus robur*) (обхват більше 320 см). Вздовж лісової дороги можна зустріти стрункі дерева тополі білої (*Populus alba*).

У флорі лісопарку відмічено 89 видів судинних рослин, з них 20 – дерев та чагарників. Асортимент деревних рослин представлений як видами, що природно зростають в Україні: груша звичайна (*Pyrus communis*), дуб звичайний (*Quercus robur*), клен польовий (*Acer campestre*), к. татарський (*A. tataricum*), тополя біла (*Populus alba*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*), так і інтродуцентами: айлант найвищий (*Ailanthus altissima*), в'яз низький (*Ulmus pumila*), гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos*), горіх волоський (*Juglans regia*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), шовковиця біла (*Morus alba*), ясен пенсильванський (*Fraxinus pennsylvanica*). В складі чагарникової частини дендрофлори домінують глід одноматочковий (*Crataegus monogyna* *aggr.*), бруслина європейська (*Euonymus europaea*), терен степовий (*Prunus stepposa*), шипшина звичайна (*Rosa canina*), бузина чорна (*Sambucus nigra*). На території лісопарку виразно домінують зімкнуті тіністі насадження, натомість розріджені насадження та галявини займають незначну площу. У зв'язку із зімкнутістю деревостану лісопарк характеризується досить багатою флорою характерних для лісових насаджень степової зони видів рослин: стоколо-сиця неплідна (*Anisantha sterilis*), бугила лісова (*Anthriscus sylvestris*), б. восколиста (*A. cerefolium*), гравілат міський (*Geum urbanum*),

журавець розлогий (*Geranium divaricatum*), зірочник занедбаний (*Stellaria neglecta*), кінський часник черешковий (*Alliaria petiolata*), куколиця біла (*Melandrium album*), лопух великий (*Arctium lappa*), л. малий (*A. minus*), лутига розлога (*Atriplex patula*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*), підмаренник чіпкий (*Galium aparine*), пшінка калюжницелиста (*Ficaria verna*), фіалка запашна (*Viola odorata*), хміль звичайний (*Humulus lupulus*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*) тощо. Рослинний покрив відкритих ділянок диференціюється в залежності від рівня зволоження оселищ. На схилі річкової тераси на відкритих сухих ділянках переважають стоколосиця покривельна (*Anisantha tectorum*), волошка розлога (*Centaurea diffusa*), гикавка сіра (*Berteroa incana*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), пирій повзучий (*Elytrigia*

Новодмитрівський ліс.
Ясени (281 см в обхваті,
2018 рік)

repens), сухоребрик Льозеля (*Sisymbrium loeselii*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*), т. вузьколистий (*P. angustifolia*) тощо. Іноді, в менш трансформованих сухих місцях, зустрічаються степові геміапофіти і навіть не синантропні рослини: вероніка сланка (*Veronica prostrata*), сокироносець барвистий (*Securigera varia*), деревій паннонський (*Achillea pannonica*), жабриця звивиста (*Seseli tortuosum*), ковила дніпровська (*Stipa borysthenica*), перстач прямий (*Potentilla recta*), полин Маршалла (*Artemisia marschalliana*), різак звичайний (*Falcaria vulgaris*), сухоребрик мінливий (*Sysymbrium polymorphum*). В прирічковій частині, в умовах кращого зволоження, зростають борщівник сибірський (*Heracleum sibiricum*), вербозілля монетне (*Lysimachia nummularia*), глуха кропива біла (*Lamium album*), льонок звичайний

Новодмитрівський ліс.
«Новодмитрівський дуб»
(обхват 541 см,
2018 рік)

(*Linaria vulgaris*), осока чорноколоса (*Carex melanostachya*), осот звичайний (*Cirsium vulgare*), парило сідачеве (*Agrimonia eupatoria*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*), хвилівник звичайний (*Aristolochia clematitis*), щавель кінський (*Rumex confertus*) тощо. Серед них глуха кропива біла вперше наводиться для Херсонської області. Для цього, поширеного в північній та середній частині України, в заростях та забур'янених місцях, виду рослин, лісопарк «Новодмитрівський ліс» на сьогодні є єдиним відомим місцезнаходженням в Херсонській області. Вздовж доріг в парку зростають стійкі до витоптування рослини – спориш звичайний (*Polygonum aviculare*), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*), подорожник великий (*Plantago major*), тонконіг однорічний (*Poa annua*), твердоколос стиснутий (*Sclerochloa dura*).

Новодмитрівський ліс має високу созологічну цінність. Спонтанно на його території зростає 5 созофітів: рястка Буше (*Ornithogalum*

Новодмитрівський ліс.
Терен степовий

boucheanum) та ковила дніпровська (Червона книга України) і дуб звичайний, ряст та ясен звичайний (Червоний список Херсонської області). Слід відмітити, що рястка Буше зростає тут у надзвичайно великій кількості, дане оселище рослини є одним з найчисельніших в Херсонській області. Також дуже цікавою є знахідка рясту щільного (*Corydalis solida*). Це єдиний парк з усіх досліджених нами і єдиний парк на Херсонщині взагалі, в якому відомий цей лісовий вид рослин. Також у флорі парку 2 види рослин, занесених до Червоного списку Херсонської області, культивуються – ясен звичайний та дуб звичайний. Особливо цінними є вікові посадки цих дерев. В складі флори лісопарку відмічено цілу низку видів лікарських рослин: деревій паннонський (*Achillea pannonica*), полин гіркий (*Artemisia absinthium*), грицики звичайні (*Capsella bursa-pastoris*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), ромашка лікарська (*Matricaria recutita*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*) тощо.

Ліхенофлора Новодмитрівського лісу представлена 22 видами лишайників та ліхенофільних грибів. Типовими видами на дубах є леканора вербова (*Lecanora saligna*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), феофісція округла (*Phaeophyscia orbicularis*) та фісконія сіра (*Physconia grisea*). Також в тріщинах кори старих дубів виявлено омброфобний каліцієвий лишайник хенотека волосиста (*Chaenotheca trichialis*). На вертикальних гілочках дубів домінують леканора грабова (*Lecanora carpinea*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*), фісція висхідна (*Physcia adscendens*) та фісція зірчаста (*Physcia stellaris*). На корі ясенів (обхват в межах 94–125 см) домінують такі види як аліксопія мінлива (*Alyxoria varia*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), феофісція чорнувата (*Phaeophyscia nigricans*) та фісконія сіра (*Physconia grisea*), що утворюють асоціацію *Alyxorio varii-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017). На освітлених ясенах по краю лісу домінує канделярія однобарвна (*Candelaria concolor*) (проективне покриття 30–40%), внесена до Червоного списку Херсонської області.

Новодмитрівський ліс. Галявина з ковилою

Новодмитрівський ліс. Дорога

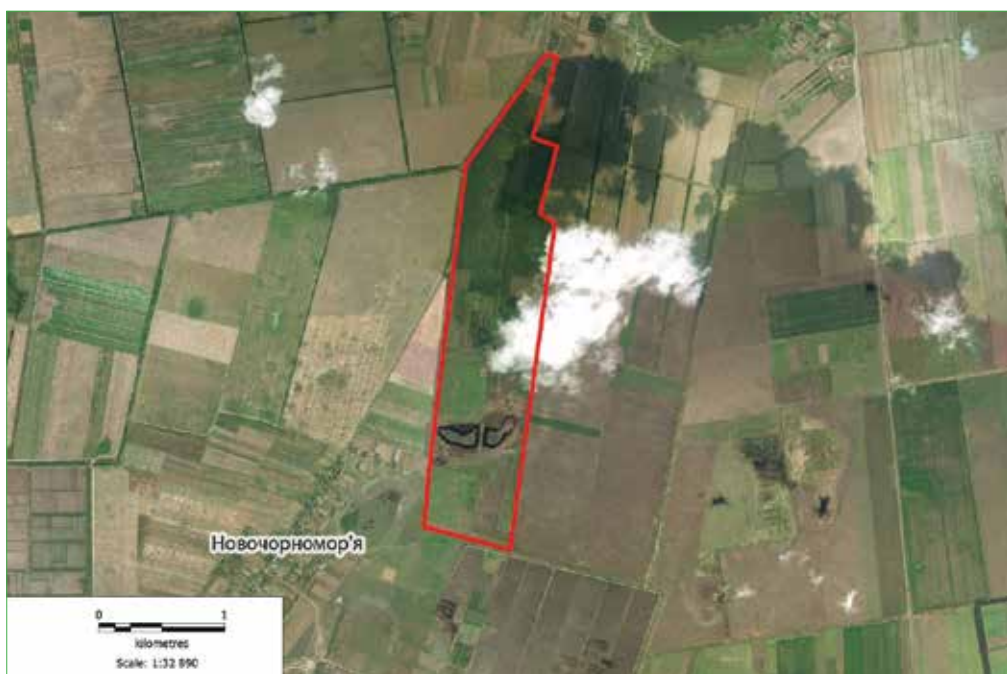
Моховий покрив утворюють 7 видів, які оселяються переважно на корі дерев дуба звичайного (*Quercus robur*), тополі білої (*Populus alba*), ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*). На стовбурах дерев трапляються епіфітні види мохів, які вузькими переривчастими смугами піднімаються до висоти 3–4 метри. Це льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), пілезія багатоквіткова (*Pyloisia polyantha*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) та представники роду прямоволосник (*Orthotrichum*) – п. карликовий (*O. pumilum*) та п. споріднений (*O. affine*). На окоренках стовбурів та на відламаних гілках і фрагментах старої кори, що накопичуються біля основи стовбурів, трапляються такі види, як зіркокошик оксамитовий (*Brachythecium velutinum*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*) та тупокришник повзучий (*Amblystegium serpens*).

Видовий склад мохового покриву свідчить про значний антропогенний вплив на ценози Новодмитрівського лісопарку як у минулому часовому періоді, так і в нинішньому. До цього додається також невелика середньорічна кількість опадів нашого сухостепового краю. Про це свідчить наявність у видовому складі бріофлори космополітного виду мохів сонмоху кипарисоподібного (*Hypnum cupressiforme*) та його домінування у біотопах, перш за все у такому найважливішому, найхарактернішому для лісової рослинності біотопі, як кора стовбурів дерев та кора основних гілок. Домінує цей мох також у такому біотопі, як окоренки стовбурів дерев, його проективне покриття у моховому покриві досягає до 80–100%. Місцями, переважно з західної та північної сторін, мох сонмох кипарисоподібний з окоренків переходить на лісовий гумусний ґрунт біля стовбурів дерев.

Ступаючи на територію велетенських дерев Новодмитрівського лісу, відразу відчуваєш давність цього лісового масиву. Спів птахів та прохолода від насиченого вологою повітря дозволяє деякий час відпочити від спекотного степового літа. Сподіваємось, що естетична цінність старовинного лісопарку буде збережена і для майбутніх поколінь.

НОВОЧОРНОМОРСЬКИЙ ЛІС

Парк, або скоріше всього сад, біля села Новочорномор'я (Голопристанський район) був створений близько 1820 року Зоєю Рув'є, донькою відомого французького та російського дворянина Вільгельма Рув'є, разом з її чоловіком Петром Марі, які після смерті Вільгельма у 1815 р. почали розбудову економії (Дяченко, 2007в). У середині минулого століття землі були продані родині Фальц-Фейн і вже вони продовжували посадку дерев в парку. На військово-топографічних картах (Шуберт, 1846–1863) Новочорноморський та Бехтерський парки були окремими деревостанами. Лише наприкінці ХІХ століття вони були з'єднані суцільним масивом, посередині якого проходила тіниста

Реконструкція меж Новочорноморського лісу

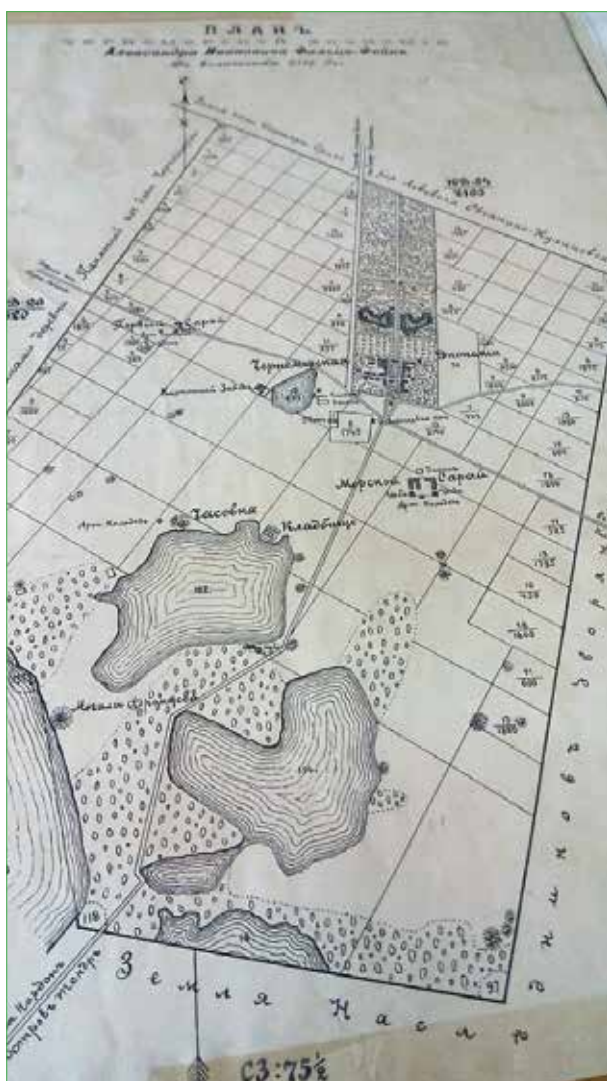

дорога. Цій події послугувала дружба Олександра Івановича Фальц-Фейна та Григорія Львовича Овсяніко-Куліковського, господаря Бехтер. Ця дружба була підкріплена не тільки з'єднанням двох парків, але і поєднанням дворянських родів: донька Олександра Фальц-Фейна Надія Олександрівна вийшла заміж за сина Григорія Львовича, Льва Григоровича.

Лісопарк, якому ми дали назву Новочорноморський ліс, показаний довгою зеленою смугою на картах 1923 року. Він тягнувся на 4 кілометри від Новочорномор'я до Бехтер. За дуже короткий післяреволюційний час усі дерева, як і сам маєток Олександра Івановича Фальц-Фейна, були повністю знищені. Місцеві жителі розповіли, що їх бабусі, які пам'ятали Фальц-Фейнів, розбирали останні черепиці і цеглини ще після другої світової війни. Від спадщини залишився лише розорений склеп Фальц-Фейнів та закинуті два стави, які були вириті у формі літери "F". Зважаючи на повну відсутність старих дерев у цьому штучному ландшафті, його можна віднести до ревіталізованих лісопарків. На місці старого лісопарку у післявоєнні роки виріс новий ліс, який простягнувся з півночі на південь. Посередині проходить польова дорога. На заході лісопарковий масив супроводжує асфальтована дорога.

Рослинний покрив парку представлений 61 видом судинних рослин. З них 11 видів – дерева та чагарники. Вони формують щільну та високу наземну фітомасу та добре виражену ярусність. Основними деревними видами рослин тут є в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), дуб звичайний (*Quercus robur*) та ясен високий (*Fraxinus excelsior*). Також подекуди зустрічаються насадження робінії звичайної (*Robinia pseudoacacia*). Чагарниковий ярус формують ожина сиза (*Rubus caesius*), шипшина звичайна (*Rosa canina*) та ш. щитконосна (*R. corymbifera*). В рослинному покриві зімкнутих насаджень переважають стоколосиця неплідна (*Anisantha sterilis*), кропива жалка (*Urtica urens*), куколиця біла (*Melandrium album*), лопух малий (*Arctium lappa*), м'яточник чорний (*Ballota nigra*),

підмаренник чіпкий (*Galium aparine*). На відкритих ділянках зростають жовтозілля лучне (*Senecio jacobaea*), кермек плосколистий (*Limonium platyphyllum*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), шандра рання (*Marrubium graecox*). В сильно антропогенно трансформованих місцях зростають стоколос м'який (*Bromus mollis*), латук дикий (*Lactuca*

План Чорноморської економії Олександра Івановича Фальц-Фейна (кінець XIX століття)

serriola), люцерна хмелеподібна (*Medicago lupulina*), осот щетинистий (*Cirsium setosum*), татарник звичайний (*Onopordum acanthium*), ячмінь мишачий (*Hordeum murinum*) тощо.

В складі флори парку відмічені види, занесені до Червоного списку Херсонської області: ясен високий, дуб звичайний та кермек плосколистий (*Limonium platyphyllum*). Серед видів, що не охороняються, найбільш цікавим є виявлена Ольгою Уманець (2007) фіалка дивовижна (*Viola mirabilis*), це єдине місцезростання цієї північної лісової рослини на території Херсонської області. Також на території парку зростає значна кількість лікарських видів судинних рослин: буркун лікарський (*Melilotus officinalis*), грицики звичайні (*Capsella*

Новочорноморський ліс.
Дослідження епіфітних
лишайників

bursa-pastoris), коноплі звичайні (*Cannabis sativa*), чистотіл звичайний (*Chelidonium majus*), цикорій дикий (*Cichorium intybus*), чорнокорінь лікарський (*Cynoglossum officinale*), ромашка лікарська (*Matricaria recutita*), кульбаба лікарська (*Taraxacum officinale*), кропива жалка (*Urtica urens*).

Епіфітний покрив лісопарку досить репрезентативний і складає 36 видів лишайників та ліхенофільних грибів. На корі дубів та ясенів домінують такі види: меланеліксія сріблястоносна (*Melanelixia subargentifera*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*), феофісція округла (*Phaeorhyscia orbicularis*), фісконія сіра (*Physconia grisea*), флікт сріблястий (*Phlyctis argena*) тощо. Рідше зустрічаються бацидія червона (*Bacidia rubella*), леканія кривенька (*Lecania cyrtella*), пахіфіал сердоликовий (*Pachyphiale carneola*), странгоспора шовковице-

Новочорноморський ліс. Польова дорога, що перетинає лісопарк

подібна (*Strangospora moriformis*) та фісконія перізидіозна (*Physconia perisidiosa*). Доволі цікавим виявився епіфітний покрив лишайників на молодих насадженнях ясенів (30–35 см в обхваті). Тут виявлено такі види як: аталія вогняна (*Athallia pyracea*), калогая лопатева (*Calogaya lobulata*), леканія Негеля (*Lecania naegelii*), леканора грабова (*Lecanora carpinea*), стінна золотянка (*Xanthoria parietina*), теленелла подібна (*Thelenella modesta*) та фісція висхідна (*Physcia adscendens*). Також відмічено зростання хенотеки волосистої (*Chaenotheca trichialis*) (Червоний список Херсонської області) на захищених від дощу ділянках кори дуба.

Мохи зростають дифузно-мозаїчно при основах та на стовбурах дубів до висоти 4 м і дещо вище. Їх відмічено 15 видів. На стовбурах відмічені білозубець білячий (*Leucodon sciuroides*), пілезія багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*), прямоволосник прекрасний (*Orthotrichum speciosum*), п. споріднений (*O. affine*), а при основі аридниця сосочкова (*Syntrichia papillosa*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), пілезія багатоквіткова, складкопродих волосконосний (*Ptychostomum capillare*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*). При основі на око-ренках – сонмох кипарисоподібний до 15–20 см висоти. Види складнопродих волосконосний (*Ptychostomum capillare*) та с. моравський (*P. moravicum*) з розривами спускаються на ґрунт, вище по стовбуру піднімається льоскея багатоплода, прямоволосник споріднений тощо. Часто з північного боку пілезія багатоплода утворює нерівні плями, в домішці з прямоволосником спорідненим та п. прекрасним. Мохи аридниця сосочкова (*Syntrichia papillosa*) та прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*) піднімаються по стовбурах смугами до 80 см завширшки, дифузно. Мох короткокошик білуватий (*Brachythecium albicans*) відмічений на ґрунті, його проективне покриття до 30%.

Історію Новочорномор'я намагалися знищити протягом майже всього ХХ століття, проте по краплинах вона відновлюється на листах білого паперу, так само як і майже відновлений лісопарк у тих самих контурах, яким його задумали родини Фальц-Фейнів та Овсяніко-Куліковських.

ОДЖИГОЛЬСЬКИЙ ЛІС

Історія створення цього невеличкого лісового масиву пов'язана із діяльністю німців-менонітів. В Херсонському обласному архіві залишилися згадки про цей забутий куточок Херсонщини, записані лісничим Званецьким: «В п'яти верстах на північ від села Пам'ятне при Вербовому Сараї знаходяться вербові насадження, у минулому володіння Реймера. Насадження це оточуючи саги, тягнеться смугою, вік 50–60 років, діаметр на висоті грудей 4–10 верш., по рахунку 1070 дерев. Насадження знаходяться під надзором об'їздчика іменія Привольє Ф.І. Паштана. 21 квітня 1920» (*Державний архів Херсонської області, м. Херсон, Ф. Р-377, оп. 1. спр. 5*). На картах початку ХХ століття ми не знаходимо назви Вербовий Сарай, однак біля лісу, на південному сході від озера Оджиголь, були розташовані Оджигольські

Сучасні межі Оджигольського лісу

хутори. Від цієї назви ми відштовхнулися, назвавши цей рукотворний лісопарк Оджигольським.

Його залишки розташовані на самому околиці Збур'ївської піщаної арени на відстані 2,5 км північно-західніше від с. Чулаківка Голопристанського району, майже навпроти Реймерського лісу, але північніше на 1,2 км. На картах початку ХХ століття цей лісовий масив відмічений. Цікаво, що він займав площу у два рази більшу, ніж лісопарк біля Пам'ятного. Це була лісова ділянка, яка надавала значні екосистемні послуги оджигольським хуторянам. Ліс залишився б поза нашою увагою, якби не Юрій Москаленко, який розповів нам про його існування.

Із західної частини Оджигольський ліс оминає польова дорога, яка веде до озера Оджиголь. Лісопарк перетинають кілька лісових доріг із заходу на схід. Своєю східною частиною він майже виходить на арену. Порівнюючи картосхему лісного Завадського сторічної давнини та сучасні межі парку, можна констатувати, що значна частина лісу була винищена за останнє століття.

У флорі Оджигольського лісу нараховується 68 видів судинних рослин. У його деревостані домінують в'яз гладкий (*Ulmus laevis*) та тополя біла (*Populus alba*), також відмічені груша звичайна (*Pyrus communis*), дуб звичайний (*Quercus robur*), клен ясенелистий (*Acer negundo*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), тополя бальзамічна (*Populus balsamifera*), ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). В умовах зімкнутих насаджень досить добре розвинутий підлісок. Його формують в основному підріст в'яза, тополі та ясена, також відмічені чагарники бузина чорна (*Sambucus nigra*), жостір проносний (*Rhamnus cathartica*) та ожина сиза (*Rubus caesius*). Найпривабливішими у цьому лісопарку є старовинні дерева тополі білої (*Populus alba*), що мають обхват більше 300 см (максимальний обхват 366 см). У жовтні 2017 року ми нараховували 14 таких особин (вік близько 110 років).

Деревний ярус у більшій частині парку дуже зімкнутий, тому насадження тінисті. В таких умовах формується небагатий на види та часто розріджений трав'янистий рослинний покрив, що представлений переважно лісовими та тінелюбними видами – бугилою восколистою (*Anthriscus cerefolius*), б. лісовою (*A. sylvestris*), м'яточником чорним (*Ballota nigra*), куколицею білою (*Melandrium album*), стоколосицею неплідною (*Anisantha sterilis*), фіалкою запашною (*Viola odorata*). На галявинах та узліссях збільшується кількість рослин в угрупованнях, з'являються степові та лучні види рослин. В остепнених фітоценозах відмічені деревій дрібноквітковий (*Achillea micrantha*), житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), підмаренник

Оджигольський ліс. Тополі (обхват стовбурів 310 см, 272 см та 328 см, 2018 рік)

сланкий (*Galium humifusum*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*), холодок лікарський (*Asparagus officinalis*). На лучних ділянках зростають осот звичайний (*Cirsium vulgare*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), полин звичайний (*Artemisia vulgaris*) тощо.

Узлісся парку у північно-західній частині виходить на Збур'ївську арену Нижньодніпровських пісків, що зумовлює збільшення кількості псамофітів, зокрема відмічені головатень звичайний (*Echinops ritro*), житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*), жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus*), козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenicus*), костриця бекера (*Festuca beckeri*), полин Маршалла (*Artemisia marschalliana*) тощо. Степове різнотрав'я представлене в основному ксерофітними багаторічними трав'янистими рослинами,

Одзигольський ліс.
Порубки старих тополь
(обхват більше 300 см)

зокрема відмічені віниччя сланке (*Kochia prostrata*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), люцерна серпувата (*Medicago falcata*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), молочай Сег'є (*Euphorbia seguierana*), остудник Бессера (*Herniaria besseri*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*).

Синантропна флора на території парку малорозвинена і представлена здебільшого на периферії, яка пошкоджується при обробці полів. Зокрема, тут відмічені амброзія полинолиста (*Ambrosia artemisiifolia*), берізка польова (*Convolvulus arvensis*), горошок волохатий (*Vicia villosa*), осот щетинистий (*Cirsium setosum*), паслін чорний (*Solanum nigrum*), щавель шпинатний (*Rumex patientia*) тощо. Завдяки тому, що парк межує з піщаними ґрунтами, на його території, крім регіонально рідкісних видів дуба звичайного (*Quercus robur*) та ясена звичайного (*Fraxinus excelsior*), відмічені також житняк пухнастоквітко-

Оджигольський ліс.
Лишайник стінна
золотянка на корі дерев

вий (*Agropyron dasyanthum*), занесений до Європейського та Світового Червоних списків, та волошка короткоголова (*Centaurea breviceps*) – до Червоної книги України.

Флора Оджигольського лісу також характеризується багатим представництвом лікарських рослин, зокрема тут представлені гірчак звичайний (*Polygonum aviculare*), деревій паннонський (*Achillea pannonica*), коноплі звичайні (*Cannabis sativa*), звіробій звичайний, остудник Бессера, шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*), холодок лікарський.

Оджигольський ліс біля Чулаківки репрезентує незначне, проте специфічне різноманіття епіфітних лишайників. На цій території виявлено 20 видів лишайників. Основний аспект тут утворюють такі види: аліксорія мінлива (*Alyxoria varia*), стінна золотянка

Оджигольський ліс. Груша

(*Xanthoria parietina*), феофісція округла (*Phaeophyscia orbicularis*) та фісконія борошніста (*Physconia distorta*). Рідше зустрічаються соредіозні леканора порошкувата (*Lecanora expallens*) та сцитіорія обпалена (*Scythioria phlogina*). Описи виявлених епіфітних угруповань дозволили розширити інформацію про поширення нової асоціації *Alyxorio varii-Xanthorietum parietinae* (Ходосовцев та ін., 2017). Також цікавою виявилась знахідка на корі тополі бальзамічної (обхватом 290 см) каліціоїдного лишайника хенотеки волосистої (*Chaenotheca trichialis*), що є діагностичним видом нової лишайникової асоціації *Chaenotheco trichiali-Amandinietum punctatae* (Ходосовцев та ін., 2017) та занесений до Червоного списку Херсонської області.

Мохоподібні представлені 9 видами, які оселяються переважно на корі стовбурів тополі білої (*Populus alba*). На корі стовбурів дерев на незначній висоті від землі зустрічаються звичайні види епіфітних мохів – зіркокошик оксамитовий (*Brachytheciastrum velutinum*), прямоволосник карликовий (*Orthotrichum pumilum*), тупокришник повзучий (*Amblystegium serpens*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), на ґрунті відмічено печіночник дрібнотка розчепірена (*Cephaloziella divaricata*), на основах стовбурів зрідка трапляються дернинки пілезії багатоквіткової (*Pyloisia polyantha*) та прямоволосника прозорого (*Orthotrichum diaphanum*). Серед степового псамофітного різнотрав'я на узліссях зростають окремі дернинки аридного моху аридниці сільської (*Syntrichia ruralis*) та космополітного виду всюдника пурпурового (*Ceratodon purpureus*).

Оджигольський ліс втрачає свою рекреаційну цінність через браконьєрські вирубки. За більш ніж століття його існування він вже втратив 2/3 насаджень. Не зупинивши його знищення у цьому столітті, ми назавжди втратимо його для прийдешніх поколінь, як назавжди втратили історію Оджигольських хуторів.

ОЛЕШКІВСЬКИЙ СОСНОВИЙ БІР

Перші лісові посадки були зроблені південніше Олешок ще у 70–80 роках XIX століття і призначалися для захисту міста від пісків. Висаджували сосну кримську (*Pinus pallasiana*) та с. звичайну (*P. sylvestris*), як невибагливі деревні породи, що можуть миритися з посухою і безплідними пісками. Підростаючі сосни затримували наступаючі піски, сприяли формуванню горбистого рельєфу. Пізніше на більш родючих ґрунтах, що безпосередньо прилягали до села, висаджували і листяні породи, головним чином це робінія звичайна

Сучасні межі Олешківського соснового бору

(*Robinia pseudoacacia*), також гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos*), дуб звичайний (*Quercus robur*), з чагарників – барбарис, маклюра та інші породи. Посадка охоронного лісу біля Олешок була закінчена у 1894 р. Сьогодні лісопарк Олешківський бір займає площу 290 га та відноситься до природно-заповідного фонду як заповідне урочище «Цюрупинський Бір» і потребує перейменування.

З тих часів збереглися і становлять найбільшу ґрунтозахисну та рекреаційну цінність старовинні дерева сосни кримської та звичайної. Вони тепер виростають одиничними деревами, групами або утворюють рідколісся на площі 97 га. Деякі дерева досягають у висоту до 30 м і мають обхват близько 300 см. Біля Олешківського лісництва дотепер зростають кілька екземплярів сосен, висаджених у середині 70-х років XIX століття. Вік однієї з них за керном складає 148 років. Друге

Олешківський сосновий бір. Сосни

місце за площею займає робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*) – 42 га. Завдяки винятково швидкому зростанню, здатності до порослового і коренепаросткового поновлення вона, раз посаджена, надалі протягом тривалого часу виконує свою ґрунтозахисну роль. Нинішнє насадження білої акації – третє покоління, що піднялося після рубок материнського деревостану. Окремі дерева білої акації у віці близько 70 років мають висоту 30 м і обхват близько 180 см. Навесні, коли дерева акації покриваються білим цвітінням квітів, ліс наповнюється їх ароматом, гудінням бджіл, співом птахів.

Флора Олешківського бору нараховує близько 140 видів судинних рослин. З них дерев та чагарників – 19 видів. Крім видів сосен та робінії звичайної, невеликими групами ростуть клен ясенелистий (*Acer negundo*), гледичія колюча (*Gleditsia triacanthos*), дуб звичайний (*Quercus robur*) та інші види дерев. Ці різнопородні ділянки мальовничі не тільки навесні і влітку. Завдяки присутності вічнозелених сосен вони зберігають свою привабливість і свіжість в будь-яку пору року.

Природні комплекси досліджуваного об'єкта залишилися в основному на безлісих ділянках. Тут домінує піщано-степова рослинність та рослинність заростаючих пісків. Серед псамофітно-степової рослинності переважають ксерофільні дернинні злаки – кипець пісковий (*Koeleria sabuletorum*), костриця Бекера (*Festuca beckeri*), ковила дніпровська (*Stipa borysthenica*), рідше кореневищний куничник наземний (*Calamagrostis epigeios*), а також осока колхідська (*Carex colchica*). Серед різнотрав'я також зустрічаються переважно псамофіти – гвоздика плоскозуба (*Dianthus platyodon*), жовтозілля дніпровське (*Senecio borysthenicus*), козельці дніпровські (*Tragopogon borysthenicus*), коростянка українська (*Scabiosa ucranica*), молочай Сег'є (*Euphorbia sequieriana*), цмин щитковий (*Helichrysum corymbiforme*) та ін. Значна роль у піщано-степовій рослинності належить напівчагарничкам – полину Маршалла (*Artemisia marschalliana*) та чебрецю дніпровському (*Thymus borysthenicus*). На міждернинних просторах розвиваються

численні однорічники, особливо під час весняного періоду (ефемери), серед яких вероніка польова (*Veronica arvensis*) та костянець парасольковий (*Holosteum umbellatum*). У сухих зниженнях та на схилах північної експозиції (особливо в їх нижній частині) по всій території формуються більш вологолюбиві варіанти псамофітних степів. З різнотрав'я до домінантів долучаються верба розмаринолиста (*Salix rosmarinifolia*) та деревій чорноморський (*Achillea euxina*).

Олешківський бір є класичним лісопарком, який був вписаний у природні лісові екосистеми, що залишилися сьогодні серед штучних насаджень. На негативних елементах рельєфу природний рослинний покрив представлений залишками березових лісів в комплексі з болотною та лучною рослинністю. Лучна рослинність (угруповання класу *Molinio-Arrhenateratea*) поширена по зниженнях (улоговинах) разом з нечисленними лісовими гайками та сагами. Рослинний покрив лук сильно варіює в залежності від ступеня зволоження. В лучних угрупованнях домінують костриця борозниста (*Festuca rupicola*), мітлиця велетенська (*Agrostis gigantea*), комишівник звичайний (*Scirpoides holoschoenus*), свинорий пальчастий (*Cynodon dactylon*). У складі різнотрав'я – дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), морква дика (*Daucus carota*), пижмо звичайне (*Tanacetum vulgare*).

У природних ценозах Олешківського бору відмічено ряд видів, що охороняються: житняк пухнастоквітковий (*Agropyron dasyanthum*) – Європейський червоний список, береза дніпровська (*Betula borysthenica*), бурачок савранський (*Alyssum savranicum*), волошка короткоголова (*Centaurea breviceps*), ковила дніпровська (*Stipa borysthenica*) – Червона книга України, вільха клейка, дуб звичайний – Червоний список Херсонської області (Мойсієнко, Захарова, 2016).

Лишайниковий покрив Олешківського бору досліджувався наприкінці минулого століття (Ходосовцев, 1999). Він відрізняється від усіх інших парків та лісопарків наявністю ацидофільних видів лишайників. Тут відмічено 58 видів лишайників. Вони оселяються при основі

стовбурів та на молодих гілочках сосен. На стовбурах розвиваються угруповання лишайників з домінуванням гіпоценоміце лускатого (*Hypocenomyce scalaris*), гіпогімнії здутої (*Hypogymnia physodes*), г. трубчастої (*H. tubulosa*) та трапеліопса звивистого (*Trapeliopsis flexuosa*). Рідше трапляються леканора мінлива (*Lecanora varia*), л. порошокувата (*Lecanora expallens*), лепрарія сіра (*Lepraria incana*), мікареа почорніла (*Micarea denigrata*) та тукерманопсис хлорофіловий (*Tuckermopsis chlorophylla*). На тонких гілочках сосни зростають артонія крапкоподібна (*Arthonia punctiformis*), буеллія сіро-зелена (*Buellia griseovirens*), евернія сливова (*Evernia prunastri*), меланеліксія золотистоносна (*Melanelixia subaurifera*), псевдевернія зерниста (*Pseudevernia furfuracea*), сколіціоспор хлорококовий (*Scoliciosporum chlorococcum*), уснея жорстковолосиста (*Usnea hirta*). Деревина сосни

Олешківський сосновий бір. Зима

також є гарним субстратом для лишайників, її колонізують леканора вербова (*Lecanora saligna*), плацінтієлла негарна (*Placynthiella icmalea*) та трапеліопс звивистий (*Trapeliopsis flexuosa*). На корі вільх з високим проективним покриттям зустрічається леканора грабова (*Lecanora carpinea*) та пармелія рискова (*Parmelia sulcata*). Олешківський бір – це чи не єдиний лісопарк на Херсонщині, де можна зустріти епігейні (наземні) види лишайників. На піщаному ґрунті зустрічаються кладонія бахромчата (*Cladonia fimbriata*), к. листувата (*C. foliacea*), кладонія оленерога (*C. rangiformis*), к. шилоподібна (*C. subulata*), плацінтієлла болотяна (*Placynthiella uliginosa*), ксантопармелія покорна (*Xanthoparmelia pokornyi*) та цетрарія шипувата (*Cetraria aculeata*), утворюючи різні угруповання дефлюючих та заростаючих кучугур (Ходосовцев та ін., 2011).

Олешківський сосновий бір. Фіалка запашна

Мохоподібних відмічено всього 15 видів. У наземному моховому покриві переважають типові для піщаних арен та соснових насаджень мохи – аридниця піщана (*Syntrichia ruraliformis*) та а. сільська (*S. ruralis*), місцями домінує космополітний вид всюдник пурпуровий (*Ceratodon purpureus*), утворюючи великі дернини. Звертає на себе увагу мох всюдник пурпуровий, який є полісубстратним видом мохоподібних, це вид-убіквіст, тобто такий, що зростає на різноманітних природних і антропогенних субстратах у різноманітних типах біотопів. У Олешківських лісах він характерний та домінуючий вид наземного мохового покриву піщаних та супіщаних ґрунтів, які характерні для нинішніх сухих соснових лісів, висаджених на піщаних масивах Нижньодніпровських пісків у кінці XIX ст. Також він зростає у сусідніх псамофітних степах. Цікавим є його пристосування до існування у різних за ступенем сонячного освітлення ценозах. На відкритих місцях він має забарвлення від середньо- до темно-коричневого, у лісі, навіть у відносно світлому, забарвлення темно-зелене. У проміжках між насадженнями сосни, у розріджених місцях, на галявинах та окраїнах лісу зростають епігейні види мохів – короткокошик білуватий (*Brachythecium albicans*) та к. польовий (*B. campestre*), а у дещо знижених місцях дуже рідко трапляються дернини к. шорсткого (*B. salebrosum*).

Поєднання заліснених різними породами ділянок з безлісними галявинами, різноманітні форми рельєфу утворюють своєрідний і неповторний ландшафт, який приваблює численних відвідувачів. В окремі періоди, особливо навесні та восени, рекреаційне навантаження в Олешківському бору різко зростає, досягаючи 400 осіб на один гектар. Хоча ці навантаження і короткочасні, вони не проходять безслідно для цієї території – лісових посадок, трав'яного покриву, ґрунту, природного поновлення лісових порід. Лише дбайливе ставлення до рукотворного Олешківського бору, який спочатку став на захист Олешків, а пізніше дав цінну екологічну послугу усім мешканцям Херсонщини, дозволить зберегти цей мальовничий куточок України.

РЕЙМЕРСЬКИЙ ЛІС

Прямокутник штучного лісового масиву біля Пам'ятного вже був відмічений на військово-топографічних картах (*Шуберт, 1846–1863*). Ймовірно цей штучний масив був створений у 20–40-х роках позаминулого століття колоністами німцями-менонітами для забезпечення потреб колонії у деревині. Масив був закладений неподалік від їх південно-західних хуторів, які були придбані на початку XIX століття Пітером Реймером. Ми дали йому назву «Реймерський ліс».

Сьогодні Реймерський ліс можна побачити у куті дороги Чулаківка – Пам'ятне – Садово – Іванівка. Він розташований за 2 км на схід від села Пам'ятне (Голопристанський район), займає 27 га і оточений з усіх боків сільськогосподарськими угіддями. У північній частині старовинних дерев віком більше 100 років не залишилося.

Найбільший обхват дуба, який ми заміряли, був 224 см, що відповідав післяреволюційним посадкам. Однак у південній частині парку ми знайшли кілька старовинних дубів обхватом 278 (висота 20,5 м) та 282 см. Видобуті керни дозволили встановити вік дерев у 103 та 105 років відповідно. Поруч в оточенні молодих робіній зростало ще п'ять дубів обхватом більше 200 см (216, 223, 240, 259, 260 см). Скоріш за все це молоді дуби, які не були вирізані під час революційних подій 1917 року. В цілому, дерева Реймерського лісу вирізулися не один раз і відновлювалися підсадженням нових дерев або через паросткове відростання.

Флора парку представлена 127 видами судинних рослин. У деревостані парку відмічені: в'яз гладкий (*Ulmus laevis*), в. низький (*Ulmus pumilla*), груша звичайна (*Pyrus communis*), маслинка вузьколистста (*Elaeagnus angustifolia*), робінія звичайна (*Robinia pseudoacacia*), тополя біла (*Populus alba*) та ясен звичайний (*Fraxinus excelsior*). В умовах зімкнутих насаджень досить добре розвинутий підлісок. Його формують в основному підріст в'яза та ясена, також відмічені чагарники – бузина чорна (*Sambucus nigra*), дереза звичайна (*Lycium barbarum*) та терен степовий (*Prunus stepposa*). Деревостан парку на переважній частині дуже зімкнутий, тому насадження тінисті. В таких умовах формується небагатий на види та часто розріджений трав'янистий рослинний покрив, представлений стоколосницею неплідною (*Anisantha sterilis*), бугилою восколистою (*Anthriscus cerefolius*), б. лісковою (*A. sylvestris*), глухою кропивою пурпуровою (*Lamium purpureum*), гравілатом міським (*Geum urbanum*), кінським часником черешковим (*Alliaria petiolata*), куколицею білою (*Melandrium album*), м'яточником чорним (*Ballota nigra*), осокою колосистою (*Carex spicata*), фіалкою запашною (*Viola odorata*). Значно багатший рослинний покрив на узліссях, тут відмічені гикавка сіра (*Berteroa incana*), грястиця збірна (*Dactylis glomerata*), дзвоники ріпчатоподібні (*Campanula rapunculoides*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), собача

Реймерський ліс. Південно-східна частина

**Реймерський ліс. Південно-західна частина
з шапками вікових дерев**

рожа тюрінгінська (*Lavatera thuringiaca*), осот звичайний (*Cirsium vulgare*), пирій повзучий (*Elytrigia repens*), полин звичайний (*Artemisia vulgaris*), фалакролома однорічна (*Phalacrolooma annuum*), тонконіг вузьколистий (*Poa angustifolia*) тощо. Галявини та південні узлісся в парку представлені слабко, з степових видів тут відмічені лише льоннок Біберштейна (*Linaria biebersteinii*), перстач сріблястий (*Potentilla argentea*), підмаренник сланкий (*Galium humifusum*). Однак степова флора парку є дуже багатою за рахунок розташованого в парку великого кургану, який сягає 7 м заввишки та 80 м у діаметрі. Детально флора цього кургану (номер кургану в публікації D16) описана нами раніше (Moysiienko, Sudnik-Wojcikowska, 2006). Загалом на кургані відмічено 102 види судинних рослин. Домінують на кургані, як і в цілому у справжніх степах, дернинні злаки – житняк гребінчастий (*Agropyron pectinatum*), ковила волосиста (*Stipa capillata*) та костриця валіська (*Festuca valesiaca*). Степове різнотрав'я представлене в основному ксерофітними багаторічними трав'янистими рослинами, зокрема нами відмічені віниччя сланке (*Kochia prostrata*), дивина фіолетова (*Verbascum phoeniceum*), залізняк колючий (*Phlomis pungens*), люцерна серпувата (*Medicago falcata*), миколайчики польові (*Eryngium campestre*), молочай Сер'є (*Euphorbia seguierana*), остудник Бессера (*Herniaria besseri*), полин австрійський (*Artemisia austriaca*). Іншими обов'язковими компонентами південних степів є ранньоквітучі рослини, які закінчують свій сезонний розвиток навесні в умовах кращого зволоження та нижчих температур до настання літнього анабіозу степу. У рослинному покриві кургану представлені такі однорічники ефемери: бурачок пустельний (*Alyssum desertorum*), б. шорсткий (*A. hirsutum*), вероніка весняна (*Veronica verna*), різушка Таля (*Arabidopsis thaliana*), мласкавець кілястий (*Valerianella carinata*), фіалка Китайбелева (*Viola kitaibelliana*) та багаторічники ефемероїди: кульбаба червонопліва (*Taraxacum erythrospermum*), пшінка степова (*Ficaria verna*), тонконіг бульбистий (*Poa bulbosa*) тощо.

Синантропні угруповання на території парку порівняно з іншими представлені слабо, що пов'язано з віддаленістю його від населених пунктів. В основному бур'янові угруповання приурочені до узлісь по краю парку, які пошкоджуються під час обробки полів. Зокрема тут відмічені блекота чорна (*Hyoscyamus niger*), болиголов плямистий (*Conium maculatum*), берізка польова (*Convolvulus arvensis*), волошка синя (*Centaurea cyanus*), горошок волохатий (*Vicia villosa*), осот щетинистий (*Cirsium setosum*), паслін чорний (*Solanum nigrum*), чорнощир звичайний (*Iva xanthiifolia*), щавель шпинатний (*Rumex patientia*) тощо.

У складі флори парку відмічені три созофіти: дуб звичайний та ясен звичайний занесені до Червоного списку Херсонської області, а ковила волосиста – до Червоної книги України. Також флора парку характеризується багатим представництвом лікарських рослин, зокрема тут представлені деревій паннонський (*Achillea rannonica*), звіробій звичайний (*Hypericum perforatum*), коноплі звичайні (*Cannabis sativa*), остудник Бессера (*Herniaria besseri*), холодок лікарський (*Asparagus officinalis*), шандра чужоземна (*Marrubium peregrinum*), спориш звичайний (*Polygonum aviculare*) та шавлія дібровна (*Salvia nemorosa*).

На території дендропарку було знайдено 25 видів лишайників. Угруповання лишайників представлене головним чином асоціацією *Melanelixio subargentiferi-Ramalinetum farinaceae* (Ходосовцев та ін., 2017). На корі дерев переважають канделярієлла жовтоочкова (*Candelariella xanthostigma*), меланеліксія сріблястоносна (*Melanelixia subargentifera*), пармелія рискувата (*Parmelia sulcata*), фісконія сіра (*Physconia grisea*), фісція висхідна (*Phycia adscendens*), зустрічаються також аліксорія мінлива (*Alyxoria varia*), леканора бурувата (*Lecanora argentata*), л. грабова (*L. carpinea*), рамаліна мучниста (*Ramalina farinacea*), флікт сріблястий (*Phlyctis argena*). Біля основи старих дубів знайдено угруповання *Chaenotheco trichiali-Amandinietum punctatae*

Реймерський ліс. Лісова дорога

Реймерський ліс. Мохоподібні при основі старих дубів

Реймерський ліс. Куртина вікових дубів

Реймерський ліс. Біля вікового дуба

(Ходосовцев та ін., 2017). Серед нечисельних каліціоїдних лишайників тут знайдено рідкісний у степовій зоні України хенотека зерниста (*Chaenotheca furfuracea*).

Моховий покрив утворюють 21 вид мохоподібних. На дубах, особливо на старих, мохи піднімаються по стовбуру на висоту до 4 метрів. При основах стовбурів зростають нібитупокришник тонкий (*Pseudoamblystegium subtile*), прямоволосник Ляйеля (*Orthotrichum lyellii*), пучкогілочник повзучий (*Platygyrium repens*), складкопродих моравський (*Ptychostomum moravicum*), сонмох кипарисоподібний (*Hypnum cupressiforme*), шкребниця сплющена (*Radula complanata*), відмічені також зіркокошик оксамитовий (*Brachytheciastrum velutinum*), льоскея багатоплода (*Leskea polycarpa*), прямоволосник споріднений (*Orthotrichum affine*), п. прекрасний (*O. speciosum*), складкопродих волосконосний (*Ptychostomum capillare*), фруланія розширена (*Frullania dilatata*). У глибині парку на старих деревах мохи широкою смугою піднімаються вгору по стовбуру, це аридниця сосочкова (*Syntrichia papillosa*), білозубець білявий (*Leucodon sciuroides*), нігольмієля туполиста (*Nyholmia obtusifolia*), пілезія багатоквіткова (*Pylaisia polyantha*), в домішці прямоволосник прекрасний (*Orthotrichum speciosum*). На корі тополі білої (*Populus alba*) в тріщинах на стовбурі та при основі відмічені льоскея багатоплода, нігольмієля туполиста (*Nyholmia obtusifolia*), прямоволосник прозорий (*Orthotrichum diaphanum*), п. споріднений, сонмох кипарисоподібний. На гнилій деревині листяних дерев поселяються складкопродих волосконосний, короткокошик Мільде (*Brachythecium mildeanum*), сонмох кипарисоподібний та зіркокошик оксамитовий.

Реймерський ліс біля Пам'ятного є живим свідком господарювання колоністів на півдні України, які залишили нам у спадок рукотворні листяні ліси, які і сьогодні виконують свої екосистемні послуги.

SUMMARY

How was the steppe settled? There are many answers to this question, one of which is connected to the desire of people to create a comfortable living environment in the endless Kherson steppe. Together with economic development and the expansion of the network of settlements and estates, the inhabitants of the southern steppes sought to plant trees and parks near their estates. Usually, they planted single specimens in a clearing not far from the manor house. In the Schubert's maps from the middle of the 19th century one can see different rectangular forms corresponding to gardens and parks in what is today Kherson region. For the most part, these were short-lived fruit orchards, which have not been preserved. In several of these places, successors sought to recreate green zones in accordance with land-use traditions. Only in a small number of these parks are there any trees left – living witnesses to events from 200 years ago. The question is what do we know about these remaining parks?

Having discussed past and present land-use in the south of Ukraine in the Department of Botany at Kherson State University, we raised the question of these old parks, which were created by German, French,

Ukrainian, and Russian settlers to the endless southern Ukrainian steppes. To date, we only know about the history of the arboretum at the F.E. Falz-Fein Biosphere Reserve in Askania-Nova, which was transformed from a half-forgotten place in the Soviet period to an exemplar of Ukrainian park development. Its history has been restored since the Soviet period and the legacy of Friedrich Eduardovych Falz-Fein, who developed the park before the October revolution, has even become a UNESCO world heritage site. We also still have a written history of the Shevchenko's Park (at different times called the Denysivskiy, Oleksandrivskiy, Miskiy or Leninskiy Park) in the city of Kherson, known to many generations. With regards to other parks, we only knew the names of villages and protected territories where we might be able to find them.

Almost the entire team of researchers from the department took part in the investigation of the current status of these forgotten parks, and at the start of the summer of 2017, we set out on our way. Unfortunately, several parks, like in Preobrazhenka (Chervonyi Chaban in the Soviet period), in Krasne (in the maps of the 19th century - Vtorochornomia) have forever disappeared from the face of the earth. However, we were pleasantly surprised to discover park landscapes with old trees in other places of Kherson region, which have survived since (at least) the 19th century. All of the material we gathered has become the basis of this small book. We hope that it will give the reader the possibility to renew their understanding of the history of this region and rediscover recreational resources in our sunny Kherson region. We devote a lot of attention to the old trees of Kherson, a topic which is unfortunately understudied in the south of Ukraine. Biologists can find in this volume valuable information on the extent of 459 species of vascular plants, 130 species of lichens and lichenicolous fungi, 39 species of bryophytes and 21 old parks and forest plantations in Kherson region.

The first park in contemporary Kherson region is from 1783 in the Kazennyi Sad on the south-west outskirts of Kherson. Two years later,

trees in Denysivskiy Park would officially be planted, which is today situated in the historical part of the city. The development of these parks was connected with name of the English gardener Mofet, who worked on contract with the local government. Several of the oldest oaks (*Quercus robur*), which are natural monuments of the city of Kherson, most likely were planted in the last years of the 18th century. In the first half of the 19th century, such parks became unfashionable, and the existing parks were abandoned and the trees in most cases cut-down. Outside the city, short-lived fruit orchards were established.

However, the fashion of planting individual, non-fruit bearing trees, especially solitary oaks, continued. In this way, it was often the case that trees were planted near the manor estates during the settlement of Dniprovskiy and Khersonskiy districts (povit). Several living witnesses to the founding of villages in the 1820s - 1840s within the boundary of contemporary Kherson region are “watching” us today. One of the thickest oaks in Kherson region (541 cm in circumference, 185 years old) is located near the village of Novodmytrivka (Velyka Olexandrivka District). Two gigantic oaks - “Ivanivskiy” (419 cm in circumference) and “Mariikin” (415 cm in circumference), which grow in the village of Ivanivka in Hola Prystan district, founded in 1820, are 166 years old and still today watch over the local inhabitants. The “Nedogirskiy Oak” (454 cm in circumference, 164 years old) was planted near the manor estate in Velyka Oleksandrivka (it is today the territory of the Nedogirskiy Forest) is a local attraction. The “Oak of Alexander Falz-Fein” (circumference 334 cm, 148 years old) was planted on the Gavrylivskiy estate before the palace was built and before a park was created. The ash tree in the southern part of the Rozdolne (414 cm in circumference, 154 years) was most likely planted near the stud farm several decades before the creation of the park.

At the start of the 19th century, the first attempts at park creation within the boundaries of contemporary Kherson region commenced. In the 1820s and 1830s in the meandering middle reaches of the Ingulets

River the planting of forests (forest parks) with oaks and ash trees began. The residents of Velyka & Mala Oleksandrivka, Arkhangelske, Zagradivka and other places who had earlier migrated to Kherson province from Poltava and Chernihiv worked on the creation of these forests in so-called “forest barracks.” As a result of their hard work, we have “inherited” Nedogirskyi, Arkhangelskyi and Novodmytrivskyi Forests, which are under state protection today and have the status of natural landmarks. It is necessary to point out that work on these forest parks continued for almost two centuries. At the end of the 19th century before the creation of forest shelter belts and forest parks, German Mennonites from Zagradivka created, from the 1880s to the 1930s, over 10,000 ha of forests. Unfortunately, no old trees remain in the Zagradivka forest district, however, nearby, in the Lisove forest district of Mykolaiv oblast (earlier part of the Volodymyrske forest district), which shares a border with Kherson region, there remain several “witnesses” of previous eras. In the artificial forest plantation, occupying roughly 2500 ha, the forest district representative showed us three big oaks, which were likely planted at the end of the 19th century. These oaks were planted on flat uplands where there is a significant deficit of moisture. The lower branches were already dry, but the oaks themselves were stocky giants compared to the trees surrounding them. A core taken from the tree showed its age – 120 years old, which completely coincides with the period of active planting of forests by the Mennonites in the south of Kherson region. During the Soviet period the forest districts continued to be in operation, though old forests were cut down and new ones planted. Thus, the forest parks “Ingulets” and “Letiuchi Pisky” (Flying Sands), which are considered natural landmarks, no longer have old trees.

From the 1830s to the 1860s, an upsurge in park and forest park creation occurred in Bekhterska volost of Dniprovskyi district (povit). After the defeat of the French in the war of 1812, some of the French settlers, who owned land in the boundaries of Bekhterska volost, sold their land.

Among the purchasers of this land (in the south of present day Kherson region) were the German Mennonites: Reimer and Kassen. Having acquired the territory along the Molochna River, Peter Reimer, bought several farmsteads in the southern corner of Bekhterska Volost. Mennonites were instructed to plant forests in the limitless southern steppes. During this period, there appeared the first steppe forests plantations not only in the valley of the Molochna river, but also in Dniprovskiyi district (povit). The oak park near Pamiatne and the park in the village of Pryvolie (today Sadove) already had their shape in the maps of Shubert from the middle of the 19th century. The descendants of Reimer later continued the development of parks (not only these two). Thanks to their hard work, poplar plantations appeared, which surround the Zburivska arena from the south in the territory of Verbovyi Saray (Odzhyhol settlement or farmsteads). It is important to note that these two names disappeared from the maps almost a century ago, however the trees still “remember” the hands which planted them. Unfortunately, a part of the Mennonite parks and forest parks near the farmstead Novo-Zavitne, Davidfeld and others), were destroyed during the civil war.

Not so many important last names previously connected to park lands have survived to the present period. Among the few names, Aleksei Nestruev, who was one of the original park developers in the village of Stara Zburivka in 1837 deserves our respect. His family continued to support the park almost until 1917. In their family estate, Odzhyhol, situated south of the lake of the same name, a park was developed, the remains of which can still be seen today.

From the 1870s to the 1890s the Falz-Fein family emerged as a prominent developer of parks. Besides the arboretum in Askania-Nova, they developed parks in almost all of their estates: in Dornburg (Chkalove), in Dofino (Rozdolne), Gavrylivka, Preobrazhenka, Novochnornomia, and Ivanivka (Maksyma Gorkogo). Fortunately, most of these have survived to the present day. The main species that served as the basis of these parks

were *Quercus robur* and *Fraxinus excelsior*. The distinguishing character of Falz-Fein parks was their artificial water bodies. Despite the barbaric destruction of everything connected with this family, artifacts of their watery creations can still be seen in satellite images. Thus, two water bodies in the form of the letter F are all that remain of the large estate of Alexander Falz-Fein in Novochnomoria. In these years, the foundation was laid for a large park in the village of Oleksiivka with the help of Mr. Karavodin. At the end of the century, the Ovsianiko-Kulikovskiy park in Bekhtery and Novochnomoria park were joined together by a four-kilometer forest "tunnel." Thanks to the patronage of Falz-Fein and the establishment of an agricultural college, the state Kazennyi gardens in Kherson received a second life. Particularly in this period successful experiments on halting the Oleshky sands were implemented. The 150 year old pine of the Oleshkivskiy Pine Forest on the south west of Oleshky, reminds us to this day of this historic activity.

In the 20th century, Kherson province began to plough the steppe. On the steppe plains, almost in the center of the Askania-Melitopol internal drainage territory, the arboretum at Askania-Nova stands out as an artistic exemplar of garden-parks. In still another upland territory which was conquered from the steppe, between the Ingulets and Dnipro rivers, a forest park was created near the Ivanivka estate. In the sagebrush steppe there was already an English park at Preobrazhenka, plus parks in Khorly, Rozdolne, Novooleksiivka, Klarivka, Novochnomoria, Dornbug and others. The Mennonite forest parks in Bekhterska volost gave their first harvest of trees. On the right bank of the Dnipro the Havrylivka park occupied almost 300 ha, while upriver the residents of Novovorontsova descended down to the shady alleys near the Dnipro. From Zagradivka to Mala Oleksandrivka on the left bank of the Ingulets, the artificial forests parks stood out. The sands near Oleshky were conquered and the pine forests started to freely spread along the northern borders of the arena.

During the tumultuous post-revolutionary events from 1917 to 1923 the manorial parks were ruthlessly destroyed. In the archival documents about the Zburivka forest district, we found information about the destruction of parks at the beginning of the 1920s. In 1922, workers of the state farm “Bilshovyk” completely destroyed a park in the village of Klarivka (Kruhlooserka) with an area of 25.75 desiatins, where elms, oaks and other species that were 50 to 60 years old had grown. The park in the village of Novo-Oleksiivka, with an area of 21.35 desiatins was cut down in the period 1921–1923, where, by the end of 1923 there remained only 120 elm stumps. The park in the Kassen estate of Novo-Zavitna with an area of 11.79 desiatins was completely destroyed, and only on the edges of the park does one see individual scrubs of elm, oak, honey locust, 2 to 3 years old. All the buildings in the park were ruined. The English park and white palace of Sofia Bogdanivna Falz-Fein, the monastery gardens in Korsuka and Chervonyi Maiak (Biziukiv Monastery) and others are forever lost. Alexander Falz-Fein’s park in Gavrylivka is almost completely destroyed.

During the Soviet period, the parks, which survived the war continued to be used as places of recreation and wellness. Pioneer camps were established in or near them. Three camps were located in Rozdolne, one in Nedogirskyi Forest, one in Arkhangelskyi Forest (which during the period of Ukrainian independence was completely destroyed). Close to other parks, recreation centers were built. At the beginning of the 1960s, some of the old parks were given protected status in Ukraine. The “Bekhterskyi Oak Grove” near Bekhtery, the artistic garden-park “Park KSP Paris Commune” in Rozdolne, Park “KSP Pivdennyi” in the village of Sadove, “Park of the Kherson region Lyceum” in the city of Kherson carry the status of natural monuments. In the regional history literature, these parks are rarely mentioned. The majority of parks lack any mention whatsoever, and only yellowed archival papers have preserved the history of some of these parks.

Within the borders of Kherson region, we counted at last 16 old parks and 8 forest parks. Three of the parks will not be examined in this book. One is the world famous arboretum in Askania-Nova, created in 1887 by Friedrich Falz-Fein. Tens of thousands of tourists visit the arboretum not only from Ukraine, but from all corners of the world. The specialists at the F.E. Falz-Fein Askania-Nova Biosphere reserve preserve a unique collection of woody plants in the arboretum, some of which are the same age as the park. Second is the beloved park of the residents of the city of Kherson, which is today called Shevchenko's Park and which due to its 200 year old oak tree, we consider especially old. Historically, this park has been called Denysivskiy, Oleksandrivskiy, Taras Shevchenkivskiy and the Leninskyy cultural and recreational Park. There is another park, situated in Nova-Kakhovka, the origins of which are connected to the Kakhovka landowners Ovsianiko-Kulikovskiy. This is the S.M. Faldzinskyy park in Nova Kakhovka, the development of which began in 1951, and which included three old grown trees. It is quite probable, that they were planted near the estate of the French-Swiss landowners of the village of Kliuchove, founded in 1891. In this place, the city of Nova Kakhovka was constructed. The S.M. Faldzinskyy Park in Nova Kakhovka is one of those places that every resident of Kherson region has been at least one time. However, the other 13 old parks, about which we know much less, are indeed forgotten and we try to re-establish their history and describe their current condition in this text. Eight forest parks were established during the 19th century. With time, their designation has changed, however, they remain the focus of our research.

Bekhtery. The first references to the village of Bekhtery date to 1799. Its first owner was Lieutenant General Petro Konovnitsyn, who called his estate Ekaterynivka in honor of his daughter. Dmytro Matviyovich Kulikovskii became its second owner in 1803, renaming the estate Pervoprymorske. In 1805, after the death of Dmytro Matviyovich, his son Mykola Dmytrovych inherited Bekhtery and in honor of his mother, he

added her name to his last name, becoming Ovsianiko-Kulikovskiy. It is most likely his activities that a park appears in the southern part of the village between 1810 and 1820. The park is clearly visible with an area of nearly five ha on the Schubert's maps. It consisted of three parts, between which – from the north to the south – there was a road. Unfortunately, not one tree from the start of the 19th century has been preserved. The development of the park in Bekhtery was continued by the descendants of the family of Ovsianiko-Kulikovskiy at the same time that they developed the park at Novochoornomia at the end of the 19th century. From the Bekhtery park is left two separate, but closely situated, oak stands, one of which faces the Liman Lake. The first oak stand is officially considered protected territory as a natural monument with the local name “Bekhtery Oak Grove.” It is located on the south-west part of the village and today occupies 1.73 ha. Today it consists of 73 separate common oak trees (*Quercus robur*), the thickest of which have a circumference of 260, 265, 271, 280, 290 cm. Cores taken from two trees (271 and 235 cm) show their identical age: 132–133 years. This, it is possible to assert that the development of the park occurred in the beginning of the 1890s. The flora of the park includes 73 species of vascular plants, of which eight are woody and shrubs. The epiphytical cover of the Bekhtery park consists of 22 species of lichens and 14 species of bryophytes.

Novovorontsovka. The history of the Novovorontsovka's park takes its start from 1821, when at the instruction of Count Vorontsova a park was developed here. A master gardener from England was invited to ensure proper planning of the park. Three fountains were constructed here, plus a water pipe was laid, under the instruction of an expert from Persia. The Novovorontsovka Park can be clearly traced in the Schubert's maps from the middle of the 19th century. After the construction of the Kakhovka water reserve, a large part of the park ended up under water. The brigades, which prepared the territory for flooding, cut down all the trees of the lower part of the park, keeping only some trees in the

upper part of the park. Despite the tragic history of the park, today the Novovorontsovskiy park (Novovorontsovka District) is one of the main recreational places in the municipal center. It is situated at the same place as the upper portion of the original park. The total area of this park is currently 10 ha. The oldest tree grows on the shore of the inlet – an elm tree (*Ulmus laevis*), which has a circumference of 300 cm and an age of nearly 100 years). Local artists have called it the “Karas” (gold fish) due to its shape. Unexpectedly an old oak (*Quercus robur*), which had survived the flooding (to create the reservoir) was found near the café. It had a circumference of 240 cm and was approximately 80 to 90 years old. The list of flora of the park included 62 species of vascular plants, 14 epiphytic lichens and 9 species of mosses.

Novooleksandrivka. The village of Novooleksandrivka (Novovorontsovka District) was founded in 1922 on the territory of the estate of Alexander Eduardovich Falz-Fein. The residents of the village think that the name of their village is connected with the name of Falz-Fein, since he was the founder of the estate on the territory of which is appeared the village. The name of the village changed several times – Kuzmopavlivka, Oleksandrivka, Gavrylivka, Falzfeinovo and Derzhavino. Created at the end of the 19th century, the park occupied 300 ha. On 100 ha three large water bodies were dug out, and a complex 400 meter dam was constructed. The construction of the estate in the neo-classical style with elements of neo-renaissance was completed at the beginning of the 20th century. It resembled a fairy tale castle with fountains, inscribed into the architecture of the park. During the revolution and civil war the palace and park were destroyed. Not even trying to find pre-revolutionary trees, we unexpectedly found an old oak tree to the left of the main entrance to the castle. It was 332 cm in circumference. The obtained cores revealed an age of 148 years. We gave it the name “Oak of Alexander Falz-Fein,” in honor of Alexander Eduardovich Falz-Fein. Closer to the shore, was growing another 100 year old oak (254 cm in circumference), which was planted a little before 1917.

A third century old oak was found by us near the road and new private buildings. At a height of 150 cm, it was divided into two trunks. Its age, according to the cores, completely coincided with the date of birth of Eduard Alexandrovich Falz-Fein, the baron from Lichtenstein and philanthropist was born on this estate on the 14th of September 1912. We named this oak: "Oak of Eduard Falz-Fein" in his honor (circumference 269 cm, age 105 years). On the territory of the former park was found 80 species of vascular plants. The list of flora of the park included 58 species of vascular plants, 12 epiphytic lichens and 3 mosses.

Odzhyhol. In the northern part of Lake Rybalchanske (HOLA Prystan District) to the south of the village Rybalche is located one of the forgotten parks, which was established on the estate of the Nestruev family. It occupied 25 ha near the north part of lake Rybalchanske and was in existence until the 1917 revolution. On maps that are 100 years old, this park is already not shown, though its contours are possible to still see today. The park of the estate was established in the beginning of the 1870s and occupied 13 ha. The basis of the park were more than 30 white poplar trees (*Populus alba*) with circumference from 250 to 300 cm. There are many young trees of seed origin. Several older oak trees remain in the park. The cores, taken from two (330 and 295 in circumference) allowed us to establish their age (108 and 113 years respectively). Most likely these trees were planted at the same time between 1910 and 1916. In general, there were found 63 vascular plant species in the park, of which 8 species were trees. There were also 12 species of lichens and lichenicolous fungi.

Oleksiivka. The village Oleksiivka (HOLA Prystan District, Kherson region) was founded in 1827 by the Aleksander Karavodin and named in honor of his son, Oleksiy, who was born in 1827. The park was designed by his grandson, Leonid Oleksiyovich Karavodin. Comparing historical sources and the age of the old tree, it is possible to establish that the park was created between 1840 and 1850. Its current area is almost 10 ha. In total there are found 21 species of woody plants. Among grasses, there are

65 species of vascular plants. In general the Oleksiivka park is characterized by its dense and shadowy trees, which is sufficiently favorable for the renewal of woody plants. The oldest oak tree (*Quercus robur*) can be found near the administrative building. Their circumference is from 250 to 280 cm (100–110 years). Several trees have a circumference of 300 cm, in particular the oak with two trunks from a height of one meter on the main alley, and the oak on Shkilna street (110–120 years old). The crown of the rest of the trees have a diameter of 18 to 20 meters. Most likely these are the remains of the first wave of park development here, which was at the end of the 19th century. The majority of trees in the park were replaced later – in the post-war era – because their age is 60 to 70 years. The flora consist of 86 plant species. On the bark of the trees can be found 29 species of lichens and 20 species of bryophytes.

Preobrazhenka. “The White Palace at the Black Sea” – that is how the main place of residence of Sofia Bogdanivna Falz-Fein, the estate of Preobrazhenka, was called. It was situated on the Perekopskyi Isthmus, roughly 40 km to the south of Askania-Nova. All that remains of the building of the estates is a pond surrounded by earthen walls. The plantations that were on a peninsula in the middle of the pond, were restored in the Soviet years. This restored park occupies nearly 4 ha. Here grow 60 species of vascular plants.

Rozdolne. The arboretum on the estate of Falz-Fein Dukh-Finei (Dofine, Dofinovka, and, in the Soviet period, Rozdolne) was established in the 1870s. The important figure Sofia Bogdanivna Falz-Fein, the most important and influential businessperson at that time in the south of Ukraine, played a central role in the development of the park. In particular during this time, the development of the estate of Dukh-Finei entered a new phase. During the Soviet period, the village was renamed to Rozdolne and it became the center of the Paris Commune collective farm. Three pioneer camps and schools that exist to the present day were established during the Soviet period on the territory of the park. Because of the artistry

of the orchard-park, this park – called today the “Collective Farm (KSP) Paris Commune Park” – carries the status as a local protected monument. The park occupies almost 100 ha together with the Pioneer camps and other buildings situated at the northern end of the park. Twenty-six ha of the park is under plant vegetation. The part of the park that carries the status as a natural monument encompasses 62 ha. The French planning of the park has been best preserved in the north-eastern part of the park. The main alley, which from both sides is bordered by a single row of ash trees, stretched from the north east to the south west. At a right angle two alleys intersect each other from the north-west to the south-east. The biggest ash tree from these alleys had a circumference of 318 cm. Cores taken from these indicated an age of 127 years. A living witness to the land management of the Falz-Feins several decades before the development of the park, was waiting for us in the northernmost part of the park. The extracted core indicated its age to be 155 years old (414 cm in circumference), and it is to this day the oldest and biggest planted ash tree in Kherson region. In the Northwest part of the park an alley of wonderful trees with 4 to 6 trunks has been preserved. This is the result of the destruction of trees during the civil war. The southern part of the park has an irregular landscape. Winding alleys take us to the shore of the coastal estuary, where all the way to the sea can be found an uncultivated fragment of sagebrush steppe. The vegetative cover of the steppe contains 92 species of vascular plants, of which 15 are trees and shrubs. The epiphytic cover of the park was quite rich – we found 52 epiphytic species of lichen, lichenicolous fungi and 16 species of bryophytes.

Sadove. The development of a park here in the 1880s is connected to the German Mennonite Henrich Reimer. However the khutor (farmstead) Privolie (later Reimerhoff, Reimano, Sadove) was acquired by Peter Reimer in 1812. We can assume that the first plantations for the park were carried out in the 1830s-1840s. During the previous century the park was maintained and new trees species were added. The borders of the

park did not change for almost two centuries. The park, including the pond in the eastern part and the remains of various buildings, occupies a territory of 30 ha; only 14 ha has received the designation (in 1964) as a monument of orchard-park design. The park has old ash trees of the species *Fraxinus pennsylvanica*. Interestingly it was the Mennonites who introduced this species in the 1830s for use when they (the trees) reached an age of 17–18 years. A core taken from an ash tree with a circumference of 235 cm indicated an age of 133 (the planting date was in the middle of the 1890s). It is quite probably that ash trees 270–290 cm in circumference were planted in the 1870s. Two quite old oaks also grow in the park. One is the “Oak of Love” with a circumference of 330 cm and the “Icon oak” (360 cm at a height of one meter). Incomplete cores taken from the trees indicated its unsatisfactory condition. The incomplete cores did permit us to estimate the age of the tree as 138 years old. Sixty-five grassy vascular plant species were found and 18 trees and shrubs. The lichen cover on the trees included 29 epiphytic species of lichens and lichenicolous fungi, 17 species of bryophytes.

Stara Zburivka. The history of the park in the village of Stara Zburivka (Hohla Prystan District) leaves its first mark in 1837, when a new church was built in the village, and a park was established around it. Park development in the village is connected to the aristocratic family Nestruev, which for more than 100 years were one of the leading aristocrats of Dniprovskiy district (povit). Several trees, mainly poplars, have been preserved since the time of the establishment of the park. The park is situated between Naberezhna st. from the northwest, and Fortechna from the southeast; from the west the park borders Pershotravneva st. The park, together with the buildings, occupies almost 14 ha. The oldest trees of the park include an elm (365 cm in circumference), and an ash (300 cm in circumference). Two poplars, 360 cm and 325 cm in circumference, are locally designated natural landmarks; a third, unfortunately, has been broken. The crown of the poplar “The Poplar of Oleksiy Nestruev the elder”,

which is 532 cm in circumference spreads out behind the food store. It is one of the trees that began its life at the time of the creation of the park. Three younger though still old poplars (circumference: 404, 378, and 310 cm) are situated by the doors of the school. The flora of the park contains over 88 species of vascular plants, of which 22 are trees and shrubs. There are only 11 species of lichens and 4 species of mosses.

Chkalove. Chkalove (Dornburg) was one of the estates of Falz-Fein. The village was renamed to Chkalove (Novotroitsk District) exactly 100 years after its founding in 1836. Park establishment did not bypass this estate, where at the end of the 1880s an arboretum was established. Today one part of the park has remained that is accessible, by the gas-station on the left side of the road towards Novotroitska. Deep in the village there is a good view of the water tower that Falz-Fein had constructed in the last part of the XIX century. The park occupies 9.5 ha and is situated along an artificial lake, which is constantly refilled with water. Trees occupy in total 3.7 ha. Only several trees, which are situated in the southern part of the park, were planted in the prerevolutionary period. Among them is an ash (250 cm in circumference) and a poplar (290 in circumference). Two artificial islands in the lake add to the attractiveness of this park. On the smaller island, two ash trees are growing. Oaks have been planted to the larger island. On the territory of the park have been found over 55 species of vascular plants, with eleven of these species being trees and shrubs. 33 epiphytic lichen species were found and 12 bryophyte species.

Chornomorske. The history of this small park is tightly connected with the husbandry of the German Mennonites in Kherson region in the 19th century. The park is situated in one of three khutors (farmsteads), which was acquired by the Klassein and Reimer families in Bekhtery Volost. The park was situated in the northern part of the village of Chornomorske, where today is built the Chornomorske middle school. The current territory of the park, including the young trees, only occupies a territory of four ha. There remain only several old trees, however the

species of the older trees are quite rare among planted older trees in arboretums. There other distinguishing characteristic if their slow growth. Among them is a Virginian juniper (*Juniperus virginiana*), which has a circumference of 164 cm and is possible the oldest juniper tree in Kherson region. It is possible that this tree is one of the first that to be introduced in Ukraine. It is 120–130 years old. Next to it grows an Eggberry tree (*Celtis occidentalis*) which is the same age and has a circumference of 185 cm. The flora of the park includes 49 species of vascular plants, of which 13 are tree and shrub species. On the bark of the trees were found 15 species of lichens and 27 species of bryophytes.

Kherson: Kazennyi Sad. The history of the Kazennyi Sad has been studied for many years and explored in many scholarly works. A contract for the development of the park was signed on the 1st of April 1783 with the English gardener Mofet. Forest plantations were established along the Virovchina River at the place where it meets the Kazenna Balka (Ravine), and by the end of the year, work had already begun on the development of the park. During this phase in the creation of the Kazennyi Sad, 10,000 trees were planted. One of the oldest oak trees in Kherson region, at 164 years old, grows in this park. It has protected status. It has been watched over by the children and colleagues of the Kherson region Lyceum, which is why we proposed to call this oak the “Lyceum Oak.” Sometimes around the end of the 18th century and the beginning of the 19th century, this park was abandoned. In 1812 the governor of Kherson, G.N. Rakhmanov, gave the order that the territory near the park should be developed. The park itself experienced a renaissance in 1874, when the territory of the Kazennyi Sad was transferred to the agricultural college. From this period, the park began to be restored and in place of the dead trees, new ones appeared. A botanical garden was also established. However, except for *Quercus robur*, no other planted species of trees have survived to the present day. In honor of the opening of the college in 1874, several oaks were planted. In the middle of 2017, there remained 57 individual oaks of

various ages in the Kazennyi Sad. The distribution of the ages of the oaks confirms the historical information about the renaissance of the Kazennyi Sad in the 1870s and 1880s (in connection with the development of the educational institution). There is information that part of the seeds used for the park were acquired from the plant nursery of F.E. Falz-Fein, which was created in 1899. This can be confirmed by the fact that more than two-thirds of the oaks (19 individual trees) from that period were 100–115 years old, which coincides with the period when the plant nursery was in operation. Thanks to the efforts of the students and teachers of the college, the landscape of the park took shape. The most difficult period for the Kazennyi Sad occurred during the 1917 revolution and civil war. Later, in the 1920s and 1930s, the park began to again be maintained and even new trees were planted. From these plantings, individual ash trees and almost 20 oaks have been preserved. In the middle of the 20th century, constructions of private individuals took over some of the territory of the Kazennyi Sad. A children and youth sports school was built next to the stadium. In the 1990s, private individuals began to take (without permission) land from the park. Today, some 6.2 ha is under woody vegetation, including young plantings, though 8 ha is supposed to be protected. In total in the park we found 56 species of vascular plants and 14 species of lichens.

Arkhangelskyi Forest. The history of the creation of the Arkhangelskyi Forest has its start in 1846. Arkhangelskyi Forest is situated to the west of the northern boundary of the village of Arkhangelske (Vysokopillia District), on the left bank of the Ingulets River. The protected landmark, which occupies a territory of 30 ha, is nearly totally covered by new artificial forest plantings, mostly deciduous species of trees. The more valuable part of the landmark contains older oak and ash plantings. In 1964 the park received the status of a protected local landmark under the name “Arkhangelskyi Lis (Forest)”. A narrow asphalt road runs to Arkhangelskyi Forest. During the Soviet period a children’s camp was situated in the park, however today only

ruins remain. The forest was two times bigger in the past and stretched further to the south. Today this territory is agricultural land. There are only a few old trees left in the Arkhangelskyi Forest. We counted dozens of 100 year old trees, which had a circumference of 290 cm. The thickest oak had a circumference of 304 cm, a height of 24 meters, and an age of 105 years. We found an ash tree (291 cm in circumference) of almost the same age as the oak. Among the flora of the park, we found 54 species of vascular plants, of which 20 were trees and shrubs.

Nedogirskyi Forest. The history of the creation of the Nedogirskyi Forest is tightly connected with the creation of the old forest plantations in middle, winding part of the Ingulets River. The first properly planned plantations of trees here were done in the 1820s. In 1964 the territory of the park was given protected status as a local natural monument, though in 1972 it was designated as a monument to the art of creating parks. From 1983, the Nedogirskyi Forest was given the status of the “Nedogirskyi Lis” protected landmark. It is situated on the western edge of the town of Velyka Oleksandrivka (Velyka Oleksandrivka District) in one of the many bends of the Ingulets river. The forest park occupies 216 ha, which we presume are the current boundaries of the protected landmark. Bordering the Nedogirskyi Forest from the east and north is a forest monoculture of *Pinus sylvestris*. A recreational camp for children, “Eaglet,” currently operates in the Nedogirskyi Forest. Remains of plantings from the middle of the 19th century have been preserved to the present day. We had to investigate one of the oldest oaks in the Nedogirskyi Oaks, which had a circumference of 456 cm (164 years old). Next to this giant, we found smaller oaks with a circumference of 338 and 359 cm. The age, as determined by the core samples, indicated that these trees had almost the same age – 142 and 144 years old. Other oaks, which we measured (294, 290, 291, 288, 281, 277, 262) were most likely to have been planted at the start of the 20th century. In the forest stand of Nedogirskyi Forest we found 103 species of vascular plants, among than 13 species of trees.

On the territory of Nedogirskiy Forest was found 65 species of lichens and lichenicolous fungi, 12 species of mosses.

Odzhyholskiy Forest. The history of the creation of this smaller forest plantation is connected to the activities of German Mennonites. This forgotten corner of Kherson region is mentioned in the Kherson region Archives. In maps from the beginning of the 20th century, we can find the name Verbovyi Sarai, however several khutors (farmsteads) were situated near the forest to the southwest from lake Odzhyhol. To come up with the name for this human-made forest-park, we proceeded from the names of the lake and khutors. The remains of the forest-park are located at the very edge of the Zburivka sand area at a distance of 2.5 km from the north-west from Chulakivka (Hohla Prystan district), almost facing the Reimerskiy Forest, but 1.2 km to the north. This forest plantation is mentioned on maps from the start of the 20th century. It is interesting that it occupied an area two times as large as the Reimerskiy Forest. These forest parcels contributed significant ecosystem services to the Odzhyhol khutors (farmsteads). One of the most attractive places in this forest-park is a grove with old *Populus alba*, with a circumference of around 300 cm (the maximum being 366 cm). In October 2017, we counted 14 such trees (with an age around 100–110 years old). On this territory there were also found 68 species of vascular plants, 20 species of lichens and 9 species of mosses

Ivanivskiy Forest. In the upland steppe, between the rivers valleys of the Ingulets and the Dnipro, in a desert baked depression amid endless agricultural land, there is a forest park, a veritable green oasis, with an area of 23 ha. At the end of the 1850s, the Ivanivka estate was founded, which belonged to the Falz-Fein family. At the end of the 19th century, the estate came to be owned by Karl Eduardovych Falz-Fein, the brother of Friedrich Eduardovych Falz-Fein. The Arboretum was developed much later; it's development probably coincided with the renaissance of park development in the 1890s. The estate existed until 1917, after which it

was renamed after Maksyma Gorkogo. The actual forest park is located within the boundaries of Novokuban village in Velyka Oleksandrivka district, though after the estate ceased to exist, the legal successor was considered to be the village of Maksyma Gorkogo, which is located in Beryslav district. Among the older plantings, ash and oak dominate, and because it belonged to the Falz-Fein family, it has ended up with the name “Little Askania-Nova”. We have however given it the name Ivanivskyi Forest. *Fraxinus excelsior* and *Quercus robur* dominate in the forest stands of the park. The thickest oaks that were found was on the north-east edge of the park (230 and 223 cm in circumference). In the surrounding territory, were found 140 species of vascular plants. On the territory of Ivanivka, 45 species of epiphytic lichens and lichenicolous fungi were found as well as 9 species of mosses.

Novodmytrivskyi Forest. Novodmytrivskyi Forest was planted not later than the 1830s. Its 23 ha are situated on the along the left bank of the Ingulets to the west of the village of Novodmytrivka (Velyka Oleksandrivka district). During the Soviet period (an in particular from 1963), the forest plantation had has different statuses in terms of its protection regime. In 1972, the forest-park received the status of the protected local landmark “Novodmytrivskyi Lis.” A living witness to the creation of Novodmytrivskyi Forest is the thickest oak in Kherson region (circumference 541 cm, 185 years old), which is situated in the center of the forest plantation. Unfortunately, it has been damaged by mushrooms that are especially harmful to trees; it has a cavity, only the peripheral 20–30 cm of xylem remains healthy. The teachers and students of the Novodmytrivka school have tried through their own efforts to treat the oak and to keep it in a good condition. A European ash tree, *Fraxinus excelsior*, distinguishes itself here for its height, reaching 30 meters, with a circumference of 260–280 cm. Individual *Quercus robur* are scattered throughout the forest that are somewhat younger but still old trees (circumference greater than 320 cm). Along the forest road it is possible to see well-shaped *Populus*

alba. The flora of the forest-park contains almost 63 species of vascular plants, of which 20 are trees and shrubs. There are also 22 species of lichens and lichenicolous fungi, 7 species of mosses were found.

Novochornomorskyi Forest. The park, or better yet the garden, is close to the village of Novochornomoria and was developed around 1820 by Zoi Ruve. In the middle of the 1800s the land was sold to the Falz-Fein family who continued the development of the park. On the Schubert's maps of 1865, the parks in Novochornomoria and Bekhtery were separate plantations. Only at the end of the 19th century were they united into one forest massif, in the middle of which was a shadowy road. The forest park, which we call Novochornomorskyi Forest, is indicated as a long green strip on maps from 1923. It stretched from Novochornomoria to Bekhtery. Over a short time, following the revolution, all trees as well as Falz-Fein's estate were completely destroyed. The only thing left is Falz-Fein's ruined crypt and two abandoned ponds which had been dug in the form of the letter "F". Despite the complete lack of old trees in this artificial landscape, it is possible to consider it a revitalized forest park. The vegetative cover of the park includes 61 species of vascular plants, of which 11 are trees and shrubs. The epiphytic cover of the forest park is quite extensive, containing 36 species of lichens and lichenicolous fungi, 15 species of mosses.

Oleshkivskyi Pine Forest. The first plantations were done to the south of Oleshky already in the 1870s and 1880s and were intended to protect the town from advancing sand. *Pinus pallasiana* and *P. sylvestris* were planted here, as low-maintenance species that can withstand drought and the merciless sands. The growing pines halted the advance of the sands, creating a hilly relief. Later, deciduous trees were planted on more fertile soils that are in the immediate vicinity of the village, mainly *Robinia pseudoacacia*, *Gleditsia triacanthos*, *Quercus robur*, *Populus tremula*, plus shrubs, such as barberry, osage orange and other species. The planting of the protective forest around Oleshky was completed in 1894. Today the

forest-park Oleshkivskiy Pine Forest occupies an area of 290 ha and carries official status as a protected landmark. Since that time, it is older trees of the species *Pinus pallasiana* and *P. sylvestris* that have been preserved and that provide the most soil protection and recreational value. Several of the trees reach a height of 30 meters and have a circumference of 300 cm. Several pine trees that were planted in the 1870s, near what is today the Oleshkivskiy forest district, still survive to this day. A core taken from one of the trees indicated an age of 148 years. The flora of the Oleshkivskiy Pine Forest contained 140 species of vascular plants, of which 19 were trees and shrubs. The list of lichens and lichenicolous fungi consists of 58 species. Eight mosses were found in these forest.

Reimerskyi Forest. The square, artificial forest massif near Pamiatne (Hola Prystan District) already was noted on the Schubert's maps from the middle of the 19th century. This artificial forest massif was created from the 1820s to the 1840s by German Mennonites mainly to support the needs of the of the village. The forest massif was established not far from the south-west khutors (farmsteads), which were acquired by Peter Reimer at the start of the 19th century. We gave this forest massif the name Reimerskyi Forest. It is located two km to the east from the village of Pamiatne, occupies 27 ha and is surrounded on all sides by agricultural land. In the northern part, no trees older than 100 years have remained. The largest circumferences of an oak, which we measured, was 224 cm, which corresponds to post-revolutionary plantings. However, in the southern part of the park, we found several older oaks, with a circumferences of 278 cm (height 20.5) and 282 cm. The cores allowed us to establish their age: 103 and 105 years, respectively. Nearby but surrounded by young acacia trees, grew five other oaks, with a circumference larger than 200 cm (216, 223, 240, 259, 260). Most likely these young oaks during the revolutionary period of 1917 that were not cut down. In general, we found 127 species of vascular plants in the park, 25 species of lichens and 21 species of bryophytes.

АНОТОВАНИЙ СПИСОК СУДИННИХ РОСЛИН

(459 видів, ! – культивується, !* – культивується та дичавіє)

Achillea euxina Klokov – **Деревій чорноморський** – Олешківський сосновий бір.

Achillea micrantha Willd. – **Деревій дрібноквітковий** – Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.

Achillea nobilis L. – **Деревій благородний** – Олексіївка.

Achillea rannonica Scheele – **Деревій паннонський** – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Реймерський ліс, Преображенка, Садове.

Achillea setacea Waldst. & Kit. – **Деревій щетинистий** – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Олексіївка, Роздольне, Нововоронцовка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове, Чорноморське.

*!*Acer campestre* L. – **Клен польовий** – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.

- *!Acer negundo L.** – Клен ясенolistий – Новоолександрівка, Новодмитрівський ліс, Нововоронцовка, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Стара Збур’ївка, Херсон: Казенний Сад, Преображенка, Чкалове.
- *!Acer platanoides L.** – Клен звичайний – Недогірський ліс, Олексіївка, Херсон: Казенний Сад.
- *!Acer tataricum L.** – Клен татарський – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Олексіївка, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- !Acer ibericum M. Bieb.** – Клен грузинський – Олексіївка, Херсон: Казенний Сад.
- Aegilops cylindrica Host** – Егілопс циліндричний – Бехтери, Олексіївка, Садове.
- !Aesculus hippocastanum L.** – Гіркокаштан звичайний – Архангельський ліс.
- Agrimonia eupatoria L.** – Парило сідачеве – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Agropyron dasyanthum Ledeb.** – Житняк пухнастоквітковий – Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Agropyron lavrenkoanum Prokud.** – Житняк Лавренка – Олешківський сосновий бір.
- Agropyron pectinatum (M. Bieb.) P. Beauv.** – Житняк гребінчастий – Нововоронцовка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Реймерський ліс.
- Agrostis gigantea Roth** – Мітлиця велетенська – Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Стара Збур’ївка.
- Agrostis stolonifera L.** – Мітлиця столононосна – Нововоронцовка, Олешківський сосновий бір.
- *!Ailanthus altissima (Mill.) Swingle** – Айлант найвищий – Архангельський ліс, Новодмитрівський ліс, Нововоронцовка, Новоолександрівка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Стара Збур’ївка, Херсон: Казенний Сад.

- Alliaria petiolata** (M. Bieb.) Cavara & Grande – **Кінський часник черешковий** – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Реймерський ліс, Садове.
- Allium guttatum** Steven – **Цибуля крапчаста** – Реймерський ліс.
- Allium razzoskianum** Tuzson – **Цибуля Пачоського** – Бехтери.
- Allium paniculatum** L. – **Цибуля волотиста** – Іванівський ліс.
- Allium regelianum** A.K. Becker – **Цибуля Регеля** – Іванівський ліс, Роздольне.
- Alnus glutinosa** (L.) Gaertn. – **Вільха клейка** – Олешківський сосновий бір.
- Alopecurus pratensis** L. – **Китник лучний** – Іванівський ліс, Недогірський ліс.
- Althaea officinalis** L. – **Алтея лікарська** – Бехтери, Роздольне, Стара Збур'ївка.
- Alyssum desertorum** Stapf. – **Бурачок пустельний** – Реймерський ліс.
- Alyssum hirsutum** M.Bieb. – **Бурачок шорстковолосистий** – Реймерський ліс.
- Alyssum minutum** Schlecht. ex DC. – **Бурачок дрібний** – Олешківський сосновий бір.
- Alyssum savranicum** Andrz. – **Бурачок савранський** – Олешківський сосновий бір.
- Amaranthus albus** L. – **Щириця біла** – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Amaranthus retroflexus** L. – **Щириця загнута** – Іванівський ліс, Реймерський ліс, Херсон: Казенний Сад.
- Ambrosia artemisiifolia** L. – **Амброзія полинолиста** – Олексіївка, Нововоронцовка, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Садове, Херсон: Казенний Сад.
- *!Amorpha fruticosa** L. – **Аморфа кущова** – Роздольне, Нововоронцовка, Хорли, Чкалове, Чорноморське.

- Androsace elongata** L. – **Переломник видовжений** – Іванівський ліс.
- Anisantha tectorum** (L.) Nevski – **Стоколосиця покрівельна** – Іванівський ліс, Новодмитрівський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Преображенка, Садове.
- Anisantha sterilis** (L.) Nevski – **Стоколосиця неплідна** – Архангельський ліс, Бехтери, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Олексіївка, Роздольне, Стара Збур'ївка, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Чорноморське.
- Anthemis ruthenica** M. Bieb. – **Роман руський** – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Чкалове.
- Anthriscus cerefolium** (L.) Hoffm. – **Буги́ла восколиста** – Архангельський ліс, Бехтери, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Олешківський сосновий бір, Садове, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове, Чорноморське.
- Anthriscus sylvestris** (L.) Hoffm. – **Буги́ла лісова** – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Стара Збур'ївка.
- Arabidopsis thaliana** (L.) Heynh. – **Різушка Таля** – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Реймерський ліс.
- Arctium lappa** L. – **Лопух великий** – Бехтери, Олексіївка, Роздольне, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Стара Збур'ївка, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- Arctium minus** (Hill) Bernh. – **Лопух малий** – Архангельський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс.
- Arenaria uralensis** Pall. ex Spreng. – **Піщанка уральська** – Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Стара Збур'ївка.

- Aristolochia clematitis* L. – Хвилівник звичайний – Новодмитрівський ліс.
- *!*Armeniaca vulgaris* Lam. – Абрикос звичайний – Оджиголь, Недогірський ліс.
- Artemisia absinthium* L. – Полин гіркий – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Садове.
- Artemisia austriaca* Jacq. – Полин австрійський – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Преображенка, Реймерський ліс, Садове, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Чорноморське.
- Artemisia lercheana* Weber ex Stechm. – Полин Лерхе – Новоолександрівка.
- Artemisia marschalliana* Spreng. – Полин Маршалла – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Artemisia pontica* L. – Полин понтійський – Іванівський ліс.
- Artemisia santonica* L. – Полин сантонінний – Преображенка, Хорли.
- Artemisia taurica* Willd. – Полин кримський – Преображенка.
- Artemisia vulgaris* L. – Полин звичайний – Нововоронцовка, Олексіївка, Реймерський ліс, Стара Збур'ївка.
- Asparagus officinalis* L. – Холодок лікарський – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Хорли.
- Asparagus polyphyllus* Steven – Холодок ряснолистий – Іванівський ліс.
- Asparagus tenuifolius* Lam. – Холодок тонколистий – Олешківський сосновий бір.
- Asparagus verticillatus* L. – Холодок кільчастий – Хорли.
- Asperugo procumbens* L. – Гостриця лежача – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Aster tripolium* L. – Солончакова айстра звичайна – Преображенка, Хорли.

- Atriplex oblongifolia*** Waldst. & Kit. – **Лутига видовженолиста** – Новоолександрівка, Оджиголь, Преображенка, Реймерський ліс, Хорли.
- Atriplex patula*** L. – **Лутига розлога** – Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Чорноморське.
- Atriplex prostrata*** Boucher ex DC. – **Лутига сланка** – Преображенка.
- Atriplex sagittata*** Borkh. – **Лутига стрілолиста** – Бехтери, Олексіївка, Роздольне, Херсон: Казенний Сад, Хорли.
- Atriplex tatarica*** L. – **Лутига татарська** – Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Садове, Роздольне, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- Ballota nigra*** L. – **М'яточник чорний** – Архангельський ліс, Бехтери, Олексіївка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Преображенка, Чорноморське.
- Bassia sedoides*** (Pall.) Asch. – **Басія очиткоподібна** – Преображенка, Хорли.
- Berteroa incana*** (L.) DC. – **Гикавка сіра** – Реймерський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка.
- ****Betula borysthena*** Klokov – **Береза дніпровська** – Нововоронцовка.
- ****Betula pendula*** Roth – **Береза повисла** – Новоолександрівка, Нововоронцовка, Олексіївка.
- Bidens frondosa*** L. – **Череда листяна** – Роздольне, Преображенка, Стара Збур'ївка.
- Bidens tripartita*** L. – **Череда трироздільна** – Олешківський сосновий бір.
- Bromopsis inermis*** (Leyss.) Holub – **Стоколосник безостий** – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Bromus mollis*** L. – **Стоколос м'який** – Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка.

- Bromus squarrosus** L. – Стоколос розчепірений – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Хорли.
- Buglossoides arvensis** (L.) I.M. Johnst. – Горобине насіння польове – Іванівський ліс, Бехтери, Новодмитрівський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс.
- ***Vixus sempervirens** L. – Самшит вічнозелений – Олексіївка.
- Calamagrostis epigeios** (L.) Roth – Куничник наземний – Іванівський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне.
- Calystegia sepium** (L.) R. Br. – Плетуха звичайна – Роздольне, Преображенка, Хорли.
- Camelina microcarpa** Andr. – Рижій дрібноплودий – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Campanula rapunculoides** L. – Дзвоники ріпчастоподібні – Реймерський ліс.
- Cannabis sativa** L. – Коноплі посівні – Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Чорноморське.
- Capsella bursa-pastoris** (L.) Medikus – Грицики звичайні – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- !**Caragana arborescens** Lam. – Карагана дерев'яниста – Роздольне.
- Cardaria draba** (L.) Desv. – Хрінниця крупкоподібна – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Садове, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Преображенка, Чорноморське.
- Carduus acanthoides** L. – Будяк акантоподібний – Іванівський ліс, Роздольне.
- Carduus uncinatus** M.Bieb. – Будяк гачкуватий – Реймерський ліс.

- Carex acutiformis* Ehrh. – **Осока гостроподібна** – Олешківський сосновий бір, Роздольне, Хорли, Чкалове, Нововоронцовка.
- Carex colchica* J. Gay. – **Осока колхідська** – Олешківський сосновий бір.
- Carex distans* L. – **Осока розсунута** – Стара Збур'ївка.
- Carex hirta* L. – **Осока шершава** – Стара Збур'ївка.
- Carex melanostachya* M. Bieb. ex Willd. – **Осока чорноколоса** – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Нововоронцовка, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Роздольне, Чкалове, Чорноморське.
- Carex otrubae* Podp. – **Осока Отруби** – Бехтери, Нововоронцовка, Стара Збур'ївка, Хорли.
- Carex praecox* Schreb. – **Осока рання** – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Реймерський ліс.
- Carex spicata* Huds. – **Осока колосиста** – Бехтери, Реймерський ліс, Роздольне, Стара Збур'ївка.
- Carex stenophylla* Wahlenb. – **Осока вузьколиста** – Реймерський ліс.
- Carex supina* Willd. ex Wahlenb. – **Осока приземкувата** – Недогірський ліс, Реймерський ліс.
- *!*Catalpa bignonioides* Walter. – **Катальпа біггонієва** – Херсон: Казенний Сад.
- *!*Celtis occidentalis* L. – **Каркас західний** – Новоолександрівка, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Чорноморське.
- Cenchrus longispinus* (Hask.) Fern. – **Ценхрус довгоголковий** – Олешківський сосновий бір.
- Centaurea adpressa* Ledeb. – **Волошка притиснута** – Олешківський сосновий бір.
- Centaurea borysthenica* Gruner – **Волошка дніпровська** – Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Centaurea breviceps* Iljin – **Волошка короткоголова** – Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.

- Centaurea cyanus* L. – **Волошка синя** – Реймерський ліс.
- Centaurea diffusa* Lam. – **Волошка розлога** – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Преображенка, Чорноморське.
- Centaurea trichocephala* M. Vieb. – **Волошка волосистоголова** – Іванівський ліс.
- Ceratophyllum submersum* L. – **Кушир підводний** – Нововоронцовка, Хорли.
- Cerastium bulgaricum* Uechtr. – **Роговик болгарський** – Олешківський сосновий бір.
- Cerastium glutinosum* Fr. – **Роговик клейкий** – Олешківський сосновий бір, Недогірський ліс.
- *!*Cerasus vulgaris* Mill. – **Вишня звичайна** – Роздольне, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад.
- **Cercis siliquastrum* L. – **Церцис європейський** – Нововоронцовка.
- Chamaecytisus borysthenicus* (Grun.) Klášková – **Зіновать дніпровська** – Олешківський сосновий бір.
- Chelidonium majus* L. – **Чистотіл звичайний** – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Стара Збур'ївка, Роздольне.
- Chenopodium album* L. – **Лобода біла** – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Хорли, Херсон: Казенний Сад.
- Chenopodium opulifolium* Schrad. ex DC. – **Лобода калинолиста** – Іванівський ліс.
- Chenopodium rubrum* L. – **Лобода червона** – Хорли.
- Chondrilla juncea* L. – **Хондрила ситнікоподібна** – Недогірський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Садове.
- Chondrilla latifolia* M. Vieb. – **Хондрила широколиста** – Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір.

- Cichorium intybus* L. – Цикорій дикий** – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Преображенка, Хорли, Чкалове.
- Cirsium alatum* (S.G. Gmel.) Bobrov – Осот крилатий** – Реймерський ліс, Хорли.
- Cirsium setosum* (Willd.) Besser – Осот щетинистий** – Архангельський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне.
- Cirsium vulgare* (Savi) Ten. – Осот звичайний** – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Новодмитрівський ліс, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Стара Збур'ївка, Преображенка, Хорли, Чкалове, Чорноморське.
- Cleistogenes bulgarica* (Bornm.) Keng – Двозубка болгарська** – Недогірський ліс.
- **Colutea arborescens* L. – Пухирник дерев'янистий** – Чкалове.
- Conium maculatum* L. – Болиголов плямистий** – Бехтери, Роздольне, Олексіївка, Реймерський ліс, Преображенка, Хорли.
- Consolida paniculata* (Host) Schur – Сокирки волотисті** – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- *!*Convallaria majalis* L. – Конвалія травнева** – Стара Збур'ївка.
- Convolvulus arvensis* L. – Берізка польова** – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове, Чорноморське.
- Convolvulus lineatus* L. – Берізка лінійна** – Бехтери, Преображенка.
- Conyza canadensis* (L.) Cronquist – Злинка канадська** – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка,

- Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад.
- Corydalis solida** (L.) Clairv. – **Ряст щільний** – Новодмитрівський ліс.
- Corynephorus canescens** (L.) P.Beauv. – **Срібна трава сивувата** – Олешківський сосновий бір.
- *!**Cotinus coggygria** Scop. – **Скumpія звичайна** – Олексіївка.
- Crataegus monogyna** Jacq. – **Глід одноматочковий** – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Хорли, Чкалове, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Crepis ramosissima** d'Urv. – **Скереда галузиста** – Іванівський ліс, Нововоронцовка, Оджиголь, Олешківський сосновий бір, Садове, Херсон: Казенний Сад.
- Crepis rhoedifolia** M. Bieb. – **Скереда маколиста** – Олешківський сосновий бір.
- Cucubalus baccifer** L. – **Дутень ягідний** – Олешківський сосновий бір, Стара Збур'ївка.
- Cuscuta campestris** Yunck. – **Повитиця польова** – Реймерський ліс, Садове, Херсон: Казенний Сад.
- Cynanchum acutum** L. – **Лушак гострий** – Преображенка.
- Cynodon dactylon** (L.) Pers. – **Свинорій пальчастий** – Бехтери, Оджигольський ліс, Садове, Преображенка, Стара Збур'ївка.
- Cynoglossum officinale** L. – **Чорнокорінь лікарський** – Недогірський ліс, Новоолександрівка, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Садове, Чорноморське.
- Dactylis glomerata** L. – **Грястиця збірна** – Бехтери, Оджиголь, Олексіївка, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка.
- Daucus carota** L. – **Морква дика** – Олешківський сосновий бір, Преображенка, Роздольне, Стара Збур'ївка, Чкалове.
- Descurainia sophia** (L.) Webb ex Prantl – **Кучерявець Софії** – Бехтери, Роздольне.
- Diplotaxis tenuifolia** (L.) DC. – **Дворядник тонколистий** – Преображенка.

- Dianthus campestris*** M. Bieb. – Гвоздика польова – Олешківський сосновий бір.
- Dianthus guttatus*** Bieb. – Гвоздика краплиста – Іванівський ліс.
- Dianthus platyodon*** Klokov – Гвоздика плоскозуба – Олешківський сосновий бір.
- Echinochloa crusgalli*** (L.) P. Beauv. – Плоскуха звичайна – Бехтери.
- Echinops ritro*** L. – Головатень звичайний – Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Echinops sphaerocephalus*** L. – Головатень круглоголовий – Недогірський ліс.
- Echium vulgare*** L. – Синяк звичайний – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір, Садове.
- *!***Elaeagnus angustifolia*** L. – Маслинка вузьколиста – Недогірський ліс, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Преображенка, Чорноморське.
- Elytrigia elongata*** (Host) Nevski – Пирій видовжений – Бехтери, Оджиголь, Оджигольський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Хорли.
- Elytrigia pseudocaesia*** (Pacz.) Prokudin – Пирій подовий – Іванівський ліс.
- Elytrigia repens*** (L.) Nevski – Пирій повзучий – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове, Чорноморське.
- Equisetum ramosissimum*** Desf. – Хвоц галузистий – Олешківський сосновий бір.
- Eragrostis minor*** Host – Гусятник малий – Реймерський ліс.
- Eragrostis suaveolens*** A.K. Becker ex Claus – Гусятник запашний – Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.

- Erodium cicutarium* (L.) L'Her. – **Грабельки звичайні** – Бехтери, Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Чорноморське.
- Erodium ciconium* (L.) All. – **Грабельки довгодзьобі** – Реймерський ліс.
- Erophila verna* (L.) Besser – **Веснянка весняна** – Іванівський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Erigeron podolicus* Besser – **Злинка подільська** – Олешківський сосновий бір, Стара Збур'ївка.
- Eryngium campestre* L. – **Миколайчики польові** – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Хорли, Чкалове.
- Euonymus europaea* L. – **Бруслина європейська** – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Садове.
- Eupatorium cannabinum* L. – **Сідач коноплевий** – Олешківський сосновий бір, Стара Збур'ївка, Хорли, Чкалове.
- Euphorbia seguieriana* Neck. – **Молочай Сер'є** – Бехтери, Недогірський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс.
- Euphorbia virgata* Waldst. & Kit. – **Молочай прутяний** – Іванівський ліс, Недогірський ліс.
- Falcaria vulgaris* Bernh. – **Різак звичайний** – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Чорноморське.
- Fallopia convolvulus* (L.) A. Love – **Витка гречка беріzkова** – Іванівський ліс, Нововоронцовка, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Стара Збур'ївка, Хорли.
- Festuca beckeri* (Hack.) Trautv. – **Костриця Бекера** – Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Festuca regeliana* Pavlov – **Костриця Регеля** – Роздольне, Преображенка, Стара Збур'ївка, Хорли.
- Festuca rupicola* Neuff. – **Костриця борозниста** – Недогірський ліс.

- Festuca valesiaca*** Gaudin – **Костриця валіська** – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Недогірський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Садове.
- Ficaria calthifolia*** Rchb. – **Пшінка калюжницелиста** – Архангельський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Ficaria stepporum*** P.Smirn. – **Пшінка степова** – Реймерський ліс.
- *!*Fraxinus excelsior*** L. – **Ясен звичайний** – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове, Чорноморське.
- *!*Fraxinus pennsylvanica*** Marshall – **Ясен пенсильванський** – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Олексіївка, Преображенка, Чкалове.
- Gagea erubescens*** (Besser) Schult. & Schult. f. – **Зірочки червонясті** – Архангельський ліс.
- Gagea pusilla*** (P.W. Schmidt) Schult. et Schult. f. – **Зірочки низенькі** – Іванівський ліс.
- Galatella biflora*** (L.) Nees – **Солонечник двоквітковий** – Іванівський ліс, Хорли.
- Galium rubioides*** L. – **Підмаренник членистий** – Стара Збур'ївка.
- Galium aparine*** L. – **Підмаренник чіпкий** – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Оджиголь, Олексіївка, Преображенка, Реймерський ліс, Стара Збур'ївка, Садове, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- Galium humifusum*** M. Vieb. – **Підмаренник сланкий** – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Хорли, Чорноморське.
- Galium ruthenicum*** Willd. – **Підмаренник руський** – Іванівський ліс, Олешківський сосновий бір.

- Galium verum* L. – Підмаренник справжній – Недогірський ліс.
- Genista sibirica* L. – Дрік сибірський – Олешківський сосновий бір.
- Geranium collinum* Stephan ex Willd. – Журавець пагорбовий – Оджиголь, Роздольне, Стара Збур'ївка.
- Geranium divaricatum* Ehrh. – Журавець розлогий – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Оджиголь.
- Geranium pusillum* L. – Журавець дрібний – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Чорноморське.
- Geum urbanum* L. – Гравілат міський – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Реймерський ліс, Роздольне.
- Glechoma hederacea* L. – Розхідник звичайний – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Оджиголь, Роздольне, Стара Збур'ївка, Хорли, Чорноморське.
- *!*Gleditsia triacanthos* L. – Гледичія колюча – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Чорноморське.
- Glycyrrhiza echinata* L. – Солодкий корінь колючий – Іванівський ліс.
- *!*Glycerhiza glabra* L. – Солодкий корінь голий – Садове.
- Goniolimon besserianum* (Schult.) Kusn. – Кермечник Бессера – Реймерський ліс.
- Grindelia squarrosa* (Pursh) Dunal – Гринделія розчепірена – Преображенка, Новодмитрівський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Gypsophila paniculata* L. – Лещиця волотиста – Преображенка, Недогірський ліс, Оджиголь, Реймерський ліс.
- Gypsophila perfoliata* L. – Лещиця пронизанолиста – Стара Збур'ївка, Роздольне, Хорли.
- Helichrysum arenarium* (L.) Moench – Цмин пісковий – Недогірський ліс.
- Helichrysum corymbiforme* Orperg. ex Katina – Цмин щитконосний – Олешківський сосновий бір.
- *!*Nemerocallis fulva* (L.) L. – Лілійник рудий – Іванівський ліс.

- Heracleum sibiricum* L.** – Борщівник сибірський – Архангельський ліс, Бехтери, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Оджиголь, Роздольне, Стара Збур'ївка.
- Herniaria besserii* Fisch. ex Hornem.** – Остудник Бессера – Олексіївка, Реймерський ліс.
- Hieracium pilosella* L.** – Нечуйвітер волохатенький – Олешківський сосновий бір.
- Hibiscus syriacus* L.** – Гібіскус сірійський – Стара Збур'ївка.
- Hieracium echioides* Lumn.** – Нечуйвітер синякоподібний – Новоолександрівка, Недогірський ліс, Оджиголь.
- Hieracium umbellatum* L.** – Нечуйвітер зонтичний – Олешківський сосновий бір, Хорли.
- Holosteum umbellatum* L.** – Костянець парасольковий – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Реймерський ліс, Хорли.
- Hordeum murinum* L.** – Ячмінь мишачий – Бехтери, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Роздольне, Садове, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Чорноморське.
- Hyoscyamus niger* L.** – Блекота чорна – Архангельський ліс.
- Hypericum elegans* Steph. ex Willd.** – Звіробій стрункий – Іванівський ліс.
- Hypericum perforatum* L.** – Звіробій звичайний – Бехтери, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Хорли.
- Humulus lupulus* L.** – Хміль звичайний – Новодмитрівський ліс, Роздольне, Стара Збур'ївка.
- Inula britannica* L.** – Оман британський – Іванівський ліс.
- Inula helenium* L.** – Оман високий – Стара Збур'ївка, Недогірський ліс.
- Inula salicina* L.** – Оман верболистий – Олешківський сосновий бір.
- Iris halophylla* Pall.** – Півники солелюбні – Іванівський ліс.
- Iva xanthiifolia* Nutt.** – Чернощир звичайний – Бехтери, Олексіївка, Херсон: Казенний Сад.
- Jasione montana* L.** – Агалик-трава гірська – Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.

- Jurinea longifolia* DC. – Наголоватки довголисті – Олешківський сосновий бір.
- !*Juglans nigra* L. – Горіх чорний – Олешківський сосновий бір.
- *!*Juglans regia* L. – Горіх волоський – Архангельський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Преображенка, Стара Збур'ївка.
- Juncus conglomeratus* L. – Ситник купчастий – Роздольне (Дофіно), Стара Збур'ївка.
- Juncus compressus* Jasq. – Ситник стиснутий – Стара Збур'ївка.
- !*Juniperus virginiana* L. – Ялівець віргінський – Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Садове, Чорноморське.
- Kochia laniflora* (S.G. Gmel.) Borbas – Віниччя вовнистоцвіте – Олешківський сосновий бір.
- Kochia prostrata* (L.) Schrad. – Віниччя сланке – Бехтери, Реймерський ліс, Хорли.
- Kochia scoparia* (L.) Schrad. – Віниччя справжнє – Херсон: Казенний Сад.
- Koeleria sabuletorum* (Domin) Klovov – Кипець пісковий – Олешківський сосновий бір.
- !*Koelreuteria paniculata* Lahm. – Мильне дерево волотисте – Новоолександрівка.
- Kohlruschia prolifera* (L.) Kunth – Гвоздичниця паросткова – Садове.
- Lactuca saligna* L. – Латук солончаковий – Преображенка.
- Lactuca serriola* L. – Латук дикий – Бехтери, Іванівський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове, Чорноморське.
- Lactuca tatarica* L. – Латук татарський – Преображенка, Архангельський ліс, Нововоронцовка, Олешківський сосновий бір.
- Lamium album* L. – Глуха кропива біла – Новодмитрівський ліс.

- Lamium amplexicaule** L. – Глуха кропива стеблообгорна – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Реймерський ліс.
- Lamium purpureum** L. – Глуха кропива пурпурова – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Реймерський ліс.
- Lathyrus tuberosus** L. – Чина бульбиста – Іванівський ліс.
- Lavatera thuringiaca** L. – Собача рожа тюрінгінська – Бехтери, Реймерський ліс.
- Leymus sabulosus** (Bieb.) Tzvel. – Колосняк приморський – Роздольне.
- Lemna minor** L. – Ряска мала – Стара Збур’ївка, Хорли, Чкалове.
- Lepidium perfoliatum** L. – Хрiниця пронизанолиста – Садове.
- Lepidium ruderale** L. – Хрiниця смердюча – Роздольне, Садове.
- ***Ligustrum vulgare** L. – Бирючина звичайна – Архангельський ліс, Олексіївка, Хорли.
- Limonium czurjukiense** (Klokov) Lavrenko ex Klokov – Кермек чурюцький – Хорли.
- Limonium gmelinii** (Willd.) Kuntze – Кермек Гмеліна – Хорли.
- Limonium platyphyllum** Lincz. – Кермек плосколистий – Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Роздольне, Чорноморське.
- Limonium sareptanum** (A.K. Becker) Gams – Кермек сарептський – Оджиголь, Хорли.
- Limonium tomentellum** (Boiss.) Kuntze subsp. **alutaceum** (Steven) Moysiyenko – Кермек повстистий замшовий – Іванівський ліс.
- Linaria biebersteinii** Besser – Льонок Біберштейна – Недогірський ліс.
- Linaria genistifolia** (L.) Mill. – Льонок дроколистий – Олешківський сосновий бір, Стара Збур’ївка.
- Linaria odora** (M.Bieb.) Fisch. subsp. **dulcis** (Klokov) Ivanina – Льонок запашний солодкий – Олешківський сосновий бір.
- Linaria vulgaris** Mill. – Льонок звичайний – Бехтери, Новодмитрівський ліс.
- Linum austriacum** L. – Льон австрійський – Оджигольський ліс, Роздольне.

- Linum perenne* L. – **Льон багаторічний** – Оджиголь, Олешківський сосновий бір.
- Lolium perenne* L. – **Пажитниця багаторічна** – Стара Збур'ївка.
- *!*Lonicera tatarica* L. – **Жимолость татарська** – Іванівський ліс, Олексіївка, Садове, Чкалове.
- Lotus corniculatus* L. – **Лядвенець рогатий** – Бехтери, Іванівський ліс, Роздольне, Хорли.
- Lysimachia nummularia* L. – **Вербозілля монетне** – Новодмитрівський ліс.
- Lycium barbarum* L. – **Дереза звичайна** – Бехтери, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Реймерський ліс, Хорли.
- Lycopus europaeus* L. – **Вовконіг європейський** – Олешківський сосновий бір, Преображенка, Хорли.
- Lythrum salicaria* L. – **Плакун верболистий** – Олешківський сосновий бір.
- Lythrum virgatum* L. – **Плакун прутяний** – Іванівський ліс, Хорли.
- !*Mahonia aquifolium* (Pursh) Nutt. – **Магонія падуболиста** – Хорли.
- !*Maclura pomifera* (Rafin.) Schneid. – **Маклюра оранжева** – Олешківський сосновий бір.
- Malva neglecta* Wallr. – **Калачики непомітні** – Оджиголь, Олексіївка, Садове, Чорноморське.
- Marrubium peregrinum* L. – **Шандра чужоземна** – Преображенка, Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Marrubium praesox* Janka – **Шандра рання** – Бехтери, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Роздольне, Садове, Чкалове, Чорноморське.
- Matricaria recutita* L. – **Ромашка лікарська** – Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс.
- Medicago falcata* L. – **Люцерна серпувата** – Бехтери, Оджиголь, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Іванівський ліс, Роздольне, Преображенка, Новоолександрівка, Недогірський ліс, Реймерський ліс.

- Medicago lupulina** L. – Люцерна хмелеподібна – Бехтери, Роздольне, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Садове, Стара Збур'ївка, Чорноморське.
- Medicago minima** (L.) Bartal. – Люцерна маленька – Новочорноморський ліс, Чорноморське.
- Medicago sativa** L. – Люцерна посівна – Олексіївка, Роздольне, Садове, Чкалове.
- Medicago x varia** Martyn. – Люцерна мінлива – Іванівський ліс.
- Melandrium album** (Mill.) Garcke – Куколиця біла – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад.
- Melilotus officinalis** (L.) Pall. – Буркун лікарський – Іванівський ліс, Архангельський ліс, Новодмитрівський ліс, Оджиголь, Олексіївка, Новочорноморський ліс.
- Melilotus albus** Medikus – Буркун білий – Стара Збур'ївка.
- Melica altissima** L. – Перлівка найвища – Архангельський ліс.
- Melica transsilvanica** Schur – Перлівка трансильванська – Іванівський ліс, Новоолександрівка.
- Mentha aquatica** L. – М'ята водяна – Стара Збур'ївка.
- Milium vernale** M. Bieb. – Просянка весняна – Оджиголь, Стара Збур'ївка.
- *!**Morus alba** L. – Шовковиця біла – Архангельський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка.
- Myosotis arvensis** (L.) Hill – Незабудка польова – Архангельський ліс.
- Myosotis micrantha** Pall. ex Lehm. – Незабудка дрібноцвіта – Іванівський ліс.
- Myriophyllum spicatum** L. – Водопериця колосиста – Нововоронцовка.
- Ononis arvensis** L. – Вовчуг польовий – Роздольне.

- Onopordum acanthium* L.** – Татарник звичайний – Бехтери, Іванівський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Преображенка, Садове, Чорноморське.
- Onosma borysthenica* Klokov** – Громовик дніпровський – Олешківський сосновий бір.
- Ornithogalum boucheanum* (Kunth) Asch.** – Рястка Буше – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Ornithogalum fischerianum* Krasch.** – Рястка Фішера – Іванівський ліс.
- Otites borysthenicus* (Grun.) Klokov** – Ушанка дніпровська – Олешківський сосновий бір.
- *!*Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch.** – Дикий виноград п'ятилисточковий – Нововоронцовка, Херсон: Казенний Сад.
- !*Persica vulgaris* Mill.** – Персик звичайний – Преображенка.
- Persicaria amphibia* (L.) Delarbre** – Гірчак земноводний – Чкалове, Хорли.
- Petasites spurius* (Retz.) Rchb.** – Кремена повстиста – Нововоронцовка, Стара Збур'ївка.
- Petrosimonia triandra* (Pall.) Simonk.** – Петросимонія тритичинкова – Преображенка.
- Peucedanum ruthenicum* M.Bieb.** – Смовдь руська – Іванівський ліс.
- Picris hieracioides* L.** – Горлюха нечуйвітрова – Оджиголь, Олешківський сосновий бір, Стара Збур'ївка.
- *!*Pinus pallasiana* D. Don** – Сосна кримська – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новоолександрівка, Олешківський сосновий бір, Роздольне.
- *!*Pinus sylvestris* L.** – Сосна звичайна – Олешківський сосновий бір.
- Phalacrachena inuloides* (Fisch. et Janka) Iljin** – Лисонасінник оманоподібний – Іванівський ліс.
- Phalacroloma annuum* (L.) Dumort.** – Фалакролома однорічна – Реймерський ліс.

- Philadelphus coronarius** L. – Садовий жасмін звичайний – Стара Збур’ївка.
- Phragmites australis** (Cav.) Trin. ex Steud. – Очерет звичайний – Бехтери, Оджиголь, Роздольне, Преображенка, Хорли, Чкалове.
- Phlomis pungens** Willd. – Залізняк колючий – Оджиголь, Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Plantago arenaria** Waldst. & Kit. – Подорожник пісковий – Олешківський сосновий бір.
- Plantago lanceolata** L. – Подорожник ланцетолистий – Бехтери, Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Садове, Стара Збур’ївка, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Чорноморське.
- Plantago major** L. – Подорожник великий – Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Роздольне, Стара Збур’ївка, Преображенка, Хорли.
- Platyclusus orientalis** – Китайська туя східна – Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Роздольне, Херсон: Казенний Сад, Чорноморське.
- Poa angustifolia** L. – Тонконіг вузьколистий – Архангельський ліс, Бехтери, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Іванівський ліс, Оджиголь, Олексіївка, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Садове, Реймерський ліс, Хорли, Чорноморське.
- Poa annua** L. – Тонконіг однорічний – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Олексіївка.
- Poa bulbosa** L. – Тонконіг бульбистий – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Хорли, Чкалове.
- Poa compressa** L. – Тонконіг стиснутий – Бехтери, Новодмитрівський ліс, Роздольне, Хорли.
- Poa pratensis** L. – Тонконіг лучний – Новодмитрівський ліс.
- Poa trivialis** L. – Тонконіг звичайний – Хорли.

- Polygonum aviculare L.** – **Спориш звичайний** – Бехтери, Іванівський ліс, Нововоронцовка, Новоолександрівка, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове.
- *!**Populus alba L.** – **Тополя біла** – Олексіївка, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Оджиголь, Роздольне, Стара Збур'ївка, Преображенка, Реймерський ліс, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове.
- *!**Populus balsamifera L.** – **Тополя бальзамічна** – Оджигольський ліс.
- *!**Populus nigra L.** – **Осокір** – Архангельський ліс, Преображенка, Роздольне, Нововоронцовка, Хорли.
- Populus tremula L.** – **Осика** – Олешківський сосновий бір.
- Portulaca oleracea L.** – **Портулак городній** – Олешківський сосновий бір, Садове, Херсон: Казенний Сад.
- Potamogeton perfoliatus L.** – **Рдесник пронизанолистий** – Нововоронцовка, Хорли.
- Potamogeton pectinatus L.** – **Рдесник гребінчастий** – Нововоронцовка, Хорли.
- Potentilla argentea L.** – **Перстач сріблястий** – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Чорноморське.
- Potentilla recta L.** – **Перстач прямий** – Новодмитрівський ліс.
- Potentilla reptans L.** – **Перстач повзучий** – Роздольне, Стара Збур'ївка, Хорли, Чкалове.
- Potentilla semilaciniosa Borbas** – **Перстач напіврозсічений** – Хорли.
- Poterium polygamum Waldst. & Kit.** – **Чорноголовник багатожубний** – Роздольне, Хорли.
- *!**Prunus domestica L.** – **Слива домашня** – Недогірський ліс, Олексіївка, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад.
- *!**Prunus cerasifera Ehrh.** – **Алича** – Іванівський ліс, Хорли.

- Prunus stepposa* Kotov** – Терен степовий – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Новодмитрівський ліс, Реймерський ліс.
- Psammophiliella muralis* (L.) Ikonn.** – Пісколюбка мурова – Іванівський ліс.
- Pterotheca sancta* (L.) K.Koch** – Крилатосумочниця священна – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Rugus communis* L.** – Груша звичайна – Іванівський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Хорли, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка.
- *!*Quercus robur* L.** – Дуб звичайний – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Олексіївка, Реймерський ліс, Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Чорноморське.
- Ranunculus repens* L.** – Жовтець повзучий – Нововоронцовка, Стара Збур'ївка.
- Ranunculus sceleratus* L.** – Жовтець отруйний – Преображенка, Стара Збур'ївка.
- *!*Ribes aureum* Pursh** – Порічки золотисті – Недогірський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Rhamnus cathartica* L.** – Жостір проносний – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новоолександрівка, Оджиголь, Оджигольський ліс.
- *!*Robinia pseudoacacia* L.** – Робінія звичайна – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Садове, Реймерський ліс, Роздольне, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Хорли, Чкалове.
- Rosa canina* L.** – Шипшина звичайна – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Роздольне, Хорли, Чорноморське.
- Rosa corymbifera* Borkh.** – Шипшина щитконосна – Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Чорноморське.

- Rosa pomifera* Herrm. – Шипшина яблунева – Іванівський ліс.
- !*Rosa rugosa* Thunb. – Роза зморшкувата – Іванівський ліс.
- Rosa* sp. – Шипшина – Преображенка.
- Rubus caesius* L. – Ожина сиза – Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Стара Збур'ївка, Хорли.
- !*Rubus* sp. – Ожина – Преображенка.
- Rumex acetosella* L. – Щавель кислуватий – Олешківський сосновий бір.
- Rumex confertus* Willd. – Щавель кінський – Новодмитрівський ліс.
- Rumex crispus* L. – Щавель кучерявий – Іванівський ліс.
- Rumex obtusifolius* L. – Щавель туполистий – Преображенка.
- Rumex patientia* L. – Щавель шпинатний – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Олексіївка, Реймерський ліс, Садове.
- *!*Salix alba* L. – Верба біла – Нововоронцовка, Олешківський сосновий бір, Стара Збур'ївка, Хорли, Чкалове.
- Salix acutifolia* Willd. – Верба гостролиста – Новодмитрівський ліс.
- !*Salix babylonica* L. – Верба вавилонська – Преображенка.
- Salix rosmarinifolia* L. – Верба розмаринолиста – Олешківський сосновий бір.
- Salsola soda* L. – Курай содовий – Преображенка.
- Salsola tragus* (L.) Scop. – Курай чіплянковий – Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Salvia aethiopis* L. – Шавлія ефіопська – Новочорноморський ліс, Оджиголь, Преображенка, Чорноморське.
- Salvia austriaca* Jacq. – Шавлія австрійська – Недогірський ліс, Роздольне.
- Salvia nemorosa* L. – Шавлія дібровна – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Недогірський ліс, Оджиголь, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове.
- Sambucus nigra* L. – Бузина чорна – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новоолександрівка, Новодмитрівський ліс, Оджиголь,

- Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне.
- *!***Saponaria officinalis* L.** – Мильнянка лікарська – Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Садове, Стара Збур'ївка.
- Scabiosa usranica* L.** – Коростянка українська – Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Scirpoides holoschoenus* (L.) Sajak.** – Комишівник звичайний – Олешківський сосновий бір.
- Schoenoplectus lacustris* (L.) Palla** – Куга озерна – Олешківський сосновий бір.
- Sclerochloa dura* (L.) P. Beauv.** – Твердококос стиснутий – Бехтери, Недогірський ліс, Роздольне, Новодмитрівський ліс.
- Scorzonera parviflora* Jacq.** – Зміячка дрібноцвіта – Оджигольський ліс.
- Secale sylvestre* Host** – Жито дике – Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Хорли, Чорноморське.
- Securigera varia* (L.) Lassen** – Сокироносець барвистий – Іванівський ліс, Новодмитрівський ліс, Оджиголь, Реймерський ліс.
- Senecio borysthenicus* (DC.) Andrz. ex Czern.** – Жовтозілля дніпровське – Стара Збур'ївка, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Senecio erucifolius* L.** – Жовтозілля павутинясте – Іванівський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка.
- Senecio jacobaea* L.** – Жовтозілля лучне – Новочорноморський ліс.
- Senecio vernalis* Waldst. & Kit.** – Жовтозілля весняне – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Стара Збур'ївка.
- Seseli tortuosum* L.** – Жабриця звивиста – Бехтери, Іванівський ліс, Новодмитрівський ліс, Олексіївка.
- Setaria verticilliformis* Dumort.** – Мишій сумнівний – Херсон: Казенний Сад.
- Setaria viridis* (L.) P. Beauv.** – Мишій зелений – Нововоронцовка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.

- Silaum silaus* (L.) Schinz & Thell. – **Морквічник звичайний** – Іванівський ліс.
- Silene subconica* Friv. – **Смілка напівконічна** – Реймерський ліс, Садове.
- Sysimbrium altissimum* L. – **Сухоребрик найвищий** – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Sysimbrium loeselii* L. – **Сухоребрик Льозеля** – Бехтери, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Реймерський ліс, Херсон: Казенний Сад, Чкалове, Чорноморське.
- Sisymbrium polymorphum* (Murray) Roth – **Сухоребрик мінливий** – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Реймерський ліс.
- Solanum dulcamara* L. – **Паслін солодко-гіркий** – Олешківський сосновий бір, Хорли, Чкалове.
- Solanum nigrum* L. – **Паслін чорний** – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Херсон: Казенний Сад.
- *!*Solidago canadensis* L. – **Золотушник канадський** – Хорли.
- Solidago virga-aurea* L. – **Золотушник звичайний** – Олешківський сосновий бір.
- Sonchus arvensis* L. – **Жовтий осот польовий** – Нововоронцовка, Преображенка, Стара Збур'ївка.
- Sonchus asper* L. – **Жовтий осот шорсткий** – Іванівський ліс, Преображенка.
- Sonchus oleraceus* L. – **Жовтий осот городній** – Олексіївка, Хорли, Чкалове.
- !*Sorbus aucuparia* L. – **Горобина звичайна** – Олексіївка.
- !*Spiraea media* Schmidt – **Таволга середня** – Нововоронцовка.
- Stachys recta* L. – **Чистець прямий** – Архангельський ліс.
- Stellaria media* (L.) Vill. – **Зірочник середній** – Архангельський ліс, Реймерський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Stellaria neglecta* Weihe – **Зірочник занедбаний** – Новодмитрівський ліс.

- Stellaria pallida* (Dumort.) Pire.** – Зірочник блідий – Реймерський ліс.
- Stipa borysthenica* Klok. ex Prokud.** – Ковила дніпровська – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Stipa capillata* L.** – Ковила волосиста – Бехтери, Недогірський ліс, Реймерський ліс.
- **Styphnolobium japonicum* (L.) Schott** – Софора японська – Олексіївка, Нововоронцовка, Чорноморське, Новочорноморський ліс, Херсон: Казенний Сад.
- Syrenia montana* Klokov** – Жовтушниця гірська – Олешківський сосновий бір.
- *Syringa vulgaris L.** – Бузок звичайний – Іванівський ліс, Новоолександрівка, Олексіївка, Садове, Стара Збур’ївка, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- **Tamarix ramosissima* Ledeb.** – Тамарикс галузистий – Бехтери, Олексіївка, Хорли.
- Tanacetum vulgare* L.** – Пижмо звичайне – Іванівський ліс, Новодмитрівський ліс, Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Taraxacum erythrospermum* Andrz.** – Кульбаба червонопліва – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Реймерський ліс, Чорноморське.
- Taraxacum officinale* F.H. Wigg.** – Кульбаба лікарська – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне, Стара Збур’ївка.
- Thalictrum minus* L.** – Рутвиця мала – Іванівський ліс, Оджигольський ліс, Роздольне.
- Thlaspi perfoliatum* L.** – Талабан пронизанолистий – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Thymus borysthenicus* Klokov & Des.-Shost.** – Чебрець дніпровський – Олешківський сосновий бір.
- Thymus marschallianus* Willd.** – Чебрець Маршалла – Недогірський ліс.
- Torilis japonica* (Houtt.) DC.** – Причепа японська – Реймерський ліс.

- Trachomitum venetum* (L.) Woodson – **Кендир венеційський** – Чкалове.
- Tragopogon borysthenticus* Artemczuk – **Козельці дніпровські** – Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Tragopogon major* Jacq. – **Козельці великі** – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новоолександрівка, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Садове, Стара Збур'ївка, Преображенка, Хорли.
- Tragopogon podolicus* (DC.) S.A. Nikitin – **Козельці подільські** – Іванівський ліс.
- Tragus racemosus* (L.) All. – **Чіплянка звичайна** – Олешківський сосновий бір.
- Tribulus terrestris* L. – **Якірці сланкі** – Херсон: Казенний Сад.
- Trifolium arvense* L. – **Конюшина польова** – Іванівський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне.
- Trifolium campestre* Schreb. – **Конюшина рівнинна** – Олексіївка, Хорли.
- Trifolium diffusum* Ehrh. – **Конюшина розлога** – Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Чорноморське.
- Trifolium montanum* L. – **Конюшина гірська** – Іванівський ліс.
- Trifolium repens* L. – **Конюшина повзуча** – Олешківський сосновий бір.
- Trifolium retusum* L. – **Конюшина притуплена** – Новочорноморський ліс, Олексіївка, Садове.
- Tulipa quercetorum* Klokov & Zoz – **Тюльпан дібровний** – Архангельський ліс.
- Tussilago farfara* L. – **Підбіл звичайний** – Нововоронцовка.
- Typha angustifolia* L. – **Рогіз вузьколистий** – Стара Збур'ївка, Хорли, Чкалове.
- Typha latifolia* L. – **Рогіз широколистий** – Стара Збур'ївка, Хорли.
- *!*Ulmus campestris* L. – **В'яз польовий** – Бехтери, Реймерський ліс.
- *!*Ulmus laevis* Pall. – **В'яз гладкий** – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка,

Нововоронцовка, Оджигольський ліс, Олексіївка, Преображенка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Хорли, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.

*!Ulmus pumila L. – **В'яз низький** – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Чорноморське.

Urtica dioica L. – **Кропива дводомна** – Архангельський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Садове, Стара Збур'ївка.

Urtica urens L. – **Кропива жалка** – Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Чорноморське.

Valerianella carinata Loisel. – **Мласкавець кілястий** – Іванівський ліс, Реймерський ліс.

Valerianella coronata (L.) DC. – **Валеріанела рожкова** – Недогірський ліс.

Verbascum banaticum Schrad. – **Дивина банатська** – Олешківський сосновий бір.

Verbascum blattaria L. – **Дивина тарганяча** – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Хорли.

Verbascum lychnitis L. – **Дивина свічкоподібна** – Реймерський ліс.

Verbascum phlomoides L. – **Дивина звичайна** – Бехтери, Іванівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Хорли, Чорноморське.

Verbascum phoeniceum L. – **Дивина фіолетова** – Іванівський ліс, Олешківський сосновий бір.

Veronica arvensis L. – **Вероніка польова** – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Реймерський ліс.

Veronica dillenii Crantz – **Вероніка Дилленія** – Олешківський сосновий бір.

Veronica hederifolia L. – **Вероніка плющоліста** – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Реймерський ліс.

- Veronica prostrata* L. – Вероніка сланка – Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Veronica steppacea* Kotov – Вероніка степова – Бехтери, Іванівський ліс.
- Veronica triphyllos* L. – Вероніка трилиста – Іванівський ліс.
- Veronica verna* L. – Вероніка весняна – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- *Viburnum opulus L. – Калина звичайна – Стара Збур’ївка, Херсон: Казенний Сад.
- Vicia angustifolia* Reichard – Горошок вузьколистий – Олексіївка, Роздольне.
- Vicia biennis* L. – Горошок дворічний – Олешківський сосновий бір.
- Vicia lathyroides* L. – Горошок чиноподібний – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Vicia tenuifolia* Roth – Горошок тонколистий – Іванівський ліс.
- Vicia villosa* Roth – Горошок волохатий – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Оджиголь, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Хорли.
- *Vinca minor L. – Барвінок малий – Стара Збур’ївка.
- Viola arvensis* A.Murray – Фіалка польова – Реймерський ліс.
- Viola kitaibeliana* Schult. – Фіалка Китайбея – Іванівський ліс, Реймерський ліс.
- Viola mirabilis* L. – Фіалка дивовижна – Новочорноморський ліс (Уманец, 2007).
- Viola odorata* L. – Фіалка запашна – Архангельський ліс, Бехтери, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Нововоронцовка, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур’ївка, Херсон: Казенний Сад, Чкалове.
- Xanthium albinum* (Widder) Scholz & Sukopp – Нетреба ельбська – Нововоронцовка, Олешківський сосновий бір, Садове, Стара Збур’ївка.

АНОТОВАНИЙ СПИСОК МОХОПОДІБНИХ

(39 видів)

***Amblystegium serpens* (Hedw.) Schimp.** – Тупокришник повзучий – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Хорли.

***Barbula unguiculata* Hedw.** – Бородкія нігтикородібна – Садове, Чорноморське, Чкалове.

***Brachytheciastrum velutinum* (Hedw.) Ignatov & Huttunen** – Зірकोкошик оксамитовий – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Хорли.

***Brachythecium albicans* (Hedw.) Schimp.** – Короткокошик білуватий – Олешківський сосновий бір, Новочорноморський ліс, Чорноморське.

***Brachythecium campestre* (H.Mull.) Schimp.** – Короткокошик польовий – Олешківський сосновий бір.

- Brachythecium mildeanum** (Schimp.) Schimp. – **Короткокошик Мільде** – Реймерський ліс.
- Brachythecium salebrosum** (Hoffm. ex F.Weber & Mohr) Schimp. – **Короткокошик шорсткий** – Олешківський сосновий бір.
- Bryum argenteum** Hedw. – **Головмох сріблястий** – Нововоронцовка, Садове, Хорли.
- Bryum caespiticium** Hedw. – **Головмох дернистий** – Реймерський ліс, Хорли.
- Cephaloziella divaricata** (Sm.) Schiffn. – **Дрібнотка розчепірена** – Олешківський сосновий бір, Оджигольський ліс.
- Ceratodon purpureus** (Hedw.) Brid. – **Всюдник пурпуровий** – Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Садове, Чкалове, Оджигольський ліс.
- Frullania dilatata** (L.) Dumort. – **Фруланія розширена** – Недогірський ліс, Новочорноморський ліс, Реймерський ліс, Роздольне, Хорли.
- Grimmia pulvinata** (Hedw.) Sm. – **Грімія подушкова** – Бехтери, Олексіївка.
- Homalothecium sericeum** (Hedw.) Schimp. – **Золотолистник шовковистий** – Бехтери, Роздольне, Олексіївка, Хорли.
- Hygroamblystegium varium** (Hedw.) Monk. – **Вологолюб різноманітний** – Стара Збур'ївка.
- Hypnum cupressiforme** Hedw. – **Сонмох кипарисоподібний** – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Нововоронцовка, Новоолександрівка, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Садове, Реймерський ліс, Роздольне, Чкалове, Чорноморське, Хорли.
- Leskea polycarpa** Hedw. – **Льоскея багатоплода** – Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Чорноморське, Хорли.
- Leptodictyum riparium** (Hedw.) Warnst. – **Прибережник береговий** – Нововоронцовка, Хорли.

- Leucodon sciuroides** (Hedw.) Schwaegr. – Білозубець білячий – Бехтери, Роздольне, Новочорноморський ліс, Реймерський ліс, Чорноморське.
- Nyholmiella obtusifolia** (Schrad. ex Brid.) Holmen & E. Warncke – Нігольмієля туполиста – Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Хорли.
- Orthotrichum affine** Schrad. ex Brid. – Прямоволосник споріднений – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Чкалове, Чорноморське, Хорли.
- Orthotrichum diaphanum** Schrad. ex Brid. – Прямоволосник прозорий – Бехтери, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Чорноморське, Чкалове, Хорли.
- Orthotrichum lyellii** Hook. & Taylor – Прямоволосник Ляйєля – Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс.
- Orthotrichum pumilum** Sw. – Прямоволосник карликовий – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Чкалове, Хорли.
- Orthotrichum schimperi** Hammar – Прямоволосник Шімпера – Бехтери.
- Orthotrichum speciosum** Nees – Прямоволосник прекрасний – Бехтери, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Садове, Чкалове, Чорноморське, Хорли.
- Orthotrichum striatum** Hedw. – Прямоволосник смугастий – Бехтери.
- Oxyrrhynchium hians** (Hedw.) Loeske – Гостродзьобик зяючий – Садове.
- Phascum piliferum** Hedw. – Степовичок волосконосний – Чкалове.
- Platygyrium repens** (Brid.) Schimp. – Пучкогілочник повзучий – Реймерський ліс.

- Pseudoamblystegium subtile* (Hedw.) Vanderp. & Hedenäs** – **Нібитупо-кришник тонкий** – Олексіївка, Реймерський ліс, Чкалове, Хорли.
- Ptychostomum capillare* (Hedw.) Holyoak & N. Pedersen** – **Складкопродих волосконосний** – Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Чорноморське, Хорли.
- Ptychostomum moravicum* (Podp.) Ros & Mazimpaka** – **Складкопродих моравський** – Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Садове, Чорноморське, Хорли.
- Pyralisia polyantha* (Hedw.) Schimp.** – **Пілезія багатоквіткова** – Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Чкалове, Чорноморське, Хорли.
- Radula complanata* (L.) Dumort.** – **Шкребниця сплющена** – Бехтери, Новочорноморський ліс, Реймерський ліс, Роздольне, Стара Збур'ївка, Хорли.
- Syntrichia papillosa* (Wils.) Jur.** – **Аридниця сосочкова** – Бехтери, Недогірський ліс, Новочорноморський ліс, Олексіївка, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Чорноморське, Хорли.
- Syntrichia ruraliformis* (Besch.) Cardot** – **Аридниця піщана** – Олешківський сосновий бір, Садове, Чкалове, Хорли.
- Syntrichia ruralis* (Hedw.) F. Weber & Mohr** – **Аридниця сільська** – Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Олексіївка, Роздольне, Садове, Хорли.
- Tortula muralis* Hedw.** – **Крученозубка мурова** – Нововоронцовка, Олексіївка, Роздольне, Садове, Хорли.

АНОТОВАНИЙ СПИСОК ЛИШАЙНИКІВ ТА ЛІХЕНОФІЛЬНИХ ГРИБІВ (135 видів, * – ліхенофільні гриби)

Acrocordia gemmata (Ach.) A. Massal. – **Акрокордія коштовна** – на *Fraxinus excelsior*: Роздольне, Реймерський ліс.

Alyxoria varia (Pers.) Ertz & Tehler – **Аліксорія мінлива** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*: Архангельський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Стара Збур'ївка, Хорли (Ходосовцев та ін., 2017).

Amandinea punctata (Hoffm.) Coppins & Scheid. – **Амандінея крапкоподібна** – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Архангельський ліс, Іванівський ліс, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев, 1999), Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка,

Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Оджиголь, Олексіївка, Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли, Чкалове, Чорноморське.

Anaptychia ciliaris (L.) Körb. – **Анаптихія війчаста** – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармошук, 2016), Новодмитрівський ліс, Олексіївка, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Чорноморське.

Anaptychia crinalis (Schleich.) Vězda – **Анаптихія волосиста** – на *Fraxinus pennsylvanica*: Олексіївка.

Arthonia punctiformis Ach. – **Артонія точкоподібна** – на *Pinus pallasi-ana*: Олешківський сосновий бір.

Arthonia dispersa (Schrad.) Nyl. – **Артонія розсіяна** – на *Populus alba*: Стара Збур'ївка.

***Arthonia apotheciorum** (A. Massal.) Almq. – **Артонія апотецієва** – на *Myriolecis hagenii*, на *Fraxinus excelsior*: Роздольне.

Arthopyrenia punctiformis A. Massal. – **Артопіренія точкоподібна** – на *Fraxinus excelsior*: Іванівський ліс.

Athallia pyracea (Ach.) Arup, Fröden & Sæchting – **Аталія вогняна** – на *Fraxinus pennsylvanica*, *Populus alba*: Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармошук, 2016), Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Чкалове, Хорли.

***Athelia arachnoidea** (Berk.) Jülich – **Ателія павутиноподібна** – на *Phaeophyscia orbicularis*, на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*, *Quercus robur*: Недогірський ліс (Дармошук, 2016), Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олексіївка, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Хорли.

Bacidia fraxinea Lönnr. – **Бацидія ясенева** – на *Fraxinus pennsylvanica*: Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове.

Bacidia rubella (Hoffm.) A. Massal. – **Бацидія червона** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*: Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017).

- Bryoria implexa** (Hoffm.) Brodo & D. Hawksw. – **Бріорія переплетена** – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармошук, 2016).
- Buellia griseovirens** (Turner & Borrer ex Sm.) Almb. – **Буеллія сірозелена** – на *Pinus pallasiana*: Олешківський сосновий бір, Недогірський ліс (Дармошук, 2016).
- Calogaya lobulata** (Flörke) Arup, Frödén & Söchting – **Калогайя лопацева** – на *Fraxinus pennsylvanica*: Новочорноморський ліс, Одзигольський ліс.
- Caloplaca monacensis** (Leder.) Lettau – **Калоплака мюнхенська** – на *Fraxinus pennsylvanica*: Олексіївка.
- Caloplaca obscurella** (Lahm ex Körb.) Th. Fr. – **Калоплака темнувата** – на *Quercus robur*, *Fraxinus excelsior*, *Salix alba*: Олексіївка, Роздольне, Садове, Чкалове.
- Caloplaca ulcerosa** Coppins & P. James – **Калоплака виразкова** – на *Populus alba*: Хорли.
- Caloplaca substerilis** Vondrák, Palice & van den Boom – **Калоплака субстерильна** – на *Fraxinus pennsylvanica*: Новочорноморський ліс, Одзигольський ліс, Олексіївка.
- Candelaria concolor** (Dicks.) Arnold – **Канделярія однобарвна** – на *Quercus robur*: Архангельський ліс, Недогірський ліс (Хмара та ін., 2017), Новодмитрівський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).
- Candelariella aurella** (Hoffm.) Zahlbr. – **Канделярієлля золотистенка** – на *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*, *Populus alba*: Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір, Хорли.
- Candelariella blastidiata** Yakovch. – **Канделярієлля бластидіозна** – на *Fraxinus pennsylvanica*: Олексіївка.
- Candelariella efflorescens** Harris & Buck – **Канделярієлля квітуча** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Quercus robur*, *Populus alba*: Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс, Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Хорли, Чкалове, Чорноморське.

- Candelariella xanthostigma** (Ach.) Lettau s. lat. – **Канделярієлла жовтоочкова** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Quercus robur*: Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев, 1999; Ходосовцев та ін., 2017), Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне, Садове, Чкалове, Чорноморське.
- Catillaria nigroclavata** (Nyl.) J. Steiner – **Катілярія темнобулавоподібна** – на *Populus alba*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016).
- Cetraria aculeata** (Schreb.) Fr. – **Цетрарія шипувата** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- Chaenotheca furfuracea** (L.) Tibell – **Хенотека зерниста** – на *Quercus robur*: Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017).
- Chaenotheca trichialis** (Ach.) Th. Fr. – **Хенотека волосиста** – на *Quercus robur*: Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новоолександрівка (Ходосовцев та ін., 2017), Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017).
- Chaenotheca phaeocephala** (Turner) Th. Fr. – **Хенотека бурогорола** – на *Quercus robur*: Новоолександрівка (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017).
- Cladonia coniocraea** (Flörke) Spreng. – **Кладонія борошниста** – на *Quercus robur*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Реймерський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Cladonia fimbriata** (L.) Fr. – **Кладонія бахромчата** – на *Quercus robur*: Іванівський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Cladonia foliacea** (Huds.) Willd. – **Кладонія листувата** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- Cladonia furcata** (Huds.) Schrad. – **Кладонія вильчата** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- Cladonia rangiformis** Hoffm. – **Кладонія оленячерога** – на піску: Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999).

- Cladonia rei** Schaer. – **Кладонія Рея** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- Cladonia subrangiformis** L. Scriba ex Sandst – **Кладонія майже оленячорога** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- Cladonia subulata** (L.) Weber ex F.H. Wigg – **Кладонія шилоподібна** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- ***Didymocyrtis cladoniicola** (Diederich, Kocourk. & Etayo) Ertz & Diederich – **Дідимоцирт кладонієвий** – на *Cladonia rangiformis*, на піску: Олешківський сосновий бір.
- Diploschistes muscorum** (Scop.) R. Sant. – **Диплосхіст моховий** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- ***Cladosporium licheniphilum** Heuchert & U. Braun – **Кладоспорій ліхенофільний** – на *Alyxoria varia*, *Xanthoria parietina*, *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Іванівський ліс, Роздольне.
- Diplotomma alboatrum** (Hoffm.) Flot. – **Диплотома різнобарвна** – на *Fraxinus excelsior*, *Populus alba*: Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли.
- ***Erythricium aurantiacum** (Lasch) D. Hawksw. & A. Hengici – **Еритрицій помаранчевий** – на *Physcia adscendens*: Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармошук, 2016).
- Evernia prunastri** (L.) Ach. – **Евернія сливова** – на *Fraxinus pennsylvanica*, *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармошук, 2016), Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Реймерський ліс, Садове (Ходосовцев та ін., 2017), Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад, Хорли (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове, Чорноморське.
- Flavoparmelia caperata** (L.) Hale – **Флавопармелія козяча** – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс.
- Hypocenomyce scalaris** (Ach. ex Lilj.) M. Choisy – **Гіпоценоміце луската** – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір.

- Hypogymnia physodes* (L.) Nyl.** – Гіпогімнія здута – на *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармоствук, 2016), Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999).
- Hypogymnia tubulosa* (Schaer.) Nav.** – Гіпогімнія трубчаста – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармоствук, 2016), Олешківський сосновий бір.
- ****Illosporopsis christiansenii* (B.L. Brady & D. Hawksw.) D. Hawksw.** – Ілоспорій христіансена – на *Physcia adscendens*, на *Quercus robur*: Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новодмитрівський ліс.
- ****Laetisaria lichenicola* Diederich, Lawrey & D. Broeck** – Летізарій лишайниковий – на *Physcia adscendens*, на *Fraxinus pennsylvanica*: Іванівський ліс, Нововоронцовка, Чкалове.
- Lecania cyrtella* (Ach.) Th. Fr.** – Леканія кривенька – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*: Недогірський ліс (Дармоствук, 2016), Новочорноморський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).
- Lecania ephredrae* Elenk.** – Леканія ефедри – на *Populus alba*: Іванівський ліс, Хорли.
- Lecania fuscella* (Schaer.) A. Massal.** – Леканія бурувата – на *Fraxinus excelsior*: Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).
- Lecania naegelii* (Hepp) Diederich & Van den Boom** – Леканія негеля – на *Alnus glutinosa*, *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*: Недогірський ліс (Дармоствук, 2016), Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли.
- Lecanora allophana* (Ach.) Nyl.** – Леканора різноманітна – на *Quercus robur*: Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Чорноморське.
- Lecanora argentata* (Ach.) Malme** – Леканора бурувата – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармоствук, 2016), Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове.

- Lecanora carpinea** (L.) Vain. – Леканора грабова – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*, *Quercus robur*, *Robinia pseudoacacia*, *Salix alba*, *Ulmus laevis*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Хорли (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове.
- Lecanora compallens** Herk & Aptroot – Леканора бліденька – на *Fraxinus pennsylvanica*: Чкалове.
- Lecanora conizaeoides** Nyl. ex Crombie – Леканора порошиста – на *Pinus pallasiana*: Олешківський сосновий бір.
- Lecanora expallens** Ach. – Леканора порошувата – на *Quercus robur*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс.
- Lecanora persimilis** (Th. Fr.) Arnold – Леканора подібніша – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016).
- Lecanora pulicaris** (Pers.) Ach. – Леканора блошина – на *Fraxinus pennsylvanica*: Олексіївка.
- Lecanora saligna** (Schrad.) Zahlbr. – Леканора вербова – на *Robinia pseudoacacia*, *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999), Реймерський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017), Херсон: Казенний Сад.
- Lecanora strobilina** (Spreng.) Kieff. – Леканора шишкова – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармостук, 2014, 2016).
- Lecanora symmicta** (Ach.) Ach. – Леканора змішана – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016).
- Lecanora varia** (Hoffm.) Ach. – Леканора мінлива – на *Pinus sylvestris*: Олешківський сосновий бір.

- Lecidella elaeochroma** (Ach.) M. Choisy – **Лециделла оливкова** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Quercus robur*, *Salix alba*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка, Олешківський сосновий бір, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Хорли, Чкалове.
- Leprogia incana** (L.) Ach. – **Лепрарія сіра** – на *Pinus sylvestris*: Олешківський сосновий бір.
- Leprogia sp.** – на *Quercus robur*: Недогірський ліс.
- ***Licea parasitica** (Zukal) G.W. Martin – **Лицея паразитична** – на *Phaeorhyscia orbicularis*, на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*: Іванівський ліс, Новочорноморський ліс, Хорли.
- ***Lichenosonium erodens** M.S. Christ. & D. Hawksw. – **Ліхеноконій роз’їдаючий** – на *Evernia prunastri*, *Parmelia sulcata*, на *Fraxinus pennsylvanica*, *Quercus robur*: Бехтери, Недогірський ліс, Новочорноморський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне.
- ***Lichenosonium lecanorae** (Jaar) D. Hawksw. – **Ліхеноконій леканоровий** – на *Lecanora carpineae*, на *Quercus robur*: Іванівський ліс.
- ***Lichenosonium xanthoriae** M.S. Christ. – **Ліхеноконій ксанторієвий** – на *Xanthoria parietina*, на *Fraxinus pennsylvanica*: Новочорноморський ліс.
- ***Lichenochora weillii** (Werner) Hafellner & R. Sant. – **Ліхенохора вейла** – на *Physconia grisea*, на *Fraxinus excelsior*: Нововоронцовка.
- ***Lichenodiplis lecanorae** (Vouaux) Dycso & D. Hawksw. – **Ліхенодіпл леканоровий** – на *Lecanora saligna*, на *Quercus robur*, *Pinus pallasi-ana*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Іванівський ліс.
- ***Marchandiomyces corallinus** (Roberge) Diederich & D. Hawksw. – **Маршандіоміцет червоний** – на *Xanthoria parietina*, на *Quercus robur*: Іванівський ліс.

- Massjukiella polycarpa** (Hoffm.) S.Y. Kondr., Fedorenko, S. Stenroos, Kärnefelt, Elix, J.S. Hur & A. Thell – **Масюкієлла багатоплідна** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Quercus robur*, *Robinia pseudoacacia*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс, Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017), Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове, Чорноморське (Ходосовцев та ін., 2017).
- Melanelixia glabra** (Schaer.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. & Lumbsch – **Меланеліксія гола** – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Іванівський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове.
- Melanelixia subargentifera** (Nyl.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. & Lumbsch – **Меланеліксія сріблястоносна** – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новоолександрівка, Нововоронцовка, Новочорноморський ліс, Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Хорли, Чкалове.
- Melanelixia subaurifera** (Nyl.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. & Lumbsch – **Меланеліксія золотоносна** – на *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Бехтери, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Олексіївка, Олешківський сосновий бір.
- Melanohalea exasperata** (De Not.) O. Blanco, A. Crespo, Divakar, Essl., D. Hawksw. & Lumbsch – **Меланеліксія шорстка** – на *Quercus robur*: Іванівський ліс.
- Micarea denigrata** (Fr.) Hedl. – **Мікарея почорніла** – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Micarea misella** (Nyl.) Hedl. – **Мікарея нещаслива** – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Олешківський сосновий бір.

- Myriolecis hagenii** (Ach.) Śliwa, Zhao Xin & Lumbsch – **Мириолец хагена** – на *Fraxinus pennsylvanica*, *Populus alba*: Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999), Чкалове, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).
- Opographa niveoatra** (Borrer) J.R. Laundon – **Опеграффа сніжно-чорна** – на *Fraxinus excelsior*: Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне.
- Pachyphiale carneola** (Ach.) Arnold – **Пахифіал сердоліковий** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*, *Quercus robur*: Новочорноморський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Хорли (Ходосовцев та ін., 2017).
- Parmelia sulcata** Taylor – **Пармелія рискувата** – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармо-стук, 2016), Нововоронцовка, Новоолександрівка (Ходосовцев та ін., 2017), Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017), Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли, Чкалове, Чорноморське (Ходосовцев та ін., 2017).
- Parmelina tiliacea** (Hoffm.) Hale – **Пармеліна липова** – на *Quercus robur*: Недогірський ліс.
- Phaeophyscia nigricans** (Flörke) Moberg – **Феофісція чорнувата** – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармо-стук, 2016), Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олексіївка, Садове, Стара Збур'ївка, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли, Чкалове.
- Phaeophyscia orbicularis** (Neck.) Moberg – **Феофісція округла** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*, *Robinia pseudoacacia*, *Quercus robur*, *Salix alba*, *Ulmus laevis*: Архангельський ліс, Бехтери

(Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли, Чкалове, Чорноморське.

***Phacopsis varia** Tul. – **Факопс мінливий** – на *Xanthoria parietina*, на *Fraxinus excelsior*: Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).

Phlyctis argena (Ach.) Flot. – **Флікт сріблястий** – на *Quercus robur*, *Salix alba*: Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс, Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове, Чорноморське.

Physcia adscendens (Fr.) H. Olivier – **Фісція висхідна** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*, *Robinia pseudoacacia*, *Quercus robur*, *Salix alba*, *Ulmus laevis*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка (Ходосовцев та ін., 2017), Новочорноморський ліс, Оджиголь, Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017), Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли, Чкалове, Чорноморське.

Physcia aipolia (Ehrh. Ex Humb.) Fűrnr. – **Фісція сіро-блакитна** – на *Fraxinus excelsior*: Роздольне.

Physcia stellaris (L.) Nyl. – **Фісція зірчаста** – на *Fraxinus excelsior*: Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017).

Physcia tenella (Scop.) DC. – **Фісція ніжна** – на *Fraxinus excelsior*, *Populus alba*, *Quercus robur*: Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новочорноморський ліс (Ходосовцев

- та ін., 2017), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове.
- Physciella chloantha** (Ach.) Essl. – **Фісціела зеленіюча** – на *Fraxinus excelsior*: Архангельський ліс, Новодмитрівський ліс.
- Physconia distorta** (With.) J.R. Laundon – **Фісконія борошніста** – на *Fraxinus excelsior*: Іванівський ліс, Оджиголь, Чкалове.
- Physconia enteroxantha** (Nyl.) Poelt – **Фісконія кишково-жовта** – на *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Оджигольський ліс, Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Реймерський ліс, Садове, Хорли, Чкалове, Чорноморське.
- Physconia grisea** (Lam.) Poelt – **Фісконія сіра** – на *Fraxinus excelsior*: Архангельський ліс, Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка (Ходосовцев та ін., 2017), Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Оджиголь, Олешківський сосновий бір, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Чорноморське.
- Physconia perisidiosa** (Erichsen) Moberg – **Фісконія перизидіозна** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Quercus robur*: Архангельський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олексіївка, Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли.
- Placynthiella uliginosa** (Schradler) Coppins & P. James s. lat. – **Плацинтієлла болотяна** – на піску: Олешківський сосновий бір.
- Placynthiella icmalea** (Ach.) Coppins & P. James – **Плацинтієлла негарна** – на деревині *Pinus sylvestris*, *Quercus robur*: Недогірський ліс, Олешківський сосновий бір.
- Platismatia glauca** (L.) W.L. Culb. & C.F. Culb. – **Платизматія сіра** – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс.
- Pleurosticta acetabulum** (Neck.) Elix & Lumbsch – **Плевростикта блюдчаста** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*, *Robinia*

pseudoacacia, *Quercus robur*, *Salix alba*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка, Оджиголь, Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне, Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли, Чкалове.

***Pogonia aenea* (Wallr.) Zahlbr.** – **Порина латунна** – на *Fraxinus excelsior*: Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове.

***Pseudevernia furfuracea* (L.) Zopf** – **Псеводевернія зерниста** – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Олешківський сосновий бір.

***Pseudoschismatomma rufescens* (Pers.) Ertz & Tehler** – **Псевдошизмотомма рудувата** – на *Fraxinus excelsior*: Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).

Pyrenochaeta xanthoriae* Diederich – **Пиренохета ксанторієва – на *Xanthoria parietina*, на *Quercus robur*: Іванівський ліс.

***Ramalina farinacea* (L.) Ach.** – **Рамаліна мучниста** – на *Fraxinus pennsylvanica*, *Quercus robur*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Новоолександрівка, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Хорли, Чкалове.

***Ramalina fastigiata* (Pers.) Ach.** – **Рамаліна рівновершинна** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*: Архангельський ліс, Іванівський ліс, Новочорноморський ліс (Дармостук, 2016), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Стара Збур'ївка, Хорли, Чкалове, Чорноморське.

***Ramalina fraxinea* (L.) Ach.** – **Рамаліна ясенева** – на *Quercus robur*, *Fraxinus pennsylvanica*: Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Олешківський сосновий бір, Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне, Чкалове.

- Ramalina pollinaria** (Westr.) Ach. – **Рамаліна обпилена** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*: Недогірський ліс, Новочорноморський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).
- ***Refractochilum intermedium** Cl. Roux & Etayo – **Рефрактохіл проміжний** – на *Pachyphiale carneola*, на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*: Новочорноморський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли.
- Rinodina pyrina** (Ach.) Arnold – **Ринодина грушова** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Robinia pseudoacacia*: Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Новочорноморський ліс, Оджигольський ліс, Олешківський сосновий бір, Роздольне, Садове, Хорли.
- Rinodina pityrea** Ropin & H. Mayrhofer – **Ринодина жалюгідна** – на *Fraxinus pennsylvanica*, *Populus alba*: Новочорноморський ліс, Чкалове.
- Rinodina sophodes** (Ach.) A. Massal. – **Ринодина горобинова** – на *Quercus robur*: Іванівський ліс.
- Scoliciosporum chlorococcum** (Graewe ex Stenh.) Vězda – **Сколіціоспор хлорококовий** на *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Олексіївка, Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999), Садове, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове.
- Scoliciosporum gallurae** Vězda & Poelt – **Сколіціоспор галюра** – на *Quercus robur*: Реймерський ліс, Чкалове.
- Scoliciosporum sarotamni** (Vain.) Vězda – **Сколіціоспор саротамна** – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*: Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Новочорноморський ліс, Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017).
- Scythioria phlogina** (Ach.) S.Y. Kondr., Kärnefelt, Elix, A. Thell & Hur – **Сцитіорія обпалена** – на *Fraxinus excelsior*: Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли.

- ***Sphaerellothecium aculeatae** Khodos., Gavrylenko & Klymenko – Сферелотецій шипуватий – на *Cetraria aculeata*, на піску: Олешківський сосновий бір.
- Strangospora moriformis** (Ach.) Stein – Странгоспора шовковицеподібна – на *Fraxinus pennsylvanica*: Новочорноморський ліс.
- Strangospora pinicola** (A. Massal.) Körb. – Странгоспора соснова – на *Pinus pallasiana*, *Populus alba*: Олешківський сосновий бір, Недогірський ліс, Хорли.
- ***Taeniolella phaeophysciae** D. Hawksw. – Теніолела феофісії – на *Phaeophyscia orbicularis*, *Fraxinus excelsior*, *Quercus robur*: Олексіївка, Роздольне, Хорли.
- Thelenella modesta** (Nyl.) Nyl. – Теленелла помірна – на *Fraxinus pennsylvanica*: Новочорноморський ліс.
- Thelocarpon laureri** (Flot.) Nyl. – Телокарпон Лаурера – на деревині сосни: Олешківський сосновий бір.
- Trapeliopsis flexuosa** (Fr.) Coppins & P. James – Трапеліопс звивистий – на пнях *Quercus robur*, *Pinus pallasiana*: Бехтери, Олешківський сосновий бір.
- Tuckermanopsis chlorophylla** (Willd.) Hale – Тукерманопс хлорофіловий – на *Pinus sylvestris*: Олешківський сосновий бір.
- Usnea hirta** (L.) Weberex F. H. Wigg. – Уснея жорстковолосиста – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармошук, 2016), Олешківський сосновий бір.
- Xanthoparmelia pokornyi** (Körb.) O. Blanco, A. Crespo, Elix, D. Hawksw. & Lumbsch – Ксантопармелія покорна – на піску: Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999).
- Vulpicida pinastri** (Scop.) J.-E. Mattsson & M.J. Lai – Вулпіцида соснова – на *Pinus pallasiana*: Недогірський ліс (Дармошук, 2016).
- Xanthoria parietina** (L.) Th. Fr. – Стінна золотянка – на *Fraxinus excelsior*, *F. pennsylvanica*, *Populus alba*, *Robinia pseudoacacia*, *Quercus robur*, *Salix alba*, *Ulmus laevis*: Архангельський ліс, Бехтери (Ходосовцев та ін., 2017), Іванівський ліс (Ходосовцев та ін., 2017),

Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Нововоронцовка, Новодмитрівський ліс, Новоолександрівка (Ходосовцев та ін., 2017), Новочорноморський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Оджиголь, Оджигольський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Олексіївка (Ходосовцев та ін., 2017), Олешківський сосновий бір (Ходосовцев, 1999), Реймерський ліс (Ходосовцев та ін., 2017), Роздольне (Ходосовцев та ін., 2017), Садове, Стара Збур'ївка, Херсон: Казенний Сад (Ходосовцев та ін., 2017), Хорли (Ходосовцев та ін., 2017), Чкалове (Ходосовцев та ін., 2017), Чорноморське.

***Xanthoriicola physciae** (Kalchbr.) D. Hawksw. – **Ксанторіікола фісції** – на *Xanthoria parietina*, на *Fraxinus pennsylvanica*, *Quercus robur*: Архангельський ліс, Бехтери, Іванівський ліс, Недогірський ліс (Дармостук, 2016), Олешківський сосновий бір, Роздольне, Чкалове, Хорли.

***Zwackhiomyces lecanorae** (Stein) Nik. Hoffm. & Hafellner – **Цвакіоміцес леканори** – на *Myriolecis hagenii*, на *Populus alba*: Чкалове.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бойко М.Ф. 2015. Українські назви мохоподібних. *Чорноморський ботанічний журнал*, **11(2)**: 178–216.
- Бойко М.Ф., Чорний С.Г. 2001. Екологія Херсонщини: навчальний посібник. – Херсон, 156 с.
- Борейко В., Шнайдер С., Стеценко Н. 2011. 500 видаючихся деревьев Украины. – К: Киевский эколого-культурный центр, Государственная служба заповедного дела Минприроды Украины, 204 с.
- Вирлич А.Э., Ардамацкая Т.Б., Веденьков Е.П. 1984. Памятники природы Херсонской области. – Симферополь: Таврия, 112 с.
- Гавриленко Н.О. 2013. Фрідріх Фальц-Фейн і ботанічний парк в Асканії-Новій: витоки і розвиток інтродукції рослин на півдні України. *Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова»*, **15**: 231–236.
- Гавриленко В.С., Гавриленко Н.О., Рубцов А.Ф. 2000. Парки сім'ї Фальц-Фейнів, їх доля та внесок у зелене будівництво північного степового Причорномор'я. *Ogrody* **10(16)**: 119–121.

- Дармостук В.В. 2016. *Lecanora strobilina* (Spreng.) Kieff. – новий вид лишайника для рівнинної частини України. *Чорноморський ботанічний журнал*, **10**: 244–245.
- Дармостук В.В. 2016. Лишайники та ліхенофільні гриби заповідного урочища «Недогірський ліс» (Великоолександрівський район, Херсонська область). *Вісник Одеського Національного Університету. Біологія*, **21**(1/38): 43–49.
- Державний обласний архів Херсонської області, м. Херсон, Ф. Р-377, оп. 1, спр. 5.
- Дяченко С.А. 2007а. Преображенка. Имения Херсонского края. *Взору*, **14**: 6.
- Дяченко С.А. 2007б. Гавриловка Александра Фальц-Фейна. Имения Херсонского края. *Взору*, **15**: 6.
- Дяченко С.А. 2007в. Черноморье. Имения Херсонского края. *Взору*, **16**: 6.
- Дяченко С.А. 2007г. Бехтеры Овсяннико-Куликовского. Имения Херсонского края. *Взору*, **17**: 6.
- Дяченко С.А. 2015. На екскурсію в Реймергоф. *Взору*, **25**: 8.
- Заповідне урочище місцевого значення «Архангельський ліс». – Охоронне зобов'язання № 87 від 12.10.2010 р. 2 с.
- Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Херсонська область. 1972. *Ред. кол. тому*: О.Є. Касьяненко (гол. редкол.), М.М. Авдальян, П.М. Балковий, П.Є. Богданов, О.С. Ведмідь (заст. гол. редкол.), П.Г. Власенко (відп. секр. редкол.), І.І. Гайдай, М.Й. Давидов, М.А. Даниленко (заст. гол. редкол.), А.П. Дяченко, О.І. Катушкіна, П.П. Кир'ян, О.Н. Корольова, М.Ф. Лисенко, І.Д. Ратнер, І.Х. Рой, П.Т. Цвелих. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР. 688 с.
- Казаков А. 2016. Воспоминания о потерянной родине. – Херсон: ХГТ, 2016. 467 с.
- Костюк Л. И., Ракович В.Ф., Ратнер И.Д. 1987. Херсон: улицы помнят. Путеводитель. – Симферополь: Таврия, 112 с.

- Крилов Н.В. 2010. Приключения немцев-меннонитов на южных землях российской империи [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: https://leninskoezp.io.ua/s99326/priklyucheniya_nemcev_mennonitov_na_yujnyh_zemlyah_rossiyskoj_imperii.
- Липа О.Л. 1960. Віковічні дуби України, що заслуговують на охорону. *Матеріали про охорону природи на Україні*, 2: 37–43.
- Маруняк В. 2017. Історичні міфи нашого села. Стара Збур'ївка. (перегляд 19.08.2017 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: forum.genoua.name/viewtopic.php?id=5071
- Мойсієнко І.І. 2012. Ландшафтна диференціація флори Північного Причорномор'я з огляду на її синантропізацію. *Чорноморський ботанічний журнал*, 8(4): 386–392.
- Мойсієнко І.І., Захарова М.Я. 2016. Фітоценотична приуроченість рідкісних видів заповідного урочища «Цюрупинський сосновий бір» (Херсонська обл., Україна). *Матеріали міжнародної конференції молодих вчених. Актуальні проблеми ботаніки та екології*. – Херсон: 89.
- Мойсієнко І.І., Винокуров Д.С. 2018. Про знахідку *Tulipa quercetorum* – нового для флори Херсонської області созофіта. *Матеріали V Міжнародної конференції (25–28 червня 2018 р., Херсон, Україна)*. – Херсон: книжкове видавництво ФОП Вишемирський В.С.: 61–62.
- Пачоский И.К. 1917. Описание растительности Херсонской губернии. Вып. 2. Степи. *Материалы по исследованию почв и грунтов Херсонской губернии*. – Херсон. 317 с.
- Пачоский И.К. 2008. Херсонская флора. Т. II. Двудольные. – Познань: УАМ. 505 с.
- Петкау В. 2016. Меннонитские поселения. *Добре поле*, 1: 48–61.
- Петрасюк В. 2007. Несостоявшийся город Суворова. *Свобода слова 2000*, 16–22 ноября, 46(390): 19–20.
- Пиворович В.Б., Дяченко С.А. 2002. Альбом «Улицами старого Херсона». – Херсон: Персей. 196 с.

- Попович С.Ю., Корінько О.М., Клименко Ю.О. 2011. Заповідне паркознавство: навчальний посібник. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 320 с.
- Природно-заповідний фонд Української РСР. Реєстр-довідник заповідних об'єктів. 1986. – К.: Урожай. 222 с.
- Редько Г.И. 1975. Биология и культура тополей. – Л.: Издательство Ленинградского университета. 175 с.
- Рішення виконкому Херсонської обласної Ради народних депутатів від 19 серпня 1983 року № 441/16.
- Романенко М. 1931. Досвід акліматизації деревної рослинності в приморській смузі (радгосп «Паризька Комуна»). Архив Государственного степного заповедника «Чапли». Арх. № 51. 6 с.
- Российский Госархив древних актов, Ф. 1354, оп. 476, ч. 2.
- Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. 2. 1886. Симферополь.
- Тарасова М.Б. 2013. Имение Черноморье надворного советника Александра Ивановича Фальц-Фейна. *Международная научная конференция «Эколого-хозяйственное и культурное наследие Фальц-Фейнов и его развитие (Аскания-Нова, 15-16 мая, 2013 года)*.
- Тимков О. 2007. Графський парк – парк краси і відпочинку: з історії смт Нововоронцовка. *Вісті*, 30: 7.
- Уманец О.Ю. 2005–2007. Лесные ценогенетические комплексы степной зоны северо-восточного Причерноморья. *Вісник Національного науково-природничого музею*, 4–5, Серія ботанічна. Частина 2: 454–468.
- Хмара В.В., Клименко В.М., Дармостук В.В. 2017. Нові знахідки рідкісного епіфітного лишайника *Candelaria concolor* (Dicks.) Arnold на півдні України. *Наука і методика*: 21–22.
- Ходосовцев О.Є. 1999. Лишайники причорноморських степів України. Київ: Фітосоціоцентр. 236 с.

- Ходосовцев О.Є., Малюга Н.Г., Дармошук В.В., Ходосовцева Ю.А., Клименко В.М. 2017. Епіфітні лишайникові угруповання класу *Physcietea* старих парків Херсонщини (Україна). *Чорноморський ботанічний журнал*, **13**: 481–515.
- Ходосовцев О.Є., Бойко М.Ф., Надєїна О.В., Ходосовцева Ю.А. 2011. Лишайникові та мохові угруповання нижньодніпровських арен: синтаксономія та індикація дефляційних процесів. *Чорноморський ботанічний журнал*, **7**(1): 44–66.
- Фальц-Фейн В. 1997. Аскания-Нова. К.: Аграрна наука. 347 с.
- Чистіков В.С. 2003. Каланчак: історичний нарис. Каланчак: Район. друк. 44 с.
- Швиденко А., Щепашенко Д., Нильссон С., Булуй Ю. 2008. Таблицы и модели хода роста и продуктивности насаждений основных лесообразующих пород Северной Евразии (нормативно-справочные материалы). А-М.: Рослесхоз. 886 с.
- Шуберт Ф.Ф. 1846–1863. Военно-топографическая карта Российской империи. Масштаб 3 версты в 1 дюйме.
- Moysiyanenko I., Sudnik-Wojcikowska B. 2006. The Flora of Kurgans in the Desert Steppe Zone of Southern Ukraine. *Chornomorski botanical journal*, **2**: 5–35.
- Sweingruber F.H. 1996. Tree rings and environment. Dendroecology. – Berne-Stuttgart-Vienna, 609 p.
- Zarzynski P., Tomusiak R. 2009. Dwanascie najgrubszych debow szypulkowych (*Quercus robur* L.) Polski. *Rocznik Polskiego towarzystwa dendrologicznego* **57**: 117–127.

ЗМІСТ

Передмова	4
Історичний екскурс розбудови парків Херсонщини	8
Вікові та меморіальні дерева	18
Старовинні парки	34
Бехтери	34
Нововоронцовка	45
Новоолександрівка	54
Оджиголь	62
Олексіївка	67
Преображенка	77
Роздольне	82
Садове	95
Стара Збур'ївка	111
Чкалове	121
Чорноморське	128
Херсон: Казенний Сад	134
Хорли	146
Старовинні лісопарки	157
Архангельський ліс	157
Іванівський ліс	167
Недогірський ліс	177
Новодмитрівський ліс	184
Новочорноморський ліс	192
Оджигольський ліс	198
Олешківський сосновий бір	205
Реймерський ліс	212
Summary	220
Анотований список судинних рослин	242
Анотований список мохоподібних	273
Анотований список лишайників та ліхенофільних грибів	277
Список використаних джерел	293

АВТОРИ:

Ходосовцев Олександр Євгенович, професор, доктор біологічних наук, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри ботаніки Херсонського державного університету, khodosovtsev@i.ua

Мойсієнко Іван Іванович, професор, доктор біологічних наук, завідувач кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Бойко Михайло Федосійович, професор, доктор біологічних наук, Заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Кунц Брайан, доктор філософії, викладач Стокгольмського університету

Мельник Руслана Петрівна, доцент, кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Загороднюк Наталія Володимирівна, кандидат біологічних наук, доцент кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Дармостук Валерій Вікторович, аспірант кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Захарова Марина Ярославівна, викладач кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Клименко Віталій Миколайович, викладач кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Дайнеко Поліна Михайлівна, аспірант кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Малюга Наталія Григорівна, аспірант кафедри ботаніки Херсонського державного університету

Наукове видання

**Ходосовцев О.Є., Мойсієнко І.І., Бойко М.Ф., Кунц Б.,
Мельник Р.П., Загороднюк Н.В., Дармостук В.В.,
Захарова М.Я., Клименко В.М., Дайнеко П.М., Малюга Н.Г.**

СТАРОВИННІ ЗАБУТІ ПАРКИ ХЕРСОНЩИНИ

Верстка – Н.М. Ковальчук

Підписано до друку 21.03.2019 р. Формат 70*100/16.
Папір офсетний. Гарнітура Blogger Sans. Цифровий друк.
Умовно-друк. арк. 34,64. Наклад 300. Замовлення № 0219-32.
Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
73034, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105
Телефон +38 (0552) 39 95 80
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.